

ՄԻՈՆ

ՅՈՒՆԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ

թիւ 7-8

ՄԻՈՒՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԿԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿԶ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1992

Յուլիս - Օգոստոս

Թիւ 7-8

1992

July - August

No. 7-8

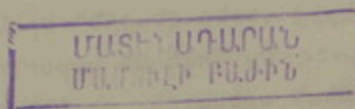
S I O N

VOL. 66

A MONTHLY OF RELIGION LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏ Տ. Տ. ՎԱՋԳԷՆ Ա.-Ի ԽՕՍԵՐ
ՈՒՂՂՈՒԱԾ ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ ԵՐԵՒԱՆԻ ՀԵՌՈՒՍՏԱՑՈՅՑԻՑ
ՎՃՅՈՒԼԻՍ 1992

„Տէր, Աստուած քարեզուի ու ողորմած, մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն,
այլ փրկեա զմեզ ի չարէ:“

Հարազատ զաւակներ Հայկազեան մեր ազգի,

Ջգում եմ, որ հերոսական Արցախում սաեղծուած առաւել ողբերգական
այս օրերին, Դուք, ի Հայաստան և ի սփիւռոս աշխարհի, սպասում էք մի մի-
թարական խօսք լսել Սուրբ Էջմիածնից:

Ահաւասիկ, ես պատրաստ եմ այդ պարտքը կատարելու, սակայն ինձ
հարց եմ տալիս՝ ինչպէ՞ս միթիթարեմ ես ձեզ, երբ ինքս կարիք ունեմ
միթիթարուելու, քանզի դժուար է մեղքել ծանր մշուշը, որ իջել է մեր
նորաստեղծ անկախ պետութեան կեանքի հորիզոնի վրայ, տեսնելու համար
ուղիղ մանապարհը դէպի փրկութիւն:

Հայ ժողովրդի դարաւոր վշտի երգիչ՝ Աւետիս Ահարոնեանը պիտի
ասէր այսօր էլ՝ „Վերստին կանգնած թնք մեր ժողովրդի ժանիքաւոր մակա-
տազրի առաջ, մականտ առ մականտ,,:

Սակայն այս պահին, նախ իմ հոգևոր պարտականութիւնն եմ համարում
իմ աղօթքը առաքել դէպի երկինք, Արցախում և Հայաստանի սահմանամերձ
շրջաններում գոհուած ազատամարտիկների հոգիների համար, որոնք մի անգամ
ևս փառաւորեցին մեր ազգի պատմութիւնը իրենց հեղած արեամբ, ազատութեան
ու արդարութեան գոհասեղանի առաջ: Նրանք նախընտրեցին ազատ մեռնել,
քան ստրուկ ապրել:

Իբրև քրիստոնեաներ, մենք բոլորս հաւատում ենք, որ նրանք՝
կեանքից կեանք գնացին՝ երկնքում արժանանալով փառաց պսակին:

Ես հոգեկան սարսուռով յիշում եմ մայր Աթոռիս միաբան Վահան
Դաւթեան արքեպիսկոպոսին, որ երկու տարի առաջ իր իսկ ցանկութեամբ հոգևոր
ծառայութեան կոչուեց Հայաստանի սահմանամերձ մի շրջանում և ազատամար-
տիկներին հոգեպէս միթիթարելու առթիւ, ինքը ևս գոհուեց ու թաղուեց
Ս. Գայիանէի վանքի միաբանական գերեզմանատան մէջ: Երբ հէգ Վահանի՝
ոռւմբի պայթիւնից պատառ-պատառ եղած մարմինը յանձնուում էր հողին, նրա
հայրը՝ պարթևահասակ քաջասիրտ մի հայ գիւղացի, քաջականչեց՝ „Գնա
որդիս, գնա՛, էն տեղից շարունակիր քո պայքարը,,:

Մենք ողբում ենք մեր նահատակուած գաւակների կորուստը, քայց մեր հոգին վկայում է, որ նրանք կորած չեն և, այո՛, շարունակում են իրենց սրբազան պայքարը երկրի վրայ մարտնչող իրենց եղբայրների կողքին:

Ես չզիտեմ երբ և ինչպէ՛ս կը վերջանայ Արցախեան հերոսամարտը, սակայն ինձ համար մի իրողութիւն ստոյգ է, որ յանուն ազատութեան գոհուած մեր ժողովրդի գաւակների հերոսական սխրանքը, աշխարհի պատմութեան ժայռի վրայ անջնջելի տառերով արձանագրուած պիտի մնայ, երկու հազար հինգ հարիւր տարի առաջ թերմուլէ՛ւի հերոսների ծանոթ արձանագրութեան կողքին, Հելլադայում:

Լոյս և խունկ և օրհնութիւն նրանց բոլորի անմոռաց յիշատակին:

Ինձ համար հոգեկան մխիթարութիւն է հաստատել, թէ այս օրերին, մեր Մայր եկեղեցու հոգևորականներից շատերը, Վահան արեղայի անձնագոհութեան ոգով տոգորուած, իրենց հոգևոր հայրենասիրական պարտքն են կատարում թէ Արցախի բաղձունքներում, թէ Հայաստանի սահմանամերձ վտանգուած շրջաններում և թէ երկրաշարժի աղէտեալ գոտում:

Վշտահար սրտով յիշենք նաև Արցախում ու այլ ահաբեկուած շրջաններում, այլ ազգաբնակչութեան ծոցից հազարաւոր գոհուած ձեր եղբայրներին ու քոյրերին, ձերունիներին, կանանց ու երեխաներին, ու աղօթենք նրանց արդար հոգիների խաղաղութեան համար երկնային յաւերժութեան լոյսի աշխարհում:

Այսօր իմ խօսքը ուզում եմ ուղղել նաև Հայաստանի ու Արցախի մեր ողջ ժողովրդին, որ կեանքի ծանրածանր պայմաններում, նրանք հոգու աննման տոկունութեամբ ու համբերատարութեամբ իրենց խաչն են տանում անտրտուն՝ Գողգոթայի մանապարով հասնելու յոյսով յարութեան յաղթանակին:

Յարգանք և օրհնութիւն քեզ արիասիրտ հպարտ իմ ժողովուրդ:

Ես ինձ մխիթարուած եմ զգում, նաև քարձր գնահատելով մեր Հանրապետութեան նախագահի, կառավարութեան, խորհրդարանի և քաղաքական կուսակցութիւնների ջանքերը, հաւատալով, որ այդպիսով առաւել կ'ամրապնդուեն հիմքերը մեր անկախ Հանրապետութեան և աշխարհով մէկ քարձր կը պահուի եռագոյն դրօշը ազատագրուած մեր հայրենիքի, խորհրդանիշը ազատն հայոց աշխարհի և մեր ազգային արժանապատուութեան:

Սիրելիներ մեր, ես հրաւիրում եմ ձեզ քաջութիւնը ունենալ, տեսնելու թէ վերջին ամիսներին մանաւանդ, ոչ միայն Արցախի մեր ժողովուրդը, այլ նաև մեր մայր երկիրը Հայաստան, կանգնած են վտանգներով յղի կացութիւնների առջ: Մեր հայրենի երկրի աշխարհագրական դիրքը, մեր ազգի աջցեալ ողբերգութիւնների յիշողութիւնը, մեր սեփական ուժերի տարողութիւնը, այլ և այս անիրաւ աշխարհի անտարբերութիւնը, մեր ազգի արդար իրաւունքների նկատմամբ, որով ինքն լսում վճռական մի խօսք՝ ոչ հիւսիսից, ոչ արևելքից և ոչ էլ արևմուտքից

ու շարունակում է իշխող մնալ ոչ թէ օրէնքի ուժը, այլ ուժի օրէնքը, այս քախտորոշ մտահոգիչ այս իրողութիւններն են, որոնք ինչպէս գիտէք, տնայէս քննարկման ու վերլուծման առարկան են հանդիսանում մեր Հանրապետութեան նախագահի, մեր խորհրդարանի ու մեր կառավարութեան, որոնք վստահ եմ, թէ ամէն հնարաւոր միջոցառումներով ու համերաշխ գործելակերպով կը յաջողեցնեն ապահովել մեր հայրենի ժողովրդի և արցախահայութեան անվտանգութիւնը:

Խօսւում է մեր Հանրապետութեան նախագահի, մեր կառավարութեան, մեր խորհրդարանի և կուսակցութիւնների երբեմն սխալ կամ շփոթ կողմնորոշումների մասին. քայց եկէք արդար լինենք խոստովանելու թէ՛ այն ներքին ու մանաւանդ արտաքին ծանր պայմաններում, որի մէջ գտնւում են՝ մեր Հանրապետութիւնը և արցախեան աշխարհը, երբ գրեթէ ամէն օր կանգնած են նրանք յարափոփոխ, անսխառտեսելի ու իրարամերժ կացութիւնների և իրադարձութիւնների հորձանքի մէջ, դժուար է հաւատալ, թէ որեւէ կառավարութիւն կամ խորհրդարան կը կարողանային՝ ամէն կողմից խոցուած մեր երկիրը ղեկավարել առանց երբեմն սխալուելու: Սխալներ ելէ՛ կատարուել են, նրանք կարող են սրբագրուել, զի միշտ կարելի է՝ այսօր աւելի ուղիղ մտածել քան երեկ:

Փոթորկուած այս պայմաններում հրամայական է, որ մեր պետական իշխանութիւնները, խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցութիւնները՝ իրենց մտածելու և գործելու ուժերը կենտրոնացնէին հիմնական հարցերի լուծման վրայ, ինչպիսիք են՝ անվտանգ պահպանումն ու ամրապնդումը մեր անկախ պետականութեան, արդար մի լուծում գտնելը Արցախեան դատի ու դուրսբերումը մեր հայրենի ժողովրդի տնտեսական այս անտանելի իրավիճակից: Նոր ցնցումների՝ մեր ժողովուրդը այլևս չի կարող տոկալ:

Տագնապալի պահերին հին հոմէացիք պատգամում էին՝ „Հայրենիքի փրկութիւնը գերագոյն օրէնքն է,,:

Աստուծոյ և ժողովրդի առաջ պատասխանատու՝ բոլոր մեր քաղաքական ու հասարակական գործիչներին, հայրական հրաւէր եմ կարդում ղեկավարուել այս հրամայականով, միևնոյն ազգի հարազատ զաւակները լինելու գիտակցութեամբ, ներքնապէս առաւել միաւորուելով, առաւել գործակցելով, ժողովրդավարական օրինականութեան գործընթացով, առաջնորդուած մեր ազգային պետութեան գերագոյն շահերով:

Պատմութեան ընթացքում, գրեթէ բոլոր պետութիւնների, կայսրութիւնների կործանման պատճառները եղել են առաւելապէս ներքին պառակտում-

ները, ներքին հակամարտութիւններն ու կենտրոնախոյս մղումները: Յիշենք Յիսուսի հրեղէն խօսքերը՝ „Ամենայն թագաւորութիւն քաժանեալ յանձն իւր՝ աւերի և ամենայն քաղաք կամ տուն քաժանեալ յանձն իւր ոչ կացցէ, (Մատթ. ԺԲ. 25), այսինքն՝ „ինքն իր մէջ քաժանուած ամէն թագաւորութիւն աւերոււմ է, և ինքն իր մէջ քաժանուած ամէն քաղաք կամ տուն կանգուն չի մնում, :

Այս ճշմարտութիւնը անշուշտ չի հակադրուում ժողովրդավարական բազմակուսակցական պետութեան կառոյցի գործընթացին, այլ շեշտում է, որ այդ կառոյցը ինքն իր մէջ քաժանութիւն ունի և զէպքում է աւերուում:

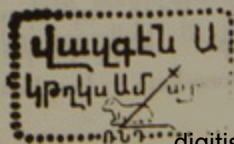
Ժողովրդավարական ղեկավարման հիմքն իսկ է նաև Պօղոս առաքեալի, նոյն ոգով արտայայտած դատողութիւնը, թէ՛ „ինչպէս մի մարմնի մէջ բազմաթիւ անդամներ ունենք և իւրաքանչիւր անդամ նոյն գործը չի կատարում, սակայն բոլոր այդ անդամները մի մարմին են կազմում, (Հռոմ. ԺԲ 4-5), և „եթէ մի մարմնի մի անդամը վշտանայ, կը վշտանան մարմնի բոլոր անդամները, իսկ եթէ մի անդամը փառաւորուի, նրա հետ կ'ուրախանան միւս անդամները, (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 26) :

Սիրելիներ մեր, չէ՞ք նկատում թէ ինչքան այժմէական և ինչքան ուսանելի են հնչում այս սրբազան յորդորները մեզ բոլորիս համար, մեր իրավայոյց այս ժամանակներում:

Կամենում եմ վերստին յիշեցնել ձեզ մեր Եկեղեցու պատգամը՝ մշտապէս ուղղուած մեր ամբողջ ազգին ի Հայաստան և ի սփիւռս աշխարհի. „Ազատութիւն յերկրայականս, միութիւն ի կարևորս, սէր յընդհանուրս, :

Իմ խօսքը վերջացնելուց առաջ, ցանկանում եմ խոստովանել, որ իմ մտածումից բոլորովին հեռու է՝ միջամուխ լինել քաղաքական միջկուսակցական վեճերին, որոնք բնական երևոյթներ են ժողովրդավարական իրաւակարգ որդեգրած երկրներում, որովհետև համոզուած եմ, թէ վերջին խօսքը պատկանում է մեր ժողովրդին: Բոլոր պարագաներում, մեր ազգային Առաքելական Եկեղեցին իր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնով, վստահաբար նաև Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի կոստական Աթոռով և Երուսաղէմի ու Կ. Պոլսի պատրիարքական Աթոռներով, կը մնայ միշտ մեր նորահրաշ անկախ Հանրապետութեան և ազատտենչ ժողովրդի կողքին, միշտ նրանց մխիթարող, միշտ նրանց գօրավիզ, միշտ նրանց իր օրհնութիւնը և Սուրբ Հոգու շնորհները բաշխող:

„Այսուհետև եղբարք, ողջ լերուք, հաստատուն կացէ՛ք՝ մխիթարեցա՜րուք, իրաքան լերուք, խաղաղութիւն արարէ՛ք և Աստուած խաղաղութեան և սիրոյ եղիցի ընդ ձեզ, (Բ. Կորնթ. ԺԲ. 11) : Ամէն:

ԿԱՌԱՐԱՐՈՒՄ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՒՆ

ԿՐՏԵԱԿԱՆ

ՊԱՅՏԱՌԱԿԵՐՊՈՂ ՏԵՍԻԼՔ

Սարկաագութեան պատրաստուող ուսանողներու խումբին հետ, երբ նկատի կ'առնէինք Քրիստոսի աստուածութեան հարցը, հաստատեցինք որ այդ մասին կասկած չկայ: Փաստերը շատ են: Բացի այն փաստերէն որ Աւետարանին մէջ բազմիցս Յիսուս ինք իր մասին կը հաւաստէ, երբ կ'ըսէ.

"Ես եւ Հայր իմ մի եմ" (Յովհ. Ժ 30)

"Ջի գիտասցիք եթէ Հայր յիս է եւ ես ի Հայր" (Յովհ. Ժ 38).

Կայ փաստը որ հրեաներն անգամ այդպէս լսեցին Քրիստոսի բերնէն, եւ ամբաստանեցին զինքը որ «զԱստուած իր Հայրը կը կոչէ, եւ ինքզինքը հաւասար կը նկատէ Աստուծոյ» (Յովհ. Ե 18):

Եւ Քահանայապետին առջեւ դատուելու ժամանակ, քահանայապետը իր կատաղութեանը մէջ գայրոյթով կ'ըսէ Քրիստոսին. "Կ'երդմեցնեմք քեզ կենդանի Աստուծոյ անունով, որ ըսես մեզի թէ՛ դո՞ւն ես Քրիստոսը, Որդի Աստուծոյ" (Մտք. ԻԶ 53):

Եւ Քրիստոսի հանդարտ եւ անխռով պատասխանն էր. "Դուն ըսիր թէ ես եմ" (Մարկոս ԺԴ 62):

Այս խօսքին վրայ զինք կը դատապարտեն, եւ Պիղատոսի առջեւ կ'ամբաստանեն որ "ինքզինքը Որդի Աստուծոյ յայտարարեց" (Յովհ. ԺԹ 7):

Բայց ունինք տակաւին փաստերը մեր սրբազան Հայրերուն վկայութեանց եւ անողութեանց: Նաեւ փաստերը Չորս Աւետարանիչներուն բուն նպատակին՝ որ էր յայտարարել՝ թէ "ի սկզբանէ էր Բանն. եւ բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր՝ Բանն:" (Ուշադիր՝ այս վերջին շեշտին, որուն իմաստն է շեշտել թէ բանը, խօսքը, Քրիստոսը, ինքնին Աստուած է: Յովհ. Ա. 1-2):

Բայց մինչեւ իսկ Յիսուսի աշակերտները իրարու հետ վեճի մէջ էին թէ ի՞նչ է Քրիստոսը, Մեսիան, եթէ ոչ ուրիշ մէկու մը պէտք է սպասեն:

Եւ Յիսուս ուղղակի հարցումը կը դնէ անոնց առջեւ. "ժողովուրդը ո՞վ կը կարծէ թէ ես եմ:"

Պատասխան. "Ոմանք կը կարծեն որ Յովհաննէս Մկրտիչն ես: Ուրիշներ՝ թէ Եղիա Մարգարէն ես, երկինքէն իջած: Ուրիշներ՝ թէ մարգարէներէն մէկն ես:"

Եւ Յիսուս կ'աւելցնէ. "Բայց դո՞ւք ո՞վ կը կարծէք թէ ես եմ:"

Պետրոս՝ կ'երեւի միշտ համարձակ եւ միշտ ըսելիք մը գտնող, յայտարարեց. "Դուն ես Քրիստոսը, Որդի Աստուծոյ:"

Ուսանողներուն հետ դասարանին մէջ, ա՛յս պահուն էր որ երիտասարդներէն մէկը հարցուց. "Բայց Պետրոս Առաքեալ այդ խօսքը Յիսուսի այլակերպութեան տեսիլէն առա՞ջ էր որ ըսաւ, թէ այլակերպութեան դէպքէն յետոյ:"

Բայց ի՞նչ կապ ունին այս երկուքը իրարու հետ:

Անշուշտ որ կապ մը ունին: Եւ սուրբ գրական մեկնիչներուն համար կարեւոր կրնայ համարուիլ այդ:

Տարբերութիւն չընել թէ այլակերպութեան դէպքէն առա՞ջ թէ յետոյ ըսաւ: Կարեւորը ինքնին այդ յայտարարութիւնն է:

Որովհետեւ մոյն հարցերը կան Այլակերպութեան տեսիլի մասին: Այդպիսի դէպք մը պատահած է թէ ոչ: Եթէ պատահած է, Քրիստոսի յարութենէն առա՞ջ պատահած է. եթէ ոչ Քրիստոսի յարութենէն յետոյ՝ կարգ մը պատահած տեսիլներէն մէկն է:

Ասոր ալ պատասխանը մոյնն է: Երբեք տարբերութիւն չընել թէ երբ պատահած է: Կարեւորը այն է որ Յիսուսի

աշակերտները Քրիստոսի պայծառակերպության, այլակերպության, եւ այդ տեսիլին փորձառութիւնը ունեցած են:

Եւ այդ տեսիլը, այդ փորձառութիւնը, չեն մոռցած: Այլ փոխանցած են դարէ դար, սերունդէ սերունդ:

Պետրոս Առաքեալ այդ տեսիլին մասին պատմած է Մարկոս Աւետարանիչին որ Առաջին Աւետարան գրողն է: Ամենէն ամփոփը՝ միայն տասնըվեց գլուխներէ բաղկացած:

Իսկ Մատթէոս Աւետարանիչ առած է Մարկոսէն, եւ 28 գլուխներէ բաղկացած իր Աւետարանը նոխացուցած է փաստարկութիւններովը Հրէական սովորութեանց եւ Հին Կտակարանի օրէնքներուն:

Իսկ աւելի յետոյ՝ Ղուկաս Աւետարանիչ օգտագործած է թէ՛ Մարկոս եւ թէ՛ Մատթէոս Աւետարանիչներուն գրածները:

(Յովհաննէս Աւետարանիչ չէ յիշատակած Այլակերպութեան տեսիլը:)

Կարեւորը տեսիլք մը ունենալն է: Որուն համար ուզես ամբողջ կեանքդ տալ: Որմէ չես կրնար բաժնուիլ: Որ չես ուզեր ուրիշ տեսակ կեանքի մը հետ փոխանակել:

Պետրոս Առաքեալ այդպիսի հոգեկան վիճակի մէջ էր, երբ լերան կատարին պայծառակերպուած տեսաւ Յիսուսը, իր երկու կողմերը բազմած Մովսէս եւ Նդիա մարգարէներով, որոնք իրեն ներշնչեցին եւ ըսել տուին հիացմունքով. "Հրաշալի է այսպէս: Այստեղ մնամք տեսապէս:"

Ամէն մարդ կրնայ իր կեանքին մէջ ունենալ այսպիսի տեսիլքներ, ուր ինքզինքին համար կ'ըսէ. "Ես այսպիսի՝ կեանք մը կ'ուզեմ ապրիլ: Հրաշալի՛ է:"

Եւ իր կեանքին բոլոր նեղութիւններուն, գրկանքներուն, տաղտուկներուն, չարչարանքներուն հակառակ, եւ ընթացքին, այդ տեսիլին կը վերադառնայ: Անով կը զօրանայ: Եւ իր

կեանքը կը հարստացնէ նոր փորձառութիւններով:

Այսպիսի անձ մը եղած է Պօղոս Առաքեալ:

Գործք Առաքելոցի 26րդ Գլուխին մէջ, Պօղոս Առաքեալի դատաւարութեան շատ տպաւորիչ մէկ տեսարանը կայ:

Պօղոս Առաքեալ ամբաստանուած է հրեաներուն կողմէ, որպէս Քրիստոսի յարութիւնը փարոգող, զայն իրրեւ Աստուած պաշտող:

Եւ Կեսարիա ֆաղափն մէջ (որ այսօրուան մեր գիտցած Սեզարիա ֆաղափն է աւերակեալ), Փետոս Հռովմայեցի կառավարիչին առջեւ դատուելու դրկուած է: Ներկայ է նաեւ Հրէաստանի թագաւոր Ակրիպասը, իր տիկնոջ հետ:

Եւ Պօղոս Առաքեալ իր անձին պաշտպանողականը կը ներկայացնէ, պատմելով Ակրիպասին իր կեանքին պատմութիւնը: Թէ ինչպէս՝ ինք իրրեւ հաւատարիմ եւ նախանձայոյզ հրեայ, հալածած է քրիստոնեաները, բանտարկել տուած, եւ շատերուն մահուան պատճառ եղած է:

Եւ սակայն կը պատմէ նաեւ այն տեսիլքի մասին, որ ինք ունեցած եւ տեսած է Դամասկոսի նամբուն վրայ, ուր Յիսուս իրեն կը յայտնուի, կէսօրուան արեւի լուսաւորութեան մէջ, աւելի փառաւոր լուսաւորութեան մը մէջէն, եւ որուն ձայնը կը լսէ, որ կ'ըսէ. "Սաւուդ, Սաւուդ, ինչո՞ւ կը հալածես զիս: Ի՞ գուր է քեզ, ազաքի զարնել խթանին դէմ:"

Եւ Պօղոս Առաքեալ կը յայտարարէ որ՝ "այս երկնային տեսիլքին է որ ինք հաւատարիմ մնացեր է:" Եւ ոչ մէկ սխալ եւ յանցանք չէ գործած, ո'չ հրեաներուն դէմ, ո'չ օրէնքին դէմ եւ ոչ ալ կառավարութեան դէմ:

Եւ արդարեւ Պօղոս Առաքեալ իր կեանքին բոլոր նեղութիւններուն, չարչարանքներուն

ընթացքին, միշտ այդ տեսիլքին կ'անդ-
րադառնար, անով կը զօրանար:

Մարդկութեան պատմութեան, եւ
ամէն մէկ ազգի պատմութեան մէջ երկար
է շարանը տեսիլք ունեցող, իտեալ ունեցող,
իր կեանքը ազնուական նպատակի մը եւ
ծառայութեան մը նուիրած մարդերուն:

Գիտնականը իր տեսիլքը ունի, ինչպէս
ամէն մէկ արուեստագետը իր ասպարէզին
մէջ - նկարիչը, երաժիշտը, նարտարապետը,
ֆանդակագործը, բանաստեղծն ու գրագետը
եւ այլ ասպարէզներու նուիրեալները:

Նոյնպէս տեսիլքի մարդ է ով որ
հայրենասէր է, ընտանեւէր է, մարդասէր
է, եւ որեւէ մէկ անձ որ որեւէ մէկ
մարդկային ծառայութեան կը նուիրէ իր
կեանքը: Եւ հարուստ կը զգայ այդ ծա-
ռայութիւնը կատարած ըլլալուն համար:

Տեսիլք մը որ կը մղէ մարդը իր
ամբողջ կեանքը, սէրը, ուշադրութիւնը,
կարողութիւնները նուիրելու այդ տեսիլքին
իրագործման: Հակառակ բոլոր տեսակի
նեղութեանց եւ զրկանքներու:

Այդպիսի կեանք մը՝ պիտի պայծա-
ռակերպէ մարդը, որեւէ մէկ ասպարէզի
մէջ, զինքն օրինակ դարձնելով ուրիշներուն,
որպէս զի միասին նուիրուին նոյն տեսիլքին
իրագործման:

Ինչ դժբախտ եմ տեսիլք չունեցող
մարդիկ: Որոնք չեն գիտեր ինչո՞ւ համար
կ'ապրին: Որոնք միայն զգուանք կը զգան
կեանքին մէջ, եւ կամ որոնք միայն
զգուանք կը պատճառեն ուրիշներուն:

Տեսիլք չունեցող անձը կը խորտակուի,
եւ կեանքի դժուարութիւններէն,
նեղութիւններէն կ'ընկնուի:

Այս պատճառաւ մեր ցանկութիւնն է
որ մեր ժողովուրդը ուսանողները տեսիլք
ունեցող անձեր դառնան:

Գիտնական Աստուծոյ տուած շնորհները
զարգացնել, գործածել, որպէս զի երբ
նուիրուին Քրիստոսի եկեղեցիին, մեր Ս.
Աթոռին եւ մեր ազգին հոգեւոր անումին

ծառայութեան, կարենան այդ տեսիլքով
առաջնորդուիլ, յաղթահարելով ամէն
տեսակի զրկանքներ, եւ նեղութիւններ,
որոնք իրենց կեանքին մաս պիտի կազմեն:

Եթէ իրենց շուրջը չեն կրնար այդպիսի
տեսիլքի անձեր գտնել, պէտք է դառնան
Աւետարանին եւ մեր ազգի պատմութեան,
ուր պայծառակերպ եւ լուսաշող կը փայլին
տեսիլք ունեցող հոգիները:

Անոնք մեզի պէս պարզ մարդեր եւ
հոգիներ էին, գուցէ աւելի նեղութիւններով
եւ յուսախաբութիւններով շրջապատ-
ուած: Բայց չդաւաճանեցին իրենց
տեսիլքին: Եւ այժմ սուրբերն են մեր
ժողովուրդին հաւատքին:

Տեսիլք ունենալու այս ցանկութիւնը,
որոշել կարենալու կամքը՝ թէ "Ո՞ր տեսակի
կեանք մը կ'ուզեմ ապրիլ", ամէն մէկ
անձին պարտականութիւնն է: Եւ ո՞վ որ կը
հետեւի այդ ճայնին, որ Աստուծոյ դրուած
է մեզմէ ամէն մէկուն սրտին ու մտքին
մէջ, ան գիտէ գաղտնիքը Աստուծոյ
շնորհին, կեանքը իմաստաւորելուն, պայ-
ծառակերպող տեսիլքէ մը գերելուն,
առաջնորդուելուն, եւ զոր ոչ մէկ նենգաժէտ
ուժ պիտի կարենայ խաբարել:

Եւ մեր ազգը պէտք ունի այդպիսի
հոգիներուն, որոնք կարենան փայլիլ մեր
ժողովուրդի գաւակներուն աչքին առջեւ:
Հոգիներ՝ որոնք իբրեւ օրինակ, իբրեւ
տիպար, իբրեւ իտեալի ծառայող, եւ
նուիրական նպատակներու համար գոհալի,
տեսլապաշտ եւ փառամարտիկ
զինուորեալներ ներկայանան:

Ո՞րքան հարուստ պիտի ըլլանք
անհատապէս, եւ ո՞րքան պիտի
հարստացնենք հոգին մեր ազգին
գաւակներուն, հակառակ անոնց ամբողջ
աշխարհի մէջ ցրուածութեան, ցօրացումի
վտանգներուն քաջայայտ ենթակայութեան:

Այս տեսիլք ունենալու հոգին է որ
Քրիստոս տուաւ իր աշակերտներուն: Եւ
անոնք գայն ընդունեցին: Անոնք չը

զգացին: Մինչև անգամ երբ կը խաչուէին, երբ կը խոշտանգուէին: Այլ ընդհակառակն, կ'ըսէին՝ "Այս մեր փառքը կը նկատենք:" Ծառայութեան փառքը: Մարդոց օգտակար ըլլալու փառքը:

Կ'աղթենք որ մեզմէ մմէն մէկը ունենայ այդ շնորհքը, ունենայ զգալու եւ տեսնելու զգայնութիւնը եւ աչքը, եւ չփախցնէ որեւէ պատեհութիւն եւ առիթ՝ տրուածը ընդունելու:

Չես գիտեր թէ Աստուած ե՞րբ, որո՞ւ միջոցաւ քեզի կը խօսի, քեզի կը մօտենայ, քեզի առիթ կու տայ հոգիիդ ուժերը հաւաքելու, հոգիիդ մութ ու մռայլ խորշերը լուսաւորելու: Եւ թերեւս քու շուարանքիդ մէջ, քեզ իր ձեռքը երկարողին կը հարցնես՝

"ո՞վ դրկեց քեզ:" Եթէ պատասխանն ալ չես գիտեր, շնորհակալ պէտք է ըլլաս Աստուծոյ, դրկուածին համար, տրուածին համար: Եւ այն ատեն դուն պիտի դառնաս այն անձը, որ Աստուած ինք կ'ուզէ որ ըլլաս, եւ քու ժողովուրդդ կ'ուզէ որ դուն ըլլաս, եւ շատ հաւանաբար քու սրտիդ մէջ դուն ինքն ալ կ'ուզես ըլլալ, բայց կը սպասես ականջիդ փսփսացող ձայնին, քեզ ներշնչող շունչին, քեզ քաջալերող, քեզի սրտակից հոգիներու գորովանքին:

Այս հոգին Աստուած անպակաս ընէ մեր ազգին մէջ, եւ մենք գովենք ու փառաբանենք տուիչը իր տուածին համար, գոհունակութեամբ, շնորհակալութեամբ եւ երախտագիտութեամբ:

Թ.Ա.Մ.

ԱՐԱՐԶԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՊԱՐԳԵԻԻ ԱՆԱՂԱՐՏ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻԻՆԸ . . .

"Ճանաչա երկրի, եթէ խելամուտ
արասցէ զքեզ" (Յոր ժԲ. 8)

Ինչպէս յայտնի է, Աստուած արարչութեան պսակը հանդիսացող մարդուն տուած է իրաւունքը դառնալու տէր եւ իշխան երկրի, անելու եւ բազմանալու այնտեղ եւ ամենայն պատասխանատւութեամբ ալ շէնացնելու այդ երկիրը, "որպէս զի, այն բազմապիսի շնորհքները զոր ունինք, մեր շատերուն առիթ ըլլայ գոհութեան" (Բ. Կորնթ. Ա 11):

Այսօր յայտնին արդեօք մարդը կը յիշէ՞ այսօր, երբ Հին Ուխտով ալ՝ կնքուած մարդու եւ Աստուծոյ միջեւ, ջրհեղեղը այլեւս մեզ չպիտի կործանէ. կ'անդրադառնա՞նք արդեօք այս սուրբ յիշատակ-ուխտին: Որով, էգոլթի կոչուած մեղքը իր կարգին, ուղղակիօրէն կամ ոչ, խախտուած չէ՞, եւ որով նոր ձեւի մահա-

սփռումը անկայ չէ՞ այսօր կամ վաղը: Եւ դեռ, այս տխուր իրականութեամբ ալ մենք վաղուայ մարդասպանը չե՞նք՝ քիչ քիչ կատարուող ոհմի, երբ ինքնին ան ոչ միայն Հին Ուխտի մոռացումն ու զանցաւորումը կ'ենթադրէ, այլեւ մասնաւորապէս մեր նմանի նկատմամբ ցուցաբերուիւի սիրոյ եւ հոգատարութեան բացակայութիւն: Ահա թէ ինչու համար մեր Տէրն Յիսուս Քրիստոս աշխարհ եկաւ եւ յիշեցուց մեզի ըսելով. "Եկայ որ կեանք ունենաք եւ առաւել եւս ունենաք":

Ահաւասիկ, ի դէմս այսպիսի հրամայական վիճակներու, ո՞րն է մեր Սուրբ Եկեղեցւոյ եւ անոր զաւակներուն կողմէ որդեգրուիւի կեցածքը կամ մօտեցումը, եւ թէ ինչի մէջ կը կայանայ

այժմեական եւ կենսական այս հարցի կրօնաբարոյական եւ մարդասիրական թելադրանքը: Էգգլոժի յունարէն կը նշանակէ ուսմունք մեր տան, մեր շրջապատի, հայրենիքի, աշխարհի մասին: Բազմանշանակ է այս խօսքը: Աստուած, մարդ, բնութիւն կապի անբաժանելիութիւն ենթադրելէ բացի կը նշանակէ նաեւ հսկում կամ հաշուետուութիւն, որով՝ "տեսէք թէ ինչպիսի գգուշութեամբ պիտի ընթանաք. ոչ թէ ինչպէս անմիտներ, այլ ինչպէս իմաստուններ: Անխել մի ըլլաք, այլ իմացէք թէ ի՞նչ է Տիրոջ կամքը" (Նփես. Ե. 16):

Ի մասնաւորի Հայոց Եկեղեցին եւ անոր հաւատացեալները միշտ ալ անտարբեր չեն եղած դէպի բնապահպանութիւն: Նոյնիսկ եթէ խաղաղութեան համար պայքար եղած է, դարձեալ նոյնն է, սա լրացումն է առաջինի: Հարցը նոյնն է նաեւ պատմամշակութային յուշարձաններու փնացման պարագային: Օրինակ, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսը խօսելով այդ համընդհանուր ոչնչացման՝ "Օմնիսիում"ի մասին, 1988 թուականին Մոսկուայի "Ուփօլդնա" ամսագրի թղթակցին արտայայտած է իր սրտցաւ բողոքը Արեւմտեան Հայաստանի մէջ տեղի ունեցող մշակութային աղէտի մասին: Յետոյ ան կ'աւելցնէր ըսելով թէ եթէ պետութիւնը գիտնականներու հետ համագործակցութեան չդիմէ, ան կարող է մեզ դանդաղեցուած "Օմնիսիում"ի հասցնել:

Սակայն անցնինք օգոստի հարցին: Երկիր մոլորակի այդ բարակ վահանը եթէ շարունակուի այդպէս քայքայուիլ, այդ պիտի նշանակէր տուեալ շրջանի կենդանի կեանքի վերացումը: Միշտ կրկնուած է թէ պարզ հարց չէ այս, սակայն լուրջ մտահոգութիւնը սկսած է այսօր գործնական քայլի վերածուիլ, որով շատերու

հետ եւ ահա մեր Սուրբ Եկեղեցին ալ իր աղօթքն ու ձայնը միացուցած է գիտնականներուն կամ համապատասխան շրջանակներուն կամ Մ. Ա. Կ. ի գգուշացումներուն: Այդ պատճառով է որ այստեղ մենք պիտի մտաբերենք Խրիմեան Հայրիկի դարասկիզբին անուղղակիօրէն արտայայտած նոյնիմաստ մտահոգութիւնները. ". . . ո՞վ գիտէ, դեռ քանի ժամանակ, քանի դարեր աշխարհ իւր ազգերով, ժողովրդով պիտի հեծեն աղիողորմ. երկրին մեծամեծ պետական ծովեր պիտի խռովեն. այդ ալիքներ՝ կոհակներ պիտի հանեն. այդ ինքնահնար հրաբուխներ. ինչպէս գրեցի, միշտ պիտի բորբոքին, շարժեն երկրագունդ, աշխարհ սասանեն, ջրով ու մոխրով ծածկեն ժողովուրդոց կեանք": Այստեղ գալիքի տագնապն է:

Աստուծոյ գործերով հիացողներ, իրաւունք չունին անտարբեր մնալու որեւէ տեսակի փնացման, աւերման կամ ոչնչացման ի տես: Նմանները ամօթանքի արժանացած են նաեւ բանաստեղծին կողմէ: Ան իր խօսքը ուղղելով մանաւանդ մահուան գէնք յօրինողներուն, կ'ըսէ. . .

Ամաչէ՛ք՝ մաքուր, կանաչ տերեւից,
Մեղուի մեղեդուց,
Բեռնուած բեւից.
Թոյները թափէք,
Զէնքերը դրէք,
Մեր փոքրերի ու
Ձեր որդոց համար
Ծաղիկների խաղ,
Ծիածանաշաղ
Մեղրահիւք բերէք,
Մեղրահիւք բերէք:

(Մարօ Մարգարեան)

"Կարմիր Գիրք" կոչուածը բոլորին ծանօթ է: Ի՞նչու ծնունդ առած պէտք էր ըլլար այն: Իրաւացիօրէն. այն որքան որ կը խօսի մարդու հոգատարութեան մասին,

նույնքան ալ կը տագնապի նոյն այդ մարդու կողմէ ի գործ դրուած վայրագութիւններուն համար՝ սկսելով ծառ ու ծաղիկէն, սողուն - թռչունէն հասնելու համար մինչեւ նոյնիսկ պատմական յուշարձանները: Տակաւին որքան կրնար մեծնալ այդ "կարմիր Գիրք"ին ծաւալը, եթէ չըռնուէր չարին եւ չարագործին ձեռքը: Օրինակ Քենիայի մէջ չկանխուեցա՞ն փիղերու անխնայ սպանդը, կամ նոյն բարեհոգութեան արդիւնքը չ՞է արդեօք Լուսաֆայի մէջ: Զամպիա սկսած են դարձնալ բազմաճառ հագուագիւտ ունեցողները: Կամ նոյնիմէն Արեւմտեան Հայաստանի մէջ առաջին չ'առնուեցա՞ն որոշ պատմական յուշարձաններու չնչացման, եւ այլն:

Բնութիւն պաշտպանելու համար մեծ գիտելիքներ պէտք է չեն, այլ ամէն բանէ առաջ խիղճը, հաւատքը, մարդասիրութիւնը եւ բարոյական միւս առաքինութիւնները: Իսկ մեզ՝ Բրիտանացիներու համար պէտք է անսալ Սուրբ Գրքի թելադրութիւններուն: Եթէ ֆաղուեցաւ ծաղիկ մը՝ Աստուծոյ գործին փառքին մասին պատմող, պէտք է մտածենք արդէն նորը տնկելու մասին: Երբ կը դիտենք մեղուի աշխատանքը՝ եւ անոր մեզի յուշածը չենք որդեգրեր, ապա կը սկսի ծայր առնել վերահասու մեղքը, կա՞մ մեզի մատչելի չեն Սողոմոն Իմաստունի ծաղիկէն դաս առնելու օրինակը, եւ կամ ալ հասու չենք մտքին Տիտղոյի, որ կ'ըսէ. "Թիքեռի մէկ աչքն ու թեւն ալ բաւարար են անաստուած մը կործանելու համար:" Մեր նախնիք, նոյնիսկ թռչունի ձայնին մէջ սկսած են փնտռել Աստուծոյ խօսքը, եւ իրենք հանդիսացած են իրովսանն քնութիւնը զարդարողներ: շինած են գեղեցիկ վանքեր ու եկեղեցիներ եւ զանոնք շրջապատած՝ առուններով, լիներով եւ ծաղկատաններով: Սուրբ Գրքի գոր Լուսաւորիչ երբ կ'ըսէ թէ թռչունները հանգուցեալներու պաշտպաններն

են, թերահաւատութիւն չէ, այլ ազգի գաւակներու մէջ թռչնասիրութեան հետապնդումը, այլ խօսքով, զանոնք բնասէր դարձնելը: Վեհափառ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսը Շինարար Կաթողիկոս կոչուելով հանդերձ, արժանի է նաեւ կոչուելու բնասէր հայրապետ, ծառաստան ու ծաղկեւտաններ անցուցած ըլլալուն համար, նոյն այդ եկեղեցիներու կամ աղբիւր-կոթողներու շուրջը:

Այ՛ն, եթէ Աստուած կամեցած է որ մենք երկրի վրայ բազմանանք, պէտք է եւ միւս գիտակցութիւնը թէ երկինքէն ստացուածի վատնողը կամ փնացնողը չդառնանք: Ո՛չ, մեր հրաւերը հին Յունական պաշտամունքին վերադարձը չէ, երբ չաստուած էնոք կը փնտռուէր միայն արտաքին ձեւերու մէջ, ուր սակայն խղճի, հաւատքի, ներքին քրիստոնէականի տարրը չկայ, այլ հրաւեր պաշտպանելու ի վերուստ տրուածը՝ պաշտպանելու կեանքը երկրի վրայ. "Եւ եկայ որպէս զի կեանք ունենան - իրաւամբ միշտ կը յայտարարէր Բրիտոս - եւ առաւել եւս ունենան" (Յովհաննէս Ժ. 10):

Խաղաղութեամբ եղած կեանքն ալ որ յիշուած էր, բնապահպանութեան հետ գուգորդողն է, քանզի այս կամ այլ պարագային ալ, պահանջուածը մարդու վաղուայ լուսաւոր եւ ապահով կեանքի հարցն է, խաղաղութեամբ: Ըստ Սուրբ Պօղոսի՝ " . . . մարմնի իշխանութեանը տակը չէք, այլ հոգիի . . . , եթէ մէկը Բրիտոսի հոգին չունի, ան Անոր չի պատկանիր, իսկ եթէ Բրիտոս Ձեր մէջ է, ապա մարմինը մեռած է մեղքի համար եւ ապա մարմինը մեռած է մեղքի համար" հոգին կենդանի է արդարութեան համար" (Հռոմ. Ը 9-10): Յետոյ առաջնալը նաեւ կը (Հռոմ. Ը 2-3): Յետոյ առաջնալը նաեւ կը (Հռոմ. Ը 2-3): Թող ծելի պատկերին" (Հռոմ. Ա 2-3): Թող

Աստուած մեզ հեռու պահէ այս վերջին կեանք-օրինակէն:

Իսկական քնապաշտները պէտք է նմանին գեղանկարիչներուն, քանզի երբ ծառ կը նկարեն, այդ նոյն պահուն անոնք կը զգան եւ կ'ապրին այդ ծառին ահմ ու վաղուայ առաւել ուռնացումն ու փարթամացումը, քանզի երկու դէպքերուն ալ, նկարիչ թէ քնասէր, իրենց գործին մէջ հոգի եւ կենդանութիւն կը դնեն:

Մեր ազգի պատմութեան մէջ իսկական քնասէր պէտք է համարուի նաեւ Մխիթար Գօշը, որ իր "Դատաստանագիրք"ին մէջ խստօրէն կը դատապարտէ բոլոր ծառ կտրողները եւ մեղաւորներուն կը պարտադրէ տնկել նորը, եւ եթէ սա պտուղ տուած չէ, դարձեալ կը ստիպէ որ երկրորդ անգամ տնկուի երկրորդ ծառը: Հաւանաբար քիչերուն յայտնի է, որ Հայաստանի Խոսրովեան անտառը, Ազատ գետի ափին, մարդկային ձեռքով տընկուած, աճեցուած, եւ առ այսօր պահպանուած է նոյնանուն թագաւորի ի պատիւ:

Կարելի է հարց տալ՝ դեղին ձիւն գոյութիւն ունի՞: Այո: Եթէ մեր շրջապատին ջուրերը յաճախ անթափանցիկ են, որ պիտի նշանակէր մարդու կողմէ աղտոտուած, այդպէս ալ ձիւնի թունաւորումն է, շրջապատի անաստուած վերաբերմունքի պատճառով: Եւ մարդիկ յաճախ ալ կը զարմանան եւ կը հարցնեն՝ "Աստուած ինչո՞ւ բոկերը ստեղծած է": Անոնք ստեղծուած են, պիտի պատասխանէինք մենք, որպէս զի բնութիւնն ու արարչագործութիւնը թերի չմնային: Իսկ միւս կողմէն, այս կենդանին այսօր որքա՞ն մեծ օգտակարութիւն ունի, ըսնք, նոյնիմէն ջրասոյզին, չիշշելով տակաւին անոր միւս ծառայութիւնները: Ուստի այդպէս չշտապենք քննադատութիւն կատարելու, այլ ինչպէս գեղանկարիչի օրինակի մէջ է, այսօրուայ մեր չհասկցածը հասկնանք

նաեւ արուեստի զգացողութեամբ: Ուստի յիշենք.

"Մարդիկ մի գեղեցիկ

Նդնիկ են սպանել,

Ո՞ւմ էր վնաս տուել.

Երկիրն այս մարդկային,

Ուզում են կործանել:

Հրաշալի երկիր-

Ո՞ւմ էր վնաս տուել":

Բարին եւ չարը երկրի վրայ են: Ուղղակի այդ մասին չ'ակնարկեք քանաստեղծը, սակայն անոր միտք-թելադրութիւնն միւսն է՝ Աստուածաշնչայինը մանաւանդ. "Յիշէ վերջը եւ մեղք մի գործեր" (Սիրաք է 39): Տրուած է կեանք թէ մահ, աներբ պէտք է ընտրել բարիի ցուցիչով եղած անմեղանչականը եւ այդ ժամանակ "Դուք Քրիստոսինն էք, իսկ Քրիստոս՝ Աստծունը" (Ա. Կորնթ. 21-23): Այս է իրաւ հաւատքի ընդգծումը, այս է իրաւ դաստիարակութիւնը մերօրեայ քնասիրութեան մէջ: Եւ յետոյ՝ "Ով որ ունի անոր կը տրուի, իսկ ով որ չունի, եւ այն ամէն ինչը գոր կը կարծէ թէ ունի, կը վերցուի . . ." (Դուկ. ԺԹ. 26):

Այսպէս այսօր մեզի համար ըլլալ բարեպաշտ եւ մնալ Աստուծոյ սիրոյ մէջ կը նշանակէ նաեւ ըլլալ քնասէր եւ կենսասէր, արժանի՝ օրհնութեանը տակ Աստուծոյ ապրելու եւ ապրեցնելու, եւ արժանաւորապէս ըսելու. "Ո՞ր որ երթամ, ով Տէր, դուն այնտեղ ես" (Սաղմ. Ժ Լ 7-10): Այս հաւատքին պտուղը կը դառնայ մեր մահուր կեանքը այս աշխարհի վրայ, օրհնութեանը տակ Աստուծոյ: Եւ յայտնութեան տեսանողին հետ կարող կը լինենք ասելու. "Տեսայ նոր երկինք ու նոր երկիր, քանզի առաջին երկինքն ու երկիրը անցել են . . . տեսայ Սուրբ Քաղաք՝ Նոր Երուսաղէմը, որ կ'իջնէր Աստուծմէ եւ երկինքէն՝ զարդարուած ու պատրաստուած, ինչպէս հարսը իր փեսային համար" (Յայտնք. ԻԱ. 1-2):

"ՈՉ ԵԿԻ ԼՈՒԾԱՆԵԼ ԶՕՐԷՆՍ՝ ԱՅԼ ԼՆՈՒԼ"

(ՄԱՏԹ. Ե. 17)

Քրիստոսի ծնունդէն շատ դարեր առաջ, Հրեայ ժողովուրդը ունեցած էր ակնկալութիւնը Մեսիայի մը գալստեան: Դաւիթ սաղմոսերգու թագաւորն ու մարգարէները ըրած էին ակնարկութիւնը մարդկային ցեղի փրկիչին կամ ազատարարին:

Այս կարգի կանխագուշակութիւններէն դարեր առաջ, Աստուած ինքզինքը յայտնած էր արդէն Իսրայէլի ժողովուրդին, Սիմա լերան վրայ, ու տուած անոնց Օրէնքի տախտակները կամ Տասնաբանեան, իր հօր աջովն ու հրաշքներովը հանել է սոփ Յակոբի որդիները Նփապոսի անարգ գերութենէն ու առաջնորդած զանոնք Աւետեաց Նրկիրը: Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը եղած ըլլալու գիտակցութիւնը խոր արմատներ արձակած էր Հրեայ ժողովուրդի հոգեբանութեան մէջ: Ու Մեսիայի մը կամ ազատարարի մը գալուստը կ'ըմբռնէին հոգեկանէ առաջ ու աւելի աշխարհիկ իմաստով, այն օրէն ասդին մանաւանդ, ուր իրենց անկախութիւնը կորսնցուցած՝ գերի էին դարձած Հռովմէական մեծագոր կայսրութեան, որ իր դաժան լուծին տակ կը կեղեքէր զանոնք անխնայօրէն:

Ու "ի լրումն ժամանակաց" կը ծնէր աշխարհի Փրկիչը Բեթղեհէմի անշուփ մօտին մէջ, ոչինչով տարբերելով իր ազգակիցներէն, եթէ չհաշուենք քիչերու միայն ծանօթ հրաշագան այն երեւոյթները՝ որոնք իր ծննդեան գիշերին պատահեցան եւ քանի մը հովիւներ ու օտարագրի մոգեր միայն հանդիսատես եղան մանուկի ծննդեան առիթով պատահած անսովոր դէպքերուն, երեւցած նորանշան աստղին:

Կ'անցնէին օրերն ու տարիները: Մանուկը կ'անէր ու կը մեծնար՝ "ի

շնորհօք եւ իմաստութեամբ", Նազարէթի համեստ ընտանիքին ծոցը, զարմացնելով միայն, երբեմն, ժողովարաններու կոկոզավիզ ուրբիները: Եւ այդպէս մինչեւ Մկրտութիւնը: Այդ առիթով երկինքէն իջած իր Աստուծոյ Որդի ըլլալու վկայութեանը թերեւս ոչ ոք ունեցաւ ականատես, բացի զինք մկրտող մեծ սուրբէն:

Ու կ'անցնէր Յիսուս իր քարոզութիւններուն: Մատթէոս Աւետարանիչ մեզի կը հաղորդէ թէ Իր առաջին քարոզը ան տուաւ քարձումքէ մը: Այդ քարոզը, "լերան քարոզ" անունով ծանօթ, կը գրաւէ 5-7րդ գլուխները Մատթէոսի Աւետարանին:

Յիշեալ երկար քարոզի ամենէն յատկանշական համարը կը նկատենք Զ. գլխուն 17րդ համարը. "Ոչ եկի լուծանել զօրէնս այլ լնուլ": Յայտարարութիւն մը՝ որ մեծապէս պիտի ազդէր Հրեայ ժողովուրդին մինչ այդ ունեցած կրօնական ըմբռնումին եւ հասկացողութեան վրայ:

"Լնուլ" կը նշանակէ ամբողջացնել, կատարելագործել, իր լրումին տանիլ: Բան մը որ արդէն ամբողջ է պէտք չունի կատարելագործումի: Եւ, բնականաբար, թերի է ու պակասաւոր ամէն ինչ՝ որ կը կարօտի սրբագրութեան կամ բարեշրջութեան:

Այս նշարտութիւնն էր որ կ'ըլլար "քար քայքայողութեան" Իսրայէլի ժողովուրդին համար: Դժուար էր իրենց համար ըմբռնել Տիեզերքի տէր մը ու արարիչ մը՝ որ ինքզինքը մասնակիօրէն միայն կը յայտնէր ժողովուրդին, տալով անոր օրէնք մը՝ որ ժամանակաւոր է, այսինքն ժամանակի թաւալումին հետ կարիքը կը ստանայ նորոգումի, լրացումի,

վերասրբագրումի: Ու սխալի մէջ չեն բոլոր անոնք՝ որոնք Հրեաներուն նոր կրօնքին հանդէպ սնուցած բացասական կեցուածքին բանալին ու հիմնակէտը կ'ընդունին ա՛յս յայտարարութեան մէջ:

Սակայն ճշմարտութիւնները, երբ մանաւանդ մարդկութեան ճակատագիրը տնօրինելու կամ յեղաշրջելու են կոչուած, մէկ անգամէն չէ կարելի յայտնել մարդերուն, որքան ալ անոնց հոգին լայն ըլլայ բացուած անոնց ընկալչութեան: Աստուածային ճշմարտութիւնները կարելի է նմացնել արեւի ճառագայթներու, որոնք երբ իրենց ամբողջ ուժգնութեամբ կը հպին խաւարակալ աչքերուն՝ զանոնք յստակատես դարձնելու փոխարէն կրնար կորուրթեան տանիլ իրենց միահաղոյն թափանցումին պատճառած գորութենէն: Ու ճիշդ ինչպէս մանուկի մը մտքին չենք կրնար անմիջապէս մատուցանել թանձր գիտելիքները բարդ գիտութիւններու, այլ աստիճանաբար միայն ու որոշ ժամանակի մը տեսողութեամբ, նոյնպէս ալ Տէրը իր ճշմարտութիւնները, աւելի ճիշդ կատարեալ ու ճշմարիտ կրօնքը չէր կրնար մէկ անգամէն յայտնել հեթանոսական խաւարին մէջ տուայտող զանգուածներուն: Ան պիտի նախ ինքզինքը յայտնէր ժողովուրդի մը, տար անոր որոշ օրէնքներ ու բարոյական վարժագիծ, եւ ապա, քիչ քիչ բանար անոնց ու անոնց միջոցաւ ու անոնցմէ հտֆ, հոգիի աչքերը բոլոր ժողովուրդներուն, նախ զրկելով անոնց աստուածարեալ տեսանողներ, այսինքն՝ մարգարէներ, ու ամենէն հտֆը՝ իր Միածին Որդին:

"Կատարեալ Աստուած մը չէր կրնար անկատար կրօնք մը ստեղծել". այդպէս կը մտածէր Հրեայ ժողովուրդը, ազգային կեանքի իր անձուկ ու սահմանափակ պարունակէն միայն դիտել փորձելով հոգեւոր ճշմարտութիւնները: Չկա՞ն այսօր ալ, իրենց գծուած ու հունաւոր հաշիւներէն

առաջնորդուած քրիստոնեայ կոչուած համայնքներ, որոնք Աւետարանով աշխարհին բերուած ճշմարտութիւնը միայն ու ամբողջապէս իրենց վերապահելու, սեփականացնելու յոխորտ ու քրիստոնեական բարոյականին հիմնովին խորք ու ներհակ կեցուածքը կը պարզեն, իրենց դաւանածէն դուրս ոչինչ ընդունելով իրեն իրաւացի եւ ուղղափառ: Որոնք իրենց շուրջ Քրիստոսի պատգամած սիրոյն ու խաղաղութեան տարածիչները ըլլալու փոխարէն, խորշամք ու հակակրամք կը ստեղծեն միայն, տապար զարնելով քրիստոնեական եկեղեցիին ու միասնականութեան:

Գիտնամք միշտ առաջնորդուիլ Ս. Հոգիի առաջնորդող լոյսովը, հասնելու համար լուսոյ ու ճշմարտութեան ակնադրիւրին, այսինքն Աստուծոյ, որմէ հեռու ապրուած կեանք մը իր խափուսիկ հաճոյքներուն հտին կը ծածկէ անապահով ու շուար վիճակը մոլորած մարդուն: Նսակեղորոն ու այլամերժ կեցուածք մը շատ դիւրաւ կրնայ մեզ շեղեցնել ճշմարտութեան լոյսէն ու արդարութեան ճանապարհէն: Վասն զի ուրիշներու բոլորանուէր սպասին բացուած հոգիներն են միայն որոնք կրնան ըլլալ ընկալուչներն ու տարածիչները քրիստոնեական լոյսին:

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵՆՆ

ԵՒ ՄԻՆՉ ԼԵՌՆԻՑ ԻՋՆՈՒՄ ԷՆՆ

«Երանի՛ իմաստուն մարդուն, որ իր Աստուածն է փնտրում, որդեա՛կ ուրիշ բան մի՛ փնտրիր՝ ես կը լինեմ Գո վարձքը»

(Աստուածաշունչ)

. . . Իր հետ վերցնելով Պետրոսին, Յակոբոսին եւ Յովհաննէսին: Յիսուս լեռնիւ եւ երբ աղօթքի էր կանգնած, նրա երեսի տեսքը այլակերպուեց, եւ նրա զգեստը փոխուեց եւ փայլուն-սպիտակ դարձաւ: Եւ ահա երկու մարդիկ խօսում էին նրա հետ: Նրանք Մովսէսն ու Եղիան էին, որոնք փառքով երեւալով՝ խօսում էին նրա վախճանի մասին, որ տեղի պիտի ունենար Նորուսդէմում: Իսկ Պետրոսը եւ նրա հետ գտնուողները ինչ ծանրութեան տակ՝ արթնացան ու տեսան նրա փառքը եւ երկու մարդկանց, որոնք նրա մօտ կանգնած էին: Եւ երբ դրանք նրանից հեռանում էին, Պետրոսը Յիսուսին ասաց. «Վարդապետ, լաւ է, որ մենք այստեղ ենք. երեք տաղաւար շինենք, մէկը՝ քեզ, մէկը՝ Մովսէսի եւ մէկը՝ Եղիայի համար»: Եւ չէր իմանում, թէ ինչ է խօսում: Եւ երբ այս ասում էր, ամպ եկաւ, որ ասում էր՝ «Դա՛ է իմ ընտրեալ Որդին, լսեցէ՛ք դրան»: Եւ մինչ խօսքի ձայնը դեռ գալիս էր, Յիսուս միայնակ գտնուեց. եւ նրանք լսեցին ու այդ օրերին ոչ ոքի չպատմեցին իրենց տեսածներէն եւ ոչ մի բան (Լուկ. ԺԹ 28-36):

Ո՞վքեր էին այս երեքը, յատուկ էին արդեօք սրանք տասներկուսի մէջ:

Այո, այս երեքը յատուկ փնտրողներն էին, յատուկ որոնողներն էին՝ ընտրեալ տասներկուսի մէջ: Եւ նրանցից ումանք գիտակցական կեանքի ողջ տեւողութեան: Իրենց տեսածն ու լսածը չգոհացրեց իրենց: Մարդ էին փնտրում, որ հշար-

տութեան մասին ոչ միայն խօսի, այլ լինէր հշարտութիւնը, մարդ որ, ոչ միայն խօսի լոյսի մասին այլ՝ լինէր լոյսը: Անձ՝ որի մէջ տեսնէին լոյսը ինչպէս արեւի ճառագայթների մէջ: Անձ, որ չլինէր սոսկ ցոլք, փայլ ու արձագանք. լինէր լոյս ու ինքնաբերական ճառագայթ: Անձ, ում կեանքը լինէր գիրն ու բառը հշարտութեան: Անձ, ում արարքները լինէին գրիչն ու մեկանը կեանքի իմաստի:

Նրանցից ումանք մօտեցել էին հշարտութեան այս ակնաբերական լոյսին, բայց դեռ ամպ կար լոյսի եւ իրենց աչքերի միջեւ:

Հետեւել էին հրեղէն մարգարէի՝ Յովհաննէս Մկրտչին, գրաւուել էին նրա անձի ու խօսքի անդիմադրելի գրաւչութեամբ. բայց այդ բոլորը սոսկ նախաճաշակն էին հշարտութեան: Պատրաստել էին իրենց մէջ որոնման սլաքը, եւ նմանում էին կողմնացոյցի, որ մարդու աչքերը կ'ուղղի միայն դէպի հշարտութիւն:

Առաջնորդ կենաց, ճանապարհի հշարտութեան, Տէր մեր Յիսուս Գրիստոս, որ առաջնորդեցեր Յովսեփայ յեգիպտոս, եւ Իսրայելացւոց ընդ ծովն Կարմիր, եւ Մովսէսի ի լեռն Սինէական, եւ ժողովրդեան յերկիր պարգեւացն, եւ Կղէովպասացն ճանապարհակից եղեր յեմաւուս: Աղաչեմ գեղք Տէր, առաջնորդեա ինձ եւ եղբարց իմոց գնալ խաղաղութեամբ գաղաղիկայ ընթացս. փրկեա՛ յերեսելի եւ յաներեւոյթ ՔՐԸ-նամույն, եւ բարի առաջնորդեա՛ ի

դեմ եղեալ ի տեղին, զի դու ես նա-
նապարհ եւ նշմարտութիւն եւ կեանք
մեր, եւ քեզ փառք եւ երկրպագութիւն
այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս
յաւիտեանից:

. . . Գիշերային մթին յաջորդում էր
Յովհաննէսեան այգաբացը, բայց իրենք
սպասում էին արեւագալին:

Նրանցից ոմանք որոնման հոգին
ունէին իրենց մէջ, մարդիկ էին, որոնք
պատրաստ էին ճգնութեան, յանուն
սեփական եւ համայն մարդկային ազգի:

Եւ եկաւ լուսոյ առաւօտը, եւ
ծագեցրեց արդար արեգակը իրենց սրտի
մէջ, լոյսը՝ Քրիստոս, որ եկաւ նրանց մէջ
հանգչող, բայց տակաւին անմար կրակը
վերստին արծարծելու եւ իր կոչովն ու
շնչով քոցավառելու: Գիտակցական, գոր-
ծօն վիճակից դադարած, բայց որոնման
հոգեկան ձգտումը նրանց մէջ, Քրիստոսի
հրաշագործ նայուածքով ու զարթեցուցիչ
խօսքի ուժով, վերստին կեանքի պիտի
բերէր եւ այնպիսի մղումով լարէր նրանց
կամքը, որ այլեւս պիտի թողէին նաեւ եւ
ուռկան, հայր ու մայր, տուն եւ ինչք.
գնալու համար ոսկեղէն սլաքի ուղղութեամբ՝
դէպի իրենց հոգեմերի առաջ բացուած
երկնային Բագաւորութիւն, դէպի Աստուած
եւ նրա ձեռակերտ եղող աշխարհը, դէպի
նրա պատկերը կրող մարդկութիւնը:

«Երբ Յիսուս ետ դարձաւ եւ տեսաւ
նրանց, որ գալիս էին իր ետեւից, ասաց
նրանց. «Ի՞նչ էք ուզում»: Նրանք ասացին
նրան. «Ռաբբի՛ (որ թարգմանում է՝
վարդապետ), ո՞ւր է քո օթեւանը»: Նա
նրանց ասաց. «Եկէ՛ք եւ տեսէ՛ք»:

Սրանք այսպէս տիպար ունէին իրենց
լինելութեան, կազմութեան առաջին
հանգրուանին. եղել էին որոնողներ:
Առաջնալի կերպարին հարազատ ուրիշ
յատկանիշներից մէկը, որպէս պսակում
որոնման՝ գիտի իւրացումն է, նրանով իր

անձի ներթափանցումը, նրանով իր
ինքնահաստատումը:

Որոնողը առաջնալի լինելու համար
պէտք է իմանայ աշակերտել, եւ մանաւանդ
տոկալ, յարատեւել եւ խորանալ
աշակերտութեան մէջ: Գիտը փնտրուած
նշմարտութեան եւ արժէքի՝ իր մէջ ունի
փորձութիւն արագ եւ ինքնավստեան
գոհացման, սին հպարտութեան, դրա
ուրիշ անունն է՝ փառասիրութիւն:

Կանչուածներից ոմանք անմասն
չմնացին այդ փորձութիւնից: Ոմանք՝
աթոռ, դիրք ու մեծութիւն փնտրեցին
վարդապետի, ռաբբիի, մարգարէի,
տեսուչի, կամ մեսիայի «դահլիճ»
համարելով իրենք իրենց: Բայց վերջում
մնացին Յիսուսին միայն մօտիկ, բաժնեկից
նրա կեանքին, անձկութեանը,
տագնապներին ու մանաւանդ, նրա հետ
ապրելով ներթափանցուեցին նրա շնչով,
իւրացրին նրա փարոգութեան այնքան
յանախ տարօրինակ թուող, սովորականից
վեր երեւացող, ընթացիկին աններդաշնակ
եղող եւ երբեմն նոյնիսկ ընդվզեցուցիչ
նկատուող գաղափարները, սկզբունքները,
աշխարհայեացքը:

Բագում են կանչուածները, սակայն
սակաւ են ընտրեալները, եւ ընտրեալները
մնացին նրա հետ: Որոնած նշմարտութիւնը
գտնելով չկանգնեցին: Խորացան այդ
նշմարտութեան իմացումի մէջ, այն
շաղախեցին իրենց խոր էութեան մէջ:
Քրիստոսին պատկանելու զգացումը վառ
պահեցին իրենց մէջ:

«Արեգակն արդար, ճառագայթ օրհնեալ,
լուսոյ կերպարան, փափաք անձկութեան,
բարձրեալ անցնին, զօրեղ անպատում,
բարւոյ բերկրութիւն, յուսոյ տեսութիւն,
գովեալ երկնաւոր, Բագաւոր փառաց,
Քրիստոս արարիչ, խոստովանեալ
կեանք:»

Գր. Նարեկացի (Բան ԴԵ - Ա)

Հետեւումը, սակայն, սահմանափակ ինքնահայեացք եւ ինքնաբաւ հասկացողութիւն չեղաւ իրենց համար: Աշակերտութիւնը միշտ կապուած եղաւ հոգեւոր վեհագոյմով. գտնուածը, ստացուածը, իրացուածը ուրիշի հետ քաժանելու, կիսելու, շրջապատի մէջ տարածելու ձգտումն ու ջանքը, որով կը լուսապսակուի առաքելի տիպարը: Այդ երեքը՝ այն տասներկուսից էին, որ միլիոնի եւ միլիոնների մէջ աննշմարելի, աշխարհի մէջ անգայտ ներկայութիւն է՝ թիւի չափով:

Ի՞նչպէս յաջողեցին տասնեակ հազարներ եւ տասնեակներով ազգեր Քրիստոսի լոյսով պայծառացնել, այլակերպութեան դրոշմով կնքել, վերափոխել: Թթմորի փոքրիկ գանգուածը հսկայ տաշտի մէջ եղող ջրով, Թանձր ալիւրը կը խմորի, պայմանով, որ ինքը միազանգուի խմորի հետ: Ցորենի հատիկը հասկ կը դառնայ այն ժամանակ միայն, երբ հողի մէջ կ'ընկնի եւ կը տարրանայ նրա հետ:

ԱՐՄԷՆ ԱԹԱԶԱՆԵԱՆ

A Reader's Comment - Are You Aware?

By Rosemary Aprizian

Ararat and Armenia are mentioned at least 4 times in the original English translation of the King James version of the Bible - Genesis 8:4, II Kings 19:37, Isaiah 37-38 and Jeremiah 51:27. (Cilicia is in the New Testament).

Are you aware that in modern versions of the Bible the word "Armenia" has cleverly disappeared—even though countries with lost civilizations are still included?

The modern Bible companies are: The New International (Zondervan Corp., 1415 Lake Drive SE, Grand Rapids, MI 49506), Revised Standard (American Bible Society, 1865 Broadway, NY, NY 10023), **The New King James** (Thomas Nelson Publishers, Nelson Place/Elm Hill, Nashville, TN 37214), **Living Bible** (Tyndale Publishers, 336 Gundersen Dr., Wheaton, Ill. 60187), etc. This last publisher not only eliminated "Armenia" but replaced it with the word "Turkey." There was no Turkey in Biblical times!

Anti-Christian forces are working harder today as deceit and greed are overtaking the world. Christianity is mocked, ridiculed and taunted in the media and elsewhere. All religions are not the same. One wonders what would happen if the "money mercenaries" tried the same tactics on other religions. The

same "money mercenaries" who, disguised as historians, archaeologists, anthropologists, missionaries and good-will ambassadors etc., descended into the Middle East in the 1800's and coerced the Turks into slaughtering a million innocent Christian Armenians and Greeks off of their ancestral lands so that they could have access to it.

Everyone must read the brilliant book **Armenia: Survival of A Nation** by Christopher Walker to get a clearer picture of how each Western nation had its own agenda pertaining to "doing business" in this area. Especially important are pages 105-106 and 160 where two anti-Christian European culprits are named who influenced and stirred up the Turks. Times have changed only in that the "money mercenaries" have become greedier and weaponry has become more sophisticatedly deadly!

The original English translation of the King James version of the Bible is still the most accurate, has the most beautiful prose, and contains an aesthetic quality that the others lack. Talking about Bibles - you'd be surprised how many churches in the United States do not even have Bibles in their pews - not even the New Testament.

There should be an Armenia Watch Society (as other nationalities have).

Boston, Mass.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՀԱՐՈՒՏԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

- 21) Գիշերուան մէջ՝ զուարթ կ'սուէին ձայներ,
 Պէճիքական Մայրաքաղաքն էր խըմբած
 Քաջ ասպետներն իր ու Գեղուհիներն.
 Կ'շողային լոյսերն վրան պերճ կանանց, քաջաց.
 Կը տրոփէին բիր սըրտեր ու յանկարծ
 Հընչել ըսկըսաւ նըւագն հեշտասէր.
 Սէր կ'ծորէր, կ'առնէր ամեն մի նայուած
 Ամեն սիրտ ուրախ գերթ պըսակի յանգ,
 Սո՛ւս, լըսէ, խոր ձայն մը կ'հնչէ որպէս մահազանգ:
- 22) Չը լսեցիք - ո՛չ, ան Հովին ձայնն էր,
 Կամ կառքին ճըռինչ քարերուն քըստող.
 Թող պարն կանգ չառնէ, մնայ խինդն անարգել
 խինդ, պատանութիւն՝ երբ իրար զան թող
 Ցայգն անքուն անցնի. ժամերը թըռչող՝
 Պարով բըռնեցէք: Չայնը, չէ՞ք լըսեր,
 Կարծես ամպերն են արձագանգ տըտող,
 Աւելի մօտ, պարզ, աւել՝ մահաբեր:
 Զէնք, դէպի զէնք, ան Հրետանու ռազմի կանչն էր:
- 23) Պատուհանի մ'խորշն, սրահին մէջ այդ պերճ,
 Պրունսվիքի պետն էր - ճակատագրուած: Ան
 Առաջին լըսողն էր տօնականաց մէջ,
 Մարգարէի ունկամբ այդ ձայնը գութկան,
 Ըսաւ "Մահը մօտ է". լըսողքն ժպտեցան:
 Բայց սիրտն իր լաւ կը զգար դողանչն այդ անվերջ.
 Իր Հօր կեանքին վերջն ալ գութած էր ան,
 Գըրգռելով ոյս որ մահուամբ կ'ըլլայ շէջ:
 Ան դաշտ վազեց 'ի իր մահով բացաւ առաջին ռազմէջ:
- 24) Եւ ըսկսաւ իսկոյն շարժման եռ ու զեռ,
 Արցունք լըճացած, տագնապալի դող
 Գունաթափ այտեր որ, քիչ առաջ դեռ՝
 Գովքն իրենց կ'ընէր դէմքերն կարմրաշող,
 Ընդ փութ բաժանում՝ սըրտերը մաշող,
 Պարման-գեղուհեաց խեղդիչ հառաչանք.
 Ո՛վ կըրնայ յուսալ որ այդ նայուածքներ՝
 Հրաշքով հանդիպին դեռ արեւուն տակ:
 Ա՛հ այդ քաղցր ցայգէն ետք ինչ սեւ այգեծաղ:

(շարունակելի)

LORD BYRON

Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան

ՉԱՐ ՄԱՐԴՈՒ ԼԵԶՈՒՆ

Տերեւի պէս չորանայ չար մարդու լեզուն,
Երբեք ինձ չի մոռանայ չար մարդու լեզուն:

Ես նստել եմ մեն - մենակ ու միտք եմ անում,
Ա՛խ, ե՞րբ պիտի մահանայ չար մարդու լեզուն:

Թէ ես վառեմ մատներըս էլ սոսերի նման,
Կը բամբասի անխնայ չար մարդու լեզուն:

Արծուի նման երկինքն էլ թէ ես վերանամ,
Իմ ճամբից չի հեռանայ չար մարդու լեզուն:

Կարիճի պէս սեւ թոյն է իմ վերքին թափում,
Միշտ անխիղճ է ինչպէս մահ, չար մարդու լեզուն:

Ես ճամբորդ եմ, նա ճամբին կոյր բու է վայող,
Ա՛խ, ե՞րբ պիտի համրանայ չար մարդու լեզուն:

Ինչպէս փշոտ մի մացառ թող կեանքի արտից
Առ միշտ պոկուի, չքանայ չար մարդու լեզուն:

Սիրահար չեմ անէծքի, բայց թող թոնիրում
Վառուի, այրուի, մոխրանայ չար մարդու լեզուն:

Ունենայի եթէ երբեք մի սուր մկրատ,
Կը կտրէի հենց հիմա չար մարդու լեզուն:

Երբ որ իմ այս երգը կարդայ, էլի իմ վրայ
Պիտի փրփրի, չարանայ չար մարդու լեզուն:

ԱՇՈՏ ԳՐԱՇԻ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ

Հիմա սիրով, ալ ներէ՛ մարդերուն - սիրտ իմ - բոլոր.
Կեցած մինակ քարափին թող որ երթայ աչքը խոր.
Այդ քարափէն անխըտիր անցորդն եղաւ ցաւաբեր
Երբ դուն մանուկ մը իբրեւ առիւ անվախ, տըւիր սէր:

Ներէ՛ հո՛գիս, դուն հիմա, ներէ բոլոր մարդերուն,
Որոնք երկինքըդ ամպոտ, ըրին երկիրըդ հըրդեհ.
Որոնք յետոյ ուրացան սիրտ-ոճիրները իրենց,
Եւ որ երբեք չգիտցան անդրադարձները քու մէջ:

Ալ լայնասիրտ հիմա դուն, դիտէ վերէն, մեծի պէս,
Մարդոց դէմքերը բոլոր որոնք մանուկ մը կարծես՝
Աւագին մէջ կը խաղան, կը պոռչըտան, կը ծեծուին,
Կը համբուրուին ալ ոմանք կանաչներու մէջ անդին:

Նոյն քարափէն, իրիկուան, այդ մանուկներն երբ երթան,
Խաղաղութիւնը նորէն կը կաթի վար աստղերէն.
Բայց քեզմէ զատ եւ ոչ ոք - ցաւերու մէջ մոռացկոտ -
Կը յիշէ Սէր-Առտըւան մեծ աղմուկներն աչքիդ մօտ:

Ու մի՛ յիշեր, մոռցի՛ր իսկ, զանոնք որ քեզ ճըմլեցին
Տըղայութեան սէրերուն. որոնք անցան հոգիին
Ակօսներուն մէջ անհուն: Անոնց ներէ՛ կանուխ,
Խաղաղութիւնը քեզմէ որ բաշխըւի ամէնքին:

ԱՆԵԼ

ՏԵՍԻԼՔ - ՆԵՐԿԱՆ

Ժառանգատրին

Պարման տղայ, դուն ինչո՞ւ ճամբուա վրայ յամեցար,
 Եւ ուզեցիր որ եղբոր պէս խօսէի քեզ երկար՝
 Տարբեր-տարբեր շեշտերէն կեանքի հազար ձայներուն
 Որոնք քեզ միշտ կը կանչեն . . . դուն՝ բացուող-վա՛րդ, երերո՞ւն:

Ու վարանոտ ու կըթոտ՝ տեսիլք-ներկան կերտելէն
 Կը շղթայուիս անցեալիդ անփառունակ յուշերէն.
 Լոյսի խաղե՛ր՝ հեռուէն, քեզ կը քաշեն ուժգնօրէն,
 Իշխանագուն մը իբրեւ գերուած փշրանք-հաճոյքէն . . .:

Ձիս վարանքի կը մատնես՝ գաղջ հովերու յանձնուած
 Ու կիրքերէ տարուբեր: Միտքդ խըռով՝ գի՛րք մը բաց,
 Դուն՝ պարմանի ու լըքուն, ահա կեցե՛ր իմ դիմաց . . .:

Կը հեռանամ երբ քեզմէ, իմ աչքերուն մէջ սառած
 Նարցումն է շե՛շտ՝ ինձմէ քեզ.- «Կեանքին մէջէն կըրնա՞ս դուն
 Թալել այդպէս միայնակ, միշտ հոգիով ալ զեղուն . . .»:

- Դարձի՛ր տեսիլք այն կեանքին, ուր օրհնըփ՝ս պիտի դուն . . .:

ՇԷՆ-ՄԱՀ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

«ՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ» ԺԲ. ԴԱՐՈՒՄ
ԵՒ ՆՐԱ ԱԿԱՆԱԻՈՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻԶ՝
ՀԱՅՈՑ ՆԵՐՍԷՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ

Գրեց՝
ԷՐՆԱՏ ՍՈՒՏՏՆԵՐ*

ԺԲ. դարում Մերձաւոր Արեւելիւմ տեղի էր ունենում մի նոր կարգաւորում: Բիւզանդական կայսրութիւնը վերածնունդ էր ապրում Կոմնենների իշխանութեան տակ: Երբք աւանաւոր կայսրեր, որոնք միասնաբար իշխեցին ամբողջ մի հարիւրամեակի ընթացքում (1081-1180), չվարանցին նոր եւ մասնաւորապէս Արեւմուտքից եկող մշակութային հոսանքներն ընդունելու, եւ կայսրութեանը վերստին ապահովելու մեծ պետութեան դիրք (1): Սիցիլիայում եւ հարաւային Իտալիայում արդէն ԺԱ. դարում հաստատուել էին Նորմանները. նրանք ձգտում էին իշխանութիւնը ընդարձակել դէպի Միջերկրականի արեւելեան ափերը: Հակառակ այն իրողութեան, որ Կոմնեն կայսրերը կարողացան վարպետօրէն կանխել Նորմաններից սպառնացող վտանգը, սակայն չկարողացան արգելիլ լինել բիւզանդական կայսրութեան համանի սահմաններից ներս լատինական իշխանութիւնների ստեղծմանը, երբ դէպի արեւելք սկիզբ առին խաչակրաց արշաւանքները: Անատոլիայում, կայսրութեան երբեմնի նահանգները գտնուում էին Իկոնիոյ սելջուկ սուլթանութեան իշխանութեան տակ: Ինչպէս Նորմանները, նոյնպէս եւ Թուրքերը ցանկանում էին տիրանալ Կոստանդնուպոլսոյ թագին: ԺԱ. դարի ընթացքում հայերն կորցրել էին իրենց քաղաքական անկախութիւնը: Նրանց բուն երկիրը ԺԲ. դարում ընկել էր քրքական տիրապետութեան տակ: Հայերն ու Հայ

Եկեղեցին Կոստանդնուպոլսոյ օրթոտոքս կայսրերից նուազ չտառապեցին, քան հետագայում նրանց հետեւող իսլամ թուրքերից: Երբ Կոմնեններն Բիւզանդիան առաջնորդում են ծաղկման մի նոր հանգրուանի, հայերն էլ իրենց հերթին են կարողանում ապրել որոշակի վերագարթօնք: Այն՝ տեղի է ունենում ոչ թէ իրենց պապեանական հողում, այլ այդտեղից հարաւ-արեւմուտք գտնուող՝ Կիլիկիայում, որտեղ հայկական իշխանական տներին յաջողում է ստեղծելու սեպհական իշխանութիւն, եւ որի հովանու տակ համախմբւում են ընկնում հիւսիս-արեւելքից ժողովրդական լայն հոսանքներ: Այս նորակազմ իշխանութիւնը 1199-ին արդէն այնքան էր զօրացել, որ նրա իշխանաւորը արժանանում է թագաւորական թագի: Այսպէս կոչուած՝ Փոքր Հայոց (Kleinarmenien) թագաւորութիւնը գոյատեւելու էր մինչեւ 1375 թուականը: «ԺԲ. դարի ասորական վերածնունդի» ժամանակ, ոչ քաղաքական, այլ պարզապէս մշակութային բնոյթի ծաղկման մի շրջան են ապրում նաեւ ասորիները, որոնք ոչ միայն սահմանակցում, այլ ստուար թուով ապրում էին հէնց Կիլիկիան Հայաստանում:

Մերձաւոր Արեւելքի այդ ծաղկող աշխարհի Քրիստոնեաները պատկանում էին հինգ եկեղեցիների. Բիւզանդական Օրթոտոքս, Արեւմտեան Լատին, Մարոնիտ, Հայ եւ Ասորի: Մեր դաւանագիտութեան մէջ վերջին այս երկու եկեղեցիները կոչւում են «միաբնակ», սակայն նրանց

Մանուկի
«ջանքը մահմետականության դեմ
յարուցումը բանակոուի բուռնագրածման
հարցով: Նա փորձում է բրիտանաց
դարձած մահմետականների հրաժարման

բանաձևը այնքան փոխել, որ ուղղակի կերպով չնգովուի Մուհամմետի դաւանած Աստուածը»:

Խաչակիրների յարաբերութիւններն օրթոտոքս յոյների հետ սկսում են հետզհետէ սրուել, ոչ միայն գոյութիւն ունեցող քաղաքական հակասութիւնների պատճառով, այլ նաեւ այն բանի համար, որ խաչակիրներն լատինական քաղաքները շուտով վերածում են եպիսկոպոսանիստ առաջնորդութիւնների: Նրանք յարաբերութիւններ են մշակում նաեւ արեւելեան միւս եկեղեցիների հետ: Մարոնիտները միանում են նրանց (9): Ասորի եկեղեցու հետ լատինների ունեցած յարաբերութիւններն ընդհանուր առմամբ բարեկամական էին (10): Հայոց Գրիգոր Գ. կաթողիկոսը (1113-1116), որը հայրապետական Աթոռը Ծովփից Հռոմկլայ է տեղափոխում, իր մասնակցութիւնն է բերում լատինների կողմից գումարուած եկեղեցական ժողովներին (11):

Գրիգորի կրտսեր եղբայր Ներսէսը, եպիսկոպոս 1135ից եւ կաթողիկոսի ամենակարեւոր գործակիցն ու վերջապէս նրա յաջորդը (1166-1173), որը իր ունեցած աստուածաբանական բարձր կրթութեան համար ստացել է «Շնորհալի» անունը, իր ստեղծագործութիւններում առաջ է քաշում եկեղեցիների միութեան հարցը. գրութիւններ, որոնք արդարօրէն կարող են դասուել դասական էկումենիկ գրականութեան շարքին (12):

Ինչպէս նրա կաթողիկոսական Աթոռ բարձրանալու առիթով հրապարակած թուղթ ընդհանրականն է վկայում, Ներսէսն եկեղեցական բարեփոխումներով հետաքրքրուած ժամանակի բարձրաստիճան այն հոգեւորականն էր, որը հզօրացող Կիլիկիայում, որտեղ արդէն ոմանք ընդունուած չափերն էլ գերազանցել էին, պաշտպանում էր այն տեսակետը, թէ

առօրեայ տաղտուկներում պէտք չէ մոռացութեան ենթարկուեն յաւիտեանական արժէքները (13): Սոյն գաղափարականը լոկ նուիրագործուած երբեմնի արժէքների սրումով նա չէր իրականացնում, այլ փորձում էր վեր հանել դրանց իսկական իմաստը: Լսելի դառնալու համար պէտք չուներ սովորական աւանդութիւններն քմրկահարելու, այլ նա դրանք օգտագործում էր հիմնաւորելու իր բարեկրօնական ծրագրերը: Այս առումով, բնական ոգին նրա մօտ վերածուած է ինքնընտրութեան հասկանալի մի երեւոյթի, եւ նա բաժանում է նոյնիսկ նշմարիտն ու իրականը նախ անհրաժեշտ կերպով ասուելիք, իսկ միւս կողմից՝ գուցէ օրինաւոր եւ յանձնարարելի, բայց ոչ պարտադիր խօսքի մէջ:

1165ին Գրիգոր Գ. Պաղատանի կաթողիկոսի հրամանով Ներսէսը խմբագրում է յոյներին ուղղուած դաւանական մի թուղթ (14): Այդտեղ նա խօսում է Բանն Աստուծոյ Մարդեղութեան մասին, իբրեւ «միացում» երկու բնութիւնների. սոյնը ներկայացնում է նա այնպիսի ձեւով, որ յոյների համար յստակ է դառնում, թէ հայերն յաւելում կամ փոփոխում չեն մտցնում Քրիստոսի Աստուածութեան եւ մարդկութեան մէջ: Նա Յիսուս Քրիստոսին դաւանում է իբրեւ մէկ Անձ՝ աստուածային եւ մարդկային բնութիւններով, եւ սոյնը բացատրում է նա այնպիսի խօսքերով, որոնք յոյներին ցոյց են տալիս, թէ նրանց դաւանանքը չի տարբերում հայկական աւանդութիւնից: Ներսէսն հաստատում է.

«Եթէ մի բնութիւնն վասն անբաժանելի եւ անբաժանելի միաւորութեանն ասի եւ ոչ վասն շփոթման, եւ երկու բնութիւնն՝ վասն անշփոթ եւ անալլալիլին լինելոյ եւ ոչ վասն բաժանման, երկաբանչիրքն ի սահմանի են ուղղափառութեան» (15):

Նկատի ունենալով այն աւանդութիւններն ու ծիսական սովորութիւնները, որոնք տարբերում են յունականից, դաւանական թղթի վերջաւորութեան Ներսէս խաղաղասիրական ոգով յոյներին բացատրում է, թէ դրանք Հայ եկեղեցում ինչպէս են ըմբռնում, եւ ամենայն համբերութեամբ ուղղում՝ գոյութիւն ունեցող բոլոր քրիստոնէականները:

Այս բացատրութիւնը Կոստանդնուպոլսում թողնում է մեծ տպաւորութիւն: Մանուէլ Կայսրը, որի մօտ միութենական բանակցութիւնների էին եկել Ալեքսանդր Գ. պապի ուղարկած ներկայացուցիչները (16), 1167ին պատգամաւորներ է առաւում Հռոմկլա, խնդրելով Գրիգոր Գ. Կաթողիկոսին, որ Ներսէսը կայսրութեան մայրաքաղաք գալ մասնակցելու համար միութենական բանակցութիւններին: Այդ ընթացքում արդէն Գրիգոր Կաթողիկոսը վախճանուել էր, եւ նրան յաջորդել էր Ներսէսը: Նորընտիր Կաթողիկոսը Մանուէլ կայսեր առաջած մի թղթով (17) առաջարկում է, որ հայերի եւ յոյների միջեւ միութենական բանակցութիւնները տեղի ունենան Հռոմկլայում: Սոյն գրութեամբ Ներսէսը ողջունում է կայսեր, պատրաստ գտնուելու եւ գործակցելու համար էմմանուէլի հետ:

«Քանզի ծանոյց մեզ գորութիւն բանիս ոչ միայն անուանակցութեան եւ աթոռակալութեան, այլ եւ գործակցութեան նշմարիտն էմմանուէլի արժանաւորիլ ձեզ, այն որ հարիւրոցն ոչխարաց եւ դրամիցն տասանց էջ ի խնդիր նուագութեանցն լուման եւ զմիջնորմն ցանկոյն քակեաց, եւ արար զերկուսեանն մի արեամբ խաչին իւրոյ, ըստ այսմ եւ դուք հանդերձեալ էք գանուանակցութիւնդ եւ զաթոռակալութիւնդ ոչ միայն օրինակաւ կոչել, այլ եւ արդեամբք եւ նշմարտութեամբ» (18):

Երկու աւանդութիւններն էլ ծառայում են միեւնոյն նպատակի՝ հասնելու եկեղեցու միութեան, Նոր Սիոնի որդիների եւ դուստրերի խաղաղութեան, ինչպէս նաեւ Սուրբ Երրորդութեան միաձայն փառաբանութեան, որը կարող է իրականանալ ոչ թէ կայսերական ոյժի պարտադրումով, այլ միայն Քրիստոսի սիրով: Քանի որ աւելի քան 700 տարուայ բաժանման ընթացքում կուտակուած կրքերը կարելի է մեղմացնել միայն մեծ համբերութեամբ: Իրրեւ փաստացի ապացոյց բարի ցանկութեան նախ թող կայսրը հայերին խաղաղութիւն պարգեւի կայսրութեան սահմաններում, ու հրամայի յոյն եկեղեցականութեանն ու ժողովրդին, որ վերջ գտնեն հայերի դէմ մղուած դաւանական մոլեռանդութիւններն ու բռնութիւնները: այլադաւան (ոչ օրթոտոքսները), որոնք արդէն իսկ հալածուում են ոչ քրիստոնեաներից, գոնէ քիզանդական կայսրութեան մէջ պետք է եմբարկուեն աւելորդ նեղութեանց, այն էլ ուղղակի յոյներից: Արեւելիցիներին խորանների, խաչերի ու եկեղեցականների դէմ կատարուած մոլեգին ոտնձգութիւնները (19): Ոչ թէ ոյժը, այլ սէրն ու համակրանքն են մարդկանց իրար մօտեցնում:

Սակայն աւելի կարեւորն այն է, որ կայսրը պարտի հրամայել եկեղեցիներին առ Սատուած, որպէս զի Սատուած ծոյ օգնութեամբ միութեան գործը յաջողութեամբ պսակուի: Ինքը, Ներսէսը, անձնապէս հրահանգել է երկրի բոլոր հայ եկեղեցիներին առ Սատուած աղօթելու, որպէս զի Սատուած իրար հետ միացնի Նոր Սիոնի որդիներին ու դստրերին: Կայսրը եկեղեցու միութեան նկատմամբ

իր ցուցաբերած հետաքրքրության համար պարտական է Աստուծոյ ողորմածութեանը: Եթէ պատահի, որ երեսն գայ մի մարգարէ, նա Աստուծոյ անունով պիտի յայտարարի, թէ Քրիստոնեաները, որոնք իրենց Փրկչից կորուստից փրկուելով առաջնորդուել են դէպի միութեան, այժմ, Աստուծոյ քարկութեամբ են իրար մօտեցնալու, քանի որ նրանք փոխանակ իրար սիրելու, իրարից բաժանում են: Նրանք մատնուած են Քրիստոսի թշնամիների սրին, մինչեւ որ նորից վերադառնան քրիստոսաւանդ սիրոյ պատուիրանին եւ կաթողիկէ ու առաքելական մէկ եկեղեցուն:

Ներսէսը տեղեկացել է այն մասին, որ Հռոմի պատգամաւորները միութեանական բանակցութիւններ են վարում կայսերական եկեղեցու հետ, եւ նա կայսեր կարող է հաւաստիացնել, որ հայերն էլ իրենց հերթին Հռոմկլայում եկեղեցական բանակցութիւններ են վարում ասորիների նորընտիր պատրիարքի (20) հետ: Պարզապէս նա ցանկանում է կայսեր դիմել հետեւեալ խնդրամբով.

«Այլ եւ գայս եւս հայցեմք ի ներող քաղցրութենէ ձերմէ, զի թէ տնօրինեսցէ Աստուած խօսել մեզ առ միմեանս, մի՛ եղիցի որպէս տեսան առ ծառայս եւ ծառայից առ տեսարս. զի դուք գմբն պակասութիւն դնէք մեր առաջի, եւ մեք ոչ համարձակիմք ի ձերոց ինչ՝ յորոց գայթակղիմք, ծանուցանել ձեզ. եւ այս մարմնաւորաց է օրէն եւ ոչ հոգեւորաց, զի թէպէտ եւ ի նիւթականացս զբարձրագոյնն ունիք ամենայնիւ, եւ յիմաստութիւն առաւելեալ քան զքնաւս, այլ աննիւթական շնորհաւն մի են հաւատացեալք ի Քրիստոս՝ մեծամեծ եւ փոքունք, ըստ Պաղոսի» (21):

Եթէ Աստուծոյ ողորմածութիւնը թոյլ տայ արտայայտուելու, ուստի՝ Քրիստոս է հիմքը այս միութեան, իսկ առաքելները,

մարգարէներն ու եկեղեցու հայրերի գրութիւնները՝ դատաւորներ.

«Եւ քննութիւն ոչ հակառակութեամբ եւ անօգուտ բանակոտութեամբ՝ որպէս մինչեւ ցայժմ, յորոց ոչինչ օգտեցաւ եկեղեցի այսօր ժամանակ, այլ մանաւանդ վնասեցաւ իսկ, այլ եկեղեցի հեզութեամբ եւ հանդարտութեամբ, եւ զրեռն իրերաց բառնալով եւ գտկարութիւն տկարաց բժշկելով՝ ըստ հրամանի Առաքելոյն, զի որ յաղագս հակառակին յաղթելոյ խօսեսցի զբանն, որպէս զի փառս որսացէ ի մարդկանէ իրրեւ զյաղթող, վաճառական է այնպիսի բանին Աստուծոյ՝ եւ ոչ սպասաւոր, եւ հարկանող վիրաւորեալ անդամոցն Քրիստոսի՝ եւ ոչ պատող» (22):

Այնտեղ որտեղ պակասներ կան, պէտք է լրացունեն ապաքինող միջոցների փոխադարձ մատակարարմամբ, բայց միաժամանակ պէտք է այն մասին իմանան, որ դեղն երբեմն լեղի է լինում: Նաեւ այն դէպքում, մատուցուած դեղը պէտք չէ մերժուի, երբ տուեալ մատուցողը մեղաւոր է, որովհետեւ յանախ հօգորներն էլ կարիք ունեն թոյլերի:

Նամակին կցուած դաւանութեան քրդում (23) Ներսէսը զարգացնում է նորից այն տեսակետը, որ յոյների եւ հայերի Քրիստոսաբանութիւնը իրար հետ համատեղելի է, եւ միութեան իրականացումը հնարաւոր՝ «միութեան մէջ բազմազանութիւն» սկզբունքով: Միութիւնը վերաբերում է դաւանանքին, բայց ոչ ծիսական եւ աւանդական արտաքին ձեւերին: Իւրաքանչիւր նուիրագործուած սովորութիւն պէտք է եկեղեցում ունենայ իր ուրոյն տեղը: Պատարագի նշանակների առնչութեամբ, նա սուրբ գրական ապացոյցների հիման վրայ պաշտպանում է անխմոր հացի եւ անապակ բաժակի սովորութիւնը, աւելացնելով ծէսի համար

անհրաժեշտ հետեւեալ սկզբունքը. «Հաստատեալ գիտեմք, եթէ ոչ այլ ինչ է հանոյ Աստուծոյ, բայց ուղղափառ հաւատքն եւ մահուր վարքն: Այլ եթէ պարզ մտօք եւ ոչ հերձուածողական ինչ կարծեօք կատարին այսոքիկ, աւանդութիւնքն եւն ազգաց եւ ոչ առաւելութիւն կամ նուազութիւն ինչ ի հաւատս: Վասն որոյ յորժամ գլուխն՝ որ է հաւատն, միանայ եւ յօդի ի գլուխն՝ Քրիստոս, յայնժամ եւ անդամքն՝ որ եւն աւանդութիւնքն, ուղղին եւ կամ հանդանան միմեանց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ» (24):

Մանուէլ կայսրը ընդունում է Ներսէսի հրաւերը: Նրա հրահանգով երկու անգամ Հոռմկլա է գալիս Թէորիանոս անունով մի գիտնական, մասնակցելու համար միութենական բանակցութիւններին: Beckը նրան գնահատում է իբրեւ «դաւանաբանութեան եւ բանավէճի մէջ խաղաղասիրութեան ոգի պահող այնպիսի մի անձնաւորութեան, որի նմանը սակաւ չէր ժԲ. դարում» (25): Սակայն ասորական աղբիւրներից տեղեկանում ենք, որ նա ազատ չէր արեւելիների նկատմամբ բիւզանդացոց իւրայատուկ մեծամտութիւնից (26):

Թէորիանոսի առաջին կեցութեան ընթացքում (1169/70) կատարում են խորհրդակցութիւններ դաւանաճի մասին եւ արծարծում վարդապետական հարցեր, որոնք Ներսէսը ամփոփում է կայսեր ուղղուած մի թղթում (27): Արդեօք պիտի ընդունուէ՞ր ծիսական հարցերում այն ազատութիւնը, որ պահանջում էր Ներսէսը:

Կաթողիկոսն իր նամակում կայսեր պարգում է, որ նա առաջի հերթին կիլիկիոյ եկեղեցու անունից է խօսում: Միութեան մասին վերջնական որոշում տալու համար պէտք է համահայկական մի ժողով գումարուի, որովհետեւ հայ ժողովրդի նակատագրի ծանր բերումով՝

«Հայրապետութեանս հալածեալ ի

հայրենին աշխարհէ եւ Աթոռոյ՝ յօտար աշխարհ տարաբերի պանդխտութեամբ, յորոց պատճառէ ոչ ունիմք մերձ գորս ըստ ժամանակիս եպիսկոպոսունքն են Հայաստանեաց եւ վարդապետք, եւ առանց խորհրդակցութեան նոցա՝ անմարք է գկատարեալն տալ պատասխանի հարցմանց ձերոց, զի մի՛ փոխանակ միաբանութեան գանազան պատճառս տացուք բաժանմանց» (28):

Իսկ համահայկական այս ժողովը նա ցանկանում է այն ժամանակ հրաւիրել, երբ առաջին բանակցութիւնների արդիւնքը Կոստանդնուպոլսից հասնի Հոռմկլա: Սակայն մինչեւ Թէորիանոսի վերադարձը անցնում է երկու տարի: Պատեւազմը պատճառ է լինում ուշացման (29), իսկ Միքայէլ Գ. պատրիարքն էլ, երբ Թէորիանոսը դեռ գտնւում էր Հոռմկլայում, դարձել էր բուռն հակառակորդ լատինների եւ հայերի հետ մերձեցման (30), միւս կողմից՝ հայերի մօտ սկսուել էին Ներսէսի դէմ քաղկեդոնական բանաձեւի պատճառով կասկածներ յարուցուել իբրեւ դաւանանի: Երբ բանակցութիւնների երկրորդ շրջանն սկսւում է (որի զարգացման ճշգրիտ ընթացքը դժուար է վերարտադրել յունական, հայկական եւ ասորական աղբիւրներում գոյութիւն ունեցող մեծ հակասութիւնների պատճառով), յոյներն ներկայանում են միութենական այնպիսի պայմաններով, որոնք բոլորովին հեռու էին՝ «միութիւն բազմազանութեան մէջ» սկզբունքից: Միութեան հեռանկարով Ներսէսի սահմանած վարդապետական բանաձեւը յոյների կողմից անբաւարար նկատուելով մերժում էր: Նրանք հայերից պահանջում էին ընդունելու վարդապետական այնպիսի բացատրութիւններ, որոնց սովոր էին յոյները. ընդունել Քաղկեդոնն, ինչպէս յոյները. ընդունել ժողովները, կայսրին նաեւ դրան յաջորդող ժողովները, կայսրին է վերապահում Հայոց կաթողիկոսի

նշանակումը, եւ ամենից վատը՝ ստիպում է կիրառելու քիւզանդական եկեղեցու ծիսական սովորութիւնները իբրեւ գին այս միութեան (31): Որպէս զի բանակցութիւններն չընդհատուեն, Ներսէսը մի կերպ համաձայնում է առաջարկուած պայմանների հետ, սակայն ոչ շատ անց՝ վախճանում է:

Նրան յաջորդած Գրիգոր Դ-ը բանակցութիւնները հասցնում է այնտեղ, որ յոյները գիշում են հայերի նկատմամբ ծիսական նոյնութեան պարտադրանքը, եւ նա 1179ին կարողանում է Հռոմկայում գումարել միութեանական մի ժողով: Բայց երբ հայ պատգամաւորները մայրաքաղաք են հասնում կայսեր տեղեկացնելու ժողովի արդիւնքները, Մանուէլը մահացել էր: Նրա մահով վերջ է գտնում Կոմենենների վերագարքօճի շրջանը: Գահակալական ներքին կռիւները, պատերազմներն ու ոչ երկրացիների նկատմամբ քիւզանդացիների կոյր ատելութիւնը՝ հայերին նոր ողբերգութիւնների է առաջնորդում: Բիւզանդիան այլեւս զբաղւում էր ներքին հարցերով, եւ ընդհանրապէս ժամանակ չէր մնում հետաքրքրուելու միութեանական բանակցութիւնների արդիւնքներով:

Նմանապէս արեւելեան Հայաստանի եկեղեցականութիւնը ոգեւորուած չէր միութեամբ: Այդտեղ խօսք են վերցնում բարձրաստիճան եկեղեցականներ, որոնք ընդհանրապէս հեռու էին մնացել միութեանական բանակցութիւններից: Նրանք անլի հակուած էին պահպանելու հայկական աւանդական կեցութեամբ, քան բաժանելու Ներսէս կաթողիկոսի միութեանական գաղափարները, եւ որովհետեւ նրանք ապրում էին մահմետական տիրապետութեան տակ, նաեւ չէին ողջունում արեւմուտքի հետ քաղաքական մերձեցումը: Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելով նրանք Հայրապետական Աթոռը տեղափոխում են Էջմիածին:

Ներսէսի բաժանման վերաբերեալ վախճանաբար իրականանում է, չնայած, որ յոյների հետ կայացած եկեղեցական միութեան որոշումը բոլորովին չէր գործադրուել:

Ներսէս Շնորհալին եւ Միքայէ Ասորին փորձում են նաեւ խաղաղութիւն հաստատել հայերի եւ ասորիների միջեւ: Իր երկու այցելութիւնների առիթով էլ Թէրիաւոսը Հռոմկայում նաեւ հանդիպում է ունենում ասորի պատգամաւորների հետ, սակայն բանակցութիւններն մնում են ապարդիւն: Այն մօտեցումը, որ Ներսէսին յաջողուել էր ստեղծելու ասորիների հետ, Գրիգոր Դ-ի ժամանակ կորսւում է: Հայերը քաղաքական որոշակի ազդեցութիւն ունէին ասորիների վրայ, որովհետեւ թուով ոչ սակաւ ասորիներ ապրում էին ուղղակի Կիլիկիայում: Հայերը միջամտում են ասորիների եկեղեցական ներքին հարցերին եւ օժանդակում Միքայէ պատրիարքի հակառակորդին, որովհետեւ նա հայերին անլի էր ենթարկւում քան Միքայէլը: Այսպիսով, նրանք ոտնակոխ են անում ծլարձակող վատախօսեան այն սաղմը, որն անում էր այս երկու հնաւուրց ժողովուրդների միջեւ:

Յոյներից լուծած, ասորիների հետ նորից խոռված, նոյնիսկ բուն Հայրենիքում ապրող հայերից բաժանուած, եւ շրջապատուած՝ թշնամի ազգերով, Կիլիկիան այլեւս չէր կարող իր սեպական ուժերով գոյատեւել: Մարոնիտների նման, ԺԳ. դարի վերջում Կիլիկիոյ Հայ եկեղեցին եւս միանում է լատինների հետ: Սակայն վերջիններիս համար ԺԳ. դարի վերջում միութիւն բազմազանութեան մէջ եւ հաւասարութիւն մեծի եւ փոքրի միջեւ, ինչպէս Ներսէսն էր պահանջել, անբեւակայելի մի իրականութիւն էր:

Երբ 1204 թուականին խաչակիրներն Կոստանդնուպոլիսը բիրտ կերպով կործանում են, հաշտութեան ոգին բոլորովին

խեղդում է: Այդ դեպքից քիչ անց, երբ իննուկենդիոս Գ. պապը կոստանդնուպոլսյ լատին կայսեր գրում է՝ «*Translatio imperio, necessarium ut ritus sacerdotii transferatur*», սկիզբ է առնում մի ժամանակաշրջան, որի ընթացքում լատիններն ձգտում են բոլոր միջոցներով լատինականացնել արեւելի եկեղեցիները: Այն, որ մենք «Ժ. դարի միութենական շարժում» ենք անուանում, 1204 թուականը վերապրել չկարողացաւ:*

* Յողուածիս հեղինակը Ուսուցչապետն է Վիեննայի Պետ. Համալսարանի Արեւելեան Եկեղեցագիտութեան եւ Հայրաբանական Ամպիոնի: Յողուածը գերմաներէն քննարկից թարգմանեց՝ Արէլ արքայ:

1. Հմմտ. G. Ostrogorsky, *Geschichte Des Byzantinischen Staates*, Munchen, 1963, s. 293-325.
2. Հմմտ. Erwand Ter-Minassiantz, *Die armenische Kirche in ihren, Beziehungen zu den szrischen Kirchen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts*, Leipzig, 1904

3. Հմմտ. W. De Vries. *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, 1963, S. 25. Կղեմես Գ-ի հակաթոռութեան պատճառով, Ուրբանոս պապը ի վիճակի չէր ընդունելու Ալեքսիոս Ա. կայսեր հրաւերը:

4. Անտիոքի Խաչակիրների կողմից գրաւուելուց յետոյ, Անտիոքի Յովհաննէս Օֆայտէս պատրիարքը, որին որոշ ժամանակ ենթարկուել էին տեղի լատին եկեղեցականները, հակադրուելով իշխանին, առիպուած է լինում փախչելու, հրաժարուել է Աթոռից եւ մեկուսանում մի վանքում: Այն, որ յայն աստուածաբանները ինչպիսի մեծ նշանակութիւն էին տալիս խմորեալ հացի խնդրին, կարելի է եզրակացնել միայն թողած գրութիւններից: Այս մասին *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich* (Munchen 1959, S. 613) խորագիրը կրող գործում, Hans-Georg Beckը գրում է. «Շուրջ 1112ին, երբ լատինների դէմ հակառակութիւնը նորից է բողբոխում, մա մասակի ձեւով խմորեալ հացի վերաբերեալ գրում է մի աշխատութիւն: Նա այս հարցում տեսնում է լատինների դէմ եղած հակառակութեան ամենակարեւոր կէտը: Beckը այսպէս է գնահատում նրան «Քիւզանդական պատրիարքների պատմութեան

մէջ Յովհաննէսն, ըստ երեւոյթին, ամենագնիւ դէմքերից մէկն է»: Panoparia-ում, որը Ալեքսիոս կայսեր պատուէրով խմբագրել է Euthymios Zigabenosը, ԻԳ. գլխում (ընդդէմ Հայոց: PG 130, 1173-1190) ընդարձակ տեղ է տրամադրում այն հարցերին. հէնց այս գլուխը, ըստ Պէգֆի (տես նոյնը, 614), խմբագրել է Zigabenosի կողմից:
5. Հմմտ. Ostrogorsky, անդ, 318.

6. Առանց նկատի առնելու հայկական եւ ասորական աղբիւրները եւ հիմք ունենալով միայն յունական տուեալները, Մանուէլ կայսեր միութենական ծրագրերի մասին են խօսում. Hefele-Leclercq, *Histoire des conciles*, V, 1050-1052; նմանապէս՝ Chrysostomos Papadopoulos, *Alexandrien 1951*, S. 938-941.

7. Ostrogorsky, անդ, 314.

8. H. G. Beck անդ 622.

9. Հմմտ. B. Spuler, *Die morgenlandischen Kirchen*, Leiden 1964, S. 217 ff; P. DIB, *Histoire de l'Eglise Maronite*, Beirut 1962.

10. Հմմտ. B. Spuler, անդ, 203; P. Kawerau, *Die jakobitische Kirche im Yetailer der Syrischen Renaissance*, Berlin 1955, S. 73f.

11. Հմմտ. Mansi XXI, 583; Concilium Hierosolymitanum . . . circa annum MCXLIII.

12. Sbu J. Cappelletti, *Sancti Nersis Clajensis, Armeniorum Catholici opera*, 2 հտ., Venedig 1833.

13. Cappelletti, անդ, Ա, 92-172.

14. Անդ, 173-194.

15. Հմմտ. Ընդհանրական թուղթ սրբոյն Ներսէս Շնորհալոյ, Նրուսադէմ, 1871, էջ 97; Cappelletti, 183. Աստուածաբանական առաջին ոչ պաշտօնական բանակցութիւնների աղիթով, որը տեղի ունեցաւ օրթոտոքս եւ ոչ Քաղկեդոնական եկեղեցիների միջեւ Արեւու Քաղաքում (1964), Հայոց ներկայացուցիչ՝ Գարեգին Նպս. Սարգիսեանը իր բանախօսութիւնը աւարտեց վերոյիշեալ մէքերումով եւ աւելացրեց. «Եթէ այս հաստատումը հնարաւոր էր Ժ. դարում, դրանից ինչպիսի՞ եզրակացութիւն կարող ենք մենք անել»: Աստուածաբանական այս ժողովը, ինչպէս Ներսէս Շնորհալին, եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան. «On the essence of the Christological dogma we found ourselves in full agreement» (Հմմտ. ժողովի փաստաթղթերը, *The Greek Orthodox Theological Review* 10, 1964/1965, 14 եւ 19).

16. P. Tekeyan, *Controverses christologiques en Arme'no-Cilice*, Rom 1939, S. 9f եւ 18.

17. J. Cappelletti, անդ, 195-204.

18. Հմմտ. Շնորհալի, մասականի, 300; Cappelletti, անդ, 195. Ներսէս Շնորհալին եկեղեցու միութեան

գաղափարը վերցնում է Նիկիս Բ 14-16 համարներից և ոչ ինչպես մեծ՝ Յուլի Ժ: 20-ին, որտեղ խօսքը առանձին-առանձին աշակերտների մասին է: Սոյնը մատնանշում է նաև այն, որ Ներսեսի համար միութիւնը ոչ միայն եկեղեցական մի միութիւն է, այլ նաև հայ ժողովրդի միութիւնը բիզանդացիների հետ, որովհետև Արեւելում եկեղեցի և ժողովուրդ հասկացութիւնները մէկ են:

19. P. Tekeyan, անդ, էջ 19, ապացուցում է պատմական աղբիւրներով:

20. Միքայէլ Ասորի, հանրածանօթ աստուածաբան և պատմաբան, գահակալութիւն 1166-1199. Նրա մասին տե՛ս DThC X, 1711-1219.

21. Ընդհանրական թուղթ, 117-118; Cappelletti, անդ, 202f. Կաթողիկէ և Օրթոտոքս եկեղեցիների բանակցութիւնների առիթով, Ռոդոսում կայացած Համաօրթոտոքս Բ. ժողովի որոշումը առաջարկում է «միևնոյն պայմանները», ի գիրս՝ Her der korespondenz 18 (1964) 338:

22. Ընդհանրական թուղթ, 118; Cappelletti, անդ, 203. այս մասին տե՛ս Յովհաննէս ԻԳ. պապի խօսքերը, Վատիկանի Բ. ժողովի բացման առիթով. «Վատիկանեան երկրորդ ժողովի սկզբում աւելի քան երբեք յստակ է, որ Տիրոջ հշմարտութիւնը յաւիտեանական է: Մենք նկատում ենք, թէ ինչպէս

ժամանակի ընթացքում մարդկանց անորոշ կարծիքները իրար են յաջորդում, և նրանց սխալները կուտակւում են ինչպէս մահախնդն արշալոյսի, բայց այն շուտով անհետանում է, երբ արեգակն է ծագում: Եկեղեցին բոլոր ժամանակների ընթացքում դիմադրել է այդ սխալներին, դատապարտել է դրանք, նոյնիսկ երբեմն ամենախիստ ձեռով: Բայց այսօր Քրիստոսի հարսը կամենում է իբրեւ դարման՝ ողորմածութեան ոգին, քան բռնի միջոցներ կիրառել: Նա հաւատում է, որ ժամանակի հրամայական պահանջից մղուած հարկ է մարդկանց եկեղեցու վարդապետութեան ոյժին ընդարձակ բացատրութիւններով հաղորդակից դարձնել՝ քան դատապարտել (Her der korespondenz 17 {1962/63} 87).

23. Cappelletti, անդ, 202-230.

24. Ընդհանրական թուղթ, 132-133; Cappelletti, անդ, 218f.

25. H.-G. Beck, անդ, 628.

26. Հմմտ. Ter-Minassiantz, անդ, 125-128; P. Tekeyan, անդ, 30f.

27. Cappelletti, անդ, 231-238.

28. Ընդհանրական թուղթ, 147; Cappelletti, 232f.

29. Tekeyan, անդ, 26f.

30. Տե՛ս H.-G. Beck, անդ, 627.

31. Տե՛ս P. Tekeyan, անդ, 29.

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴ. ՆՇԱՆԵԱՆԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ 1917 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1ԷՑ

Դեկտ. 13 Դշ.- Քանի օրերէ ի վեր շարունակուող սաստիկ քամիին ու տեղատարափ անձրեւները արգելի եղած կը թուին գինուորական գործողութեանց. այսօր երբ օդը քիչ մը պարզուեցաւ, Քնդանօթի ձայներ լսեցինք: Ծննդեան առթիւ շնորհաւորական այցելութիւններ տուինք լատինաց պատրիարքարանը, Ֆրանչիսկեաններու. յոյն և գերման կաթողիկէներու վանքերը:

Դեկտ. 14 Եշ.- Գիշերուան ժամը 5-էն մինչեւ յաջորդ կէս գիշերը արեւելակողմէն անընդհատ Քնդանօթա-ձգութիւն, միթրայեօգի ու հրացանի գոր-

ծողութիւններ: Լսեցինք թէ թուրքերը 11,000 ուժով յառաջացել ու չորս անգամ յարձակում գործել են, բայց ամէն անգամ ետ մղուել են մեծ կորուստներով: Մօտ 599 գերի բերուել են, ուրը Քնդանօթ գրաւուել է ու մեծ թիւով մեռեալներ կան, կ'ըսուի:

Դեկտ. 15 Ուր.- Մինչեւ երեկոյ Քնդանօթի ու միթրայեօգի ձայները տեսցին արեւելեան կողմէն:

Դեկտ. 16 Ծր.- Թնդանօթի ձայները հեռուններէն կը լսուէին, որով յայտնի էր՝ թէ թուրքերը ետ մղուած էին արեւելեան ու հիւսիսային կողմէն: Ռամալլան երէկ

գրաւուեր է, իսկ Երիւթով դեռ կը մնայ Թիւրքերու ձեռքը: Քանի մը օր առաջ վերջիններուս գրաւուելուն լուրը ստոյգ չէր:

Դեկտ. 17 Կիր.- Հեռուէն թնդանօթի խուճայներ: Քաղաքապետ Հիւսէյին Սէլիմ էֆ. մեռաւ: Այսօր Երիւթով գրաւուեր է:

Դեկտ. 18 Բշ.- Բեթդեհէմի եկեղեցւոյն տարեկան մեծ աւելը տեղի ունեցաւ, այդ առթիւ առտուն կանուխ գացի, կէսօրէ յետոյ վերադարձայ: Յառաջագոյն Վանքի կողմէ խնդիր տրուած էր՝ Երուսաղէմի գիւմ. կառավարչին, որ թոյլ չտրուի Յոյներու ոսնձգութեան, որոնք նախընթաց տարիներ տեղի կ'ունենային Օսմ. Կառավարութեան թոյլտուութեամբ: Պատասխանուեցաւ՝ թէ պատերազմական վիճակի զբաղումները չեն թողոր: Ս. Տեղեաց խնդիրները նկատի առնելու, այս տարի ալ թող ըստ առաջնոյն կատարուի, հայերը բողոքեն, յառաջիկային այդ խնդիրը յատուկ ուսումնասիրութեան նիւթ կ'ըլլայ: Այդպէս ալ եղաւ:

Դեկտ. 19 Գշ.- Եւրոպացւոց Նոր Տարւոյն առթիւ այցելութիւններ տուինք քաղաքի գիւմուրական կառավարչին եւ Թրանսագի գումիւսէր Մ. Բիֆօին:

Դեկտ. 20 Դշ.- Թնդանօթի ճայները գրեթէ հեռացան, միայն դունուրեմ հեռաւոր խուճայներ կու գան: Երուսաղէմն ալ մեկուսացաւ պատերազմական գօտիէն, որով առիթ չպիտի ունենանք պատերազմի մասին մեր յիշատակարանը շարունակել օրը օրին: Պիտի բաւականանանք յետ այսու կարեւորները միայն արձանագրելով:

Դեկտ. 22 Ուր.- Լուսարարապետի սենեակը ժողովքի հրաւիրուեցան Ստեփանոս եւ Դանիէլ Արքեպիսկոպոսներ, Մկրտիչ եւ Գիւտ Սպիսկոպոսներ, Դաւիթ, Նդիա, Ղեւոնդ, Թովմաս, Եզնիկ, Մեսրոպ (տողերուս գրողը) եւ Երուսաղէմ վարդապետներ կաթողիկոսական անուան

յիշատակութեան խնդրոյն վրայօք խորհրդակցելու: Միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ Ամենայն Հայոց Տ. Գեորգ Կաթողիկոսի յիշատակումը: Նդիա, Ղեւոնդ, Եզնիկ եւ Թովմաս վարդապետները պնդեցին, որ Սահակ Կաթողիկոսի անունն ալ յիշատակուի յետ Ընդհ. Հայրապետի՝ իբրեւ Կաթողիկոս Պատրիարք Երուսաղէմի: Մնացեալ հակառակը պնդեցին եւ պահանջեցին, որ Օսմ. Տէրութեան՝ պետական հարուածով միւս Աթոռներուն վերջ տալով ընտրած եւ պարտադրած Կաթ. Պատրիարքի անուան յիշատակումը հարկ է դադրի եւ ըստ առաջնոյն յետ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պէտք է յիշատակուի Հանգ. Յարութիւն Պատրիարք Երուսաղէմի եւ Զաւէն Պատրիարք Կ. Պոլսոյ: Օրինական եւ իրաւական փաստեր առաջ բերուեցան վերջի տեսակետի պաշտպանութեան համար: Յետ երկար ու թեր ու դէմ վիճաբանութեան, միջին եզր մը գտնելու համար, եկան հետեւեալ եզրակացութեան.- Միայն յիշատակել Ընդհանրական Հայրապետի անունը. իսկ Սահակ Կաթ.ի յիշատակութեան խնդիրը վիճելի թողուլ: Ըստ այսմ շրջաբերականներ ղրկուեցան ըստ պատկանելոյն:

Դեկտ. 23 Շր.- Աթոռի տօնին առթիւ ժամարարն էր Դանիէլ Արքեպս: Մէկուկէս տարուան դադարումէ վերջ Ս. Պատարագի մէջ յիշատակուեցաւ միայն Տ. Գեորգ Կաթողիկոս, ինչ որ ընդհանուր գոհունակութիւն եւ ուրախութիւն պատճառեց:

Դեկտ. 24 Կիր.- Յունաց Ծննդեան տօնին առթիւ գացի Բեթդեհէմ:

Դեկտ. 25 Բշ.- վերադարձայ:

(շարունակելի)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

(Հատուած "Գրիգոր Նարեկացի. Բանաստեղծական Արուեստը" անտիպ ուսումնասիրութիւնից)

«Լինելութիւն է սկիզբն ապականութեան, եւ ապականութիւն դարձեալ անդրէն է սկիզբն լինելութեան»:

ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՑԻ

Ա. Հայաստանի հասարակական-ֆաղափական դրութիւնը
եւ մշակոյթը 10-րդ դարում

Հայ ժողովրդի պատմութեան մէջ 10-րդ դարը գրաւում է առանձնակի տեղ: Դա բացառիկ բարենպաստ ժամանակաշրջան էր ինչպէս երկրի հասարակական-ֆաղափական եւ տնտեսական յարաբերութիւնների, այնպէս էլ գրական-մշակութային կեանքի ասպարէզում: Հայաստանը թեւակոխել էր զարգացման նոր փուլ: Ընդհանուր վերելքն սկսուել էր 9-րդ դարի երկրորդ կեսից եւ շարունակուեց մինչեւ 14-րդ դարի առաջին կէսը: Արդի հայ պատմագիտութեան պարբերացմամբ՝ դա Հայաստանի զարգացած աւատատիրութեան շրջանն է: (1)

Վերելքի սկիզբը կապուած էր պատմա-ֆաղափական մի խոշոր իրադարձութեան հետ: Թօթափելով արաբական տիրապետութեան լուծը՝ հայ ժողովուրդը վերականգնեց իր պետական անկախութիւնը: 885 թ. Բագրատունիների ազդեցիկ տոհմը ստեղծեց Հայոց Թագաւորութիւնը, որը գոյատեւեց մինչեւ 11րդ դարի կէսը: Բագրատունիների հեռամէտ պայքարը՝ ստեղծել համահայկական կենտրոնացուած ուժեղ պետութիւն, դժբախտաբար, չպսակուեց յաջողութեամբ:

Աւելի ուժեղ գտնուեցին միջիշխանական հակամարտութիւնները: 908 թ. Արծրունիները ստեղծեցին Վասպուրականի թագաւորութիւնը, որը Բագրատունիների թագաւորութեանը զուգահեռ՝ պահպանուեց աւելի քան մէկ հարիւրամեակ:

Նոյն 10-րդ դարում առաջացան Կարսի, Սիւնիքի, Տաշիր-Ձորագետի մանր թագաւորութիւնները, որոնք էլ աւելի խորացրին երկրի ֆաղափական մասնատուածութիւնը: Դա դուռ էր բացում վերահաս աղետների համար, սակայն վերջը տաք էր, եւ երկիրը չէր նախագգում գալիք վտանգը: Հայաստանը բարգաւաճում էր տնտեսապէս: Եւ որքան էլ ժամանակի պատմագիր Յովհաննէս Դրասխանակերտցին քանաստեղծօրէն գծած լինի Հայաստանի համայնապատկերը, այնուհանդերձ, այն նշմարտացի է ընդհանուր առմամբ: «Իսկ աշխարհիս Հայաստանեայց, - գրում է նա - յաւորան յայնոսիկ այց արարեալ տեառն եւ պատսպարեալ եւ յաջողեալ ի բարութիւնս, բնակեցան իւրաքանչիւր ոք ի ժառանգութիւնս իւրեանց. եւ սեպհականեալ գերկիր՝ տնկեցին այգիս եւ արմատացուցին քիւրաստանս ձիթենեաց եւ պարտիզաց»:

Հայաստանի տնտեսական բարգա-
ւաճմանը մեծապես նպաստում էր
տարանցիկ առևտուրը: Քաղաքներում
ծաղկում էր արհեստագործութիւնը: Նրա
արտադրամքը լաւ վարկ ու պահանջարկ
ունէր միջազգային ապրանքաշրջանա-
ռութեան մէջ: Կուտակում եւ ունեւանում
էր վաշխառուական դրամագլուխը:
Բարեկապատ էր նաեւ միջազգային
դրութիւնը: Բիւզանդիան զգալիօրէն
թուլացել էր արաբների դէմ մղած
պատերազմներից: Արաբական խալիֆաթն
էլ իր հերթին կորցրել էր երբեմնի
հզօրութիւնը: Խաղաղութիւնը
հնարաւորութիւն էր ընձեռել հայ
ժողովրդին բռնելու վերելքի ուղին: Ըստ Հ.
Մանանդեանի՝ 10-րդ դարի Հայաստանի
ֆաղաքներն աւելի բազմամարդ էին, քան
նոյն դարի եւրոպական ֆաղաքները (3):
Մ. Աբեղեանի հակիրճ քննորոշմամբ՝ «Դա
մեր ֆեոդալիզմի ամենաբարեբախտ շրջանն
է»(4):

նոր յատկանիշներով: Վանականութիւնը
յարգի էր, եւ ամենուր կառուցում են
համալիրներ, եկեղեցիներ, տաճարներ,
կրթա-մշակութային կենտրոններ: Դարի
նշանաւոր կառոյցներից էին Սանահինի եւ
Հաղբատի վանքերը՝ Գուգարքում:
Աղթամարի Ս. Խաչ տաճարը՝ կառուցուած
915-921 թթ. որի նարտարապետն էր
Մանուէլը՝ «այր լի իմաստութեամբ եւ
գօրաւոր ի գործս իւր»(5), ինչպէս վկայում
է ժամանակակից պատմագիրը: Անիի
Մայր տաճարը՝ աւարտուած 1001թ., որի
նարտարապետն էր մեծահամբաւ Տրդատը:
Արգինայի տաճարը, ուր փոխադրուեց
կաթողիկոսարանը. Կարսի տաճարը, եւ
այլն:

Նշանաւոր այդ կառոյցներից էր
նաեւ Նարեկականը, որը գտնուում էր
Վասպուրականում, Վանայ լճի հարաւային
ափին: Վանքի կառուցման ստոյգ թուականը
յայտնի չէ: Ենթադրուում է, որ կառուցուել
է Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի /941-
965/ գահակալութեան առաջին տարիներին,
ինչպէս կարելի է մականքերել Ստեփանոս
Տարօնեցւոյ վկայութիւնից. «յայսմ
ժամանակիս շինեցաւ Նարեկ ի Ռշտունեաց
գաւառին»(6): Վանքի հիմնադիրը եւ
առաջնորդը եղել է ականաւոր փիլիսոփայ,
բանաստեղծ եւ մանկավարժ Անանիա
Նարեկացին:

Նարեկացին:
Գիտութեան եւ արուեստի մեհնաշնորհը գտնուում էր հոգեւորականութեան ձեռքին: Ահա թէ ինչու դարի առաջնորդները ժամանակի պատմագիր Ստեփանոս Տառնեցիին ամենից առաջ տեսնում է վանականութեան եւ վանքերի բազմացման մէջ: «Յայսմ ժամանակի, -գրում է նա- ծաղկեալ պայծառանայր կարգ կրօնաւորական հանդիսից յաշխարհիս Հայոց» (7): Դարի գիտուն եւ հոգեւոր եկեղեցականների թիւը փոքր էր, եւ Տառնեցիին անուն առ անուն

յիշատակում է ումանց՝ ժլատ, բայց միշտ դրական բնութագրմամբ: Դարի այդ նշանաւոր մարդկանցից էին նաեւ Խոսրով Անճեւացին եւ Անանիա Նարեկացին: Առաջինը Գրիգոր Նարեկացու հայրն էր, յայտնի մատենագիր եւ բարձրաստիճան հոգեւորական, երկրորդը Գրիգոր Նարեկացու ուսուցիչն էր, որին Տարօնեցին անուանում է «փիլիսոփայն մեծ»(8), Ուխտանէսը՝ «տիեզերական վարդապետ» եւ «հռչակաւոր հոռտոր»(9), Գրիգոր Նարեկացին՝ «հոգեգարդ եւ մտավարժ փիլիսոփայ»(10):

10-րդ դարում գրականութիւնը հասաւ բարձր մակարդակի: Թէեւ նոր մտքերն ու զգացումները երեւան էին գալիս դեռեւս միջնադարեան գաղափարախօսութեան հիմքի վրայ եւ նրա կրօնա-աստուածաբանական հէնգիմ միահիւսուած, սակայն մի կողմից խորանում էր գրականութեան աշխարհականացման, միւս կողմից՝ նրա հոգեբանական ճշմարտացիութեան ձգտումը: Վերացականութիւնն աստիճանաբար ընկրկում էր կենդանի զգացմունքների առաջ: Գրականութիւնը ստեղծագործական լիցք եւ աւիշ էր վերցնում ժողովրդական բանահիւսութիւնից: Ազատագրութեան համար մղած իր դարաւոր պայքարի ոգին հայ ժողովուրդը մարմնաւորեց «Սասնայ ծռեր» դիւցազներգութեան մէջ: Նրա շունչը տեւաբար թեւածել է 10րդ դարի հոգեւոր մթնոլորտի, կեանքի ու կենցաղի վրայ: Գրականութիւնը հարստանում է նոր ժանրերով, ընդլայնում է գրական կապերի ոլորտը: Դարի բանաստեղծական արտադրանքի բարձրակէտը Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործութիւնն է, որը որքան ինքնատիպ էր ու նոր, նոյնքան էլ մնաց բարձր եւ անկրկնելի:

Պատմագրութիւնը, որ գրեթէ մարել

էր արաբական տիրապետութեան դարերին, 10րդ դարում տուեց ականաւոր դէմքեր՝ Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, Թովմա Արծրունի, Ստեփանոս Տարօնեցի /Ասողիկ/, Ուխտանէս եւ ուրիշներ: Եղել են գործեր, որոնք, դժբախտաբար, չեն հասել մեզ: Պատմագրութիւնը բացայայտ յենում եւ ստեղծագործաբար շարունակում էր 5րդ դարի աւանդութիւնները: Մի կողմից հետեւում էին Մովսէս Խորենացու՝ ստուգութեան ձգտող ֆենական սկզբունքներին, միւս կողմից՝ նախապատուութիւն էին տալիս Փաւստոս Բուզանդի աւանդութիւն՝ ժողովրդական գրոյցների, վէպերի եւ ասքերի վերարտադրութեանը: Ուրուագծում է նաեւ ժամանակագրութեան ժանրը, որն ուրոյն գծերով հարստացնում է պատմագրութիւնը: Պատմագրութեան մէջ լայն արձագանք է գտնում ազգային կեանքի վերելքի փառաբանութիւնը, կենտրոնական ուժեղ թագաւորութեան ստեղծման գաղափարը, կենտրոնախոյս ձգտումների եւ միջնադարեան գծութիւնների ֆենադատութիւնը: Պատմագիրները թողել են պատմական արձակի ընտիր էջեր, որոնք վկայում են գրողի, նրանց վառ տաղանդի եւ վարպետութեան մասին:

Զարթօնքը զգալի էր նաեւ փիլիսոփայութեան բնագաւառում: Կար երկու հոսանք: Մէկը՝ նոր-պլուտականութեան այն ուղղութիւնն էր, որ շիթ առ շիթ աւիշ էր տալիս 5-6րդ դարերի հայ փիլիսոփայական մտքին, միւս թելը յարում էր ռացիոնալիզմին: Նոր պլատոնականութիւնը 10րդ դարում սերտանում է միասփիցիզմի հետ, ստեղծագործական լիցքեր ստանալով Դիոնիսիոս Արեոպագացու՝ երկնային նուիրապետութեան եւ աստծու՝ իրրեւ յաւիտենական անփոփոխ լոյսի արտահեղման մասին

աստուածաբանական ուսմունքից: Թե՛ Անանիա Նարեկացին եւ թե՛ Գրիգոր Նարեկացին յարում էին նոր պատճառականութեան այս թելին: Զարգացման հեռանկարը, սակայն, կապուած էր քննափորձաբանութեան ուղղութեան հետ, որ հանդէս եկաւ փոփոխելու:

Դարի մշակութային կեանքին համընթաց էր արուեստը: Քանդագործութիւնը եւս, ի տարբերութիւն գրեթէ անմարմին վերացարկման, որոշակի տեղ է տալիս մարդկային հոգեբանութեանը: Կերպարները բացայայտում են մարդկային նախապայմաններ իմաստաւորման տեսանկիւնից: Թեւեւ մարդու հայեացքն ուղղուած է երկնքին, բայց նրա դէմքին զգալի է երկրային տառապանքը: Անհատականութիւնն ուղի է բացում հոգեկան ապրումների դրսեւորման մէջ: Սա գեղագիտական այն պահանջն էր, որ յատուկ էր դարի արուեստին: Այսպէս էր նաեւ որմնակարչութեան եւ մանրանկարչութեան մէջ: Գեղագիտական այդ պահանջն էլ մղում էր հասնելու դիմանկարային նմանութեան վերարտադրմանը: Թովմա Արծրունու հաւաստմամբ՝ Աղթամարի պատկերաբանականներից Գագիկ Արծրունու պատկերաբանականը նման է բնորդին՝ Գագիկ Քազաւորին:(11):

Քանդակագործութեան միւս նորութիւնը թեմատիկ բազմազանութիւնն էր: Աւելի նուրբ ձեւեր են ընդունում բուսական զարդաբանականները, մեծ տեղ են տալիս սիւսերային, հիմնականում աստուածաշնչական, պատկերաշարին: Աշխարհիկ տարրերն աստիճանաբար թափանցում են կրօնական թեմաների մէջ: Աղթամարի տաճարի ֆանդակների մէջ, յատկապէս որթատունկի գոտում, Սիրարփի Տէր-Ներսէսեանի դիտարկման համաձայն,

արդէն «տեղտեղ աշխարհիկ տարրերը միահիւսւում են կրօնական տեսարաններին»(12):

Մանրանկարչութեան մէջ եւս ձեւաւորուեցին երկու հիմնական ուղղութիւններ՝ գծանկարչական եւ գեղանկարչական: Գծանկարչական ուղղութիւնը յենում էր ժողովրդական աւանդութների վրայ, գեղանկարչականը, որ կոչուած էր բաւարարելու հոգեւոր եւ աշխարհիկ տէրերի գեղարուեստական պահանջմունքներն ու նաշակը, ձգտում էր վառ գոյների եւ նրբագեղ ձեւերի օգտագործմամբ հասնել հոգեբանական շրջանող ներգործութեան: Թեւեւ 10րդ դարից պատկերազարդ քիչ մատենաներ են հասել մեզ, բայց ակներեւ է ծաղկողների գեղագիտական եւ ռեալական սկզբունքների տարբերութիւնը: Նշանաւոր յուշարձաններից է Էջմիածնի Աւետարանը /ՄՄ, ձեռ. նո. 2374/՝ պատկերազարդուած 989թ., որը դասւում է այդ արուեստի համաշխարհային գլուխգործոցների շարքը:

Այսպիսով, 10րդ դարի տնտեսական եւ քաղաքական ընդհանուր վերելքը պայմաններ ստեղծեց արուեստի, գրականութեան եւ գիտութեան զարգացման համար: Կեանքը ծնում էր հետաքրքրութիւնների նոր ոլորտներ: Փոխում էին մարդկանց հայացքներն ու պատկերացումները, բախում էին հին ու նոր գաղափարները, ուրուագծւում էին տարրեր նաշակները: Մի կողմից աշխարհիկ հանդիմանների ծարաւ՝ միահիւսուած երկրայինին փարուելու մարդկային ցանկութիւնների հետ, միւս կողմից՝ երկնայինին փարուելու կրօնամիստիկական ձգտում՝ միահիւսուած անապատ ֆաշտելու, ճգնելու, ներհայեցութեամբ բարոյապէս մաքրուելու եւ հոգու փրկութեան հասնելու փրկատունէական հաւատի հետ: Մի կողմից գոյութիւն ունեցող կարգերի կայունացման

ջանք ու եռանդ, միւս կողմից՝ այդ կարգերի բարեփոխման նիւթ ու պայքար: Եւ ինչպէս միշտ՝ հակասութիւնների միասնութիւնն եւ հակադրութիւնների պայքար, առանց որոնց չկայ շարժում եւ զարգացում: Դրականութիւնը, ինչպէս միշտ, կոչուած էր արձագանքելու իրականութեան մէջ տեղի ունեցող այդ տեղաշարժերին:

(Շարունակելի)

ԱՐՇԱԼՈՅՍ ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԱՂԲԻՐՆԵՐ ԾԱՆՕԹԱԳՊՈԹԻՒՆՆԵՐ

ՆԱԽԱՐԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ ԵՒ ՆՐԱ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Ա. Հայաստանի հասարակական-քաղաքական դրութիւնը եւ մշակոյթը 10-րդ դարում

1. Տես՝ Հայ ժողովրդի պատմութիւն, Հ. 3, Հայաստանը զարգացած փեոդալիզմի դարաշրջանում / 9-րդ դ. կեսերից մինչեւ 14-րդ դ. կեսերը /, Սրեւան, 1976, էջ 7 եւ հտեւ.: Տես նաեւ՝ Լ. Բաբայան, Հայաստանի փեոդալիզմի դարաշրջանի պատմութեան ուսումնասիրութիւնը սովետահայ պատմագիտութեան մէջ, Սրեւան, էջ 189 եւ հտեւ.:

2. Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 198-199:

3. Տես՝ Հ. Մանանդեան, Հայաստանի քաղաքները 10-11րդ դարերում, Սրեւան, 1940, էջ 5-10:

4. Մ. Արեղեան, Սրկեր, Հ. Գ., Սրեւան, 1968, էջ 563:

5. Թովմա Արծրունի եւ Անանու, Պատմութիւն Արծրունեաց տան, բնագիրը հրատարակութեան պատրաստեց, աշխարհաբար թարգմ. եւ ծանօթագրեց Վ. Մ. Վարդանեան, Սրեւան, 1985, էջ 460:

6. Ստեփաննոսի Տարօնեցոյ Աստղկան Պատմութիւն տիեզերական, Ա. Պետերբուրգ, 1885, էջ 174:

7. Նոյն տեղում, էջ 173:

8. Նոյն տեղում, էջ 178:

9. Ուխտանեսն եպիսկոպոսի Պատմութիւն Հայոց, Վաղարշապատ, 1871, էջ 8 եւ 15:

10. Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն, էջ 463:

11. Ս. Տէր-Ներսէսեան, Հայ արուեստը միջնադարում, Սրեւան, 1975, էջ 91:

12. Տես՝ Լ. Ա. Դուռնով, Հայկական մանրակարգութիւն, Սրեւան, 1967, էջ 201:

մեծ
բկ

ԸՊՔԵՁ անտուածածին
վերծրհինն ի զօրաց հրեշտակաց
անդ մարդկանն կենդանեաց մեծաւ
ցուցանեմք: ԸՊՔԵՁ բնակ հրեղէն
անտուածաւ լծեանն յիմանալն զօ-
րացն երանեալ, անդ մարդ: ԸՊՔԵՁ
մայր էմմանուէլն, մարդարէինն յա-
ռան զուհեակալ, անդ մարդ:

մեծ

Մայր լուսոյն մարմամ անհարս-
նացեալ, օրհնեալդ ի կանայս Զլուսն
անլստուէր յարգանդի կրեցեր,
օրհ: Մի գաղափիր վանքն մեր բա-
րեխօսէլ, օրհ:

ԼՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ երկնային
զուհն անտուածային ճայելին աւ-
ւետարանէր հրեշտակն. ուրախ
լեր բերկրեալդ տէր ընդ քեզ:
Ի քերթիւքս բաղմեալ ընդ հօր աւ-
նայտեանմարս իմանիլ հաճեցաւ
ի բուռ յորտլանի. ուրախ Որ բն-
ցեղէն սրբաբնութ չըրջանակեալ
պահելու, անոր ի մէջ մարդկանն ի
գերկըս հօղեղնին յայտնեալ ուրախ
Զանճառեղն լուս Զանճառ տնօրէ:

Զբոլորից փրկիւ. 36:

Ուրախ լեր, ԸՊՔԵՁ լուսոյ մայր,
Մայր սուրբ. 41:

մեծ
գէ

մեծ

մեծ

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷԼ

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Նրկուշաբթի, 27 Յուլիս 1992ին Նրեանի Ձուարթնոց օդանաւակայանը ժամանեցին՝ խումբ մը նրիտասարդ-նրիտասարդուհիներով, այնտեղէն ուղեւորուելու համար դէպի Ապարան եւ Զարեհցաւանի շրջանները՝ քարոզչական աշխատանքի առաքելութեամբ: Մեզի կ'ընկերակցէին նաեւ քահանայ հայրեր՝ Տ. Գարեգին Ա. Քհնյ. Գասպարեան, Արեւելեան Թեմն ու Տ. Մեսրոպ Քհնյ. Սարափեան, Արեւմտեան Թեմէն: Նրիտասարդներու խումբը՝ կազմուած Գանատայի եւ Ամերիկայի Արեւելեան Թեմերու անդամներէն, իր մէջ ունէր նաեւ հինգ սարկաւազներ, որոնցմէ երեքը կը պատրաստուին հոգեւոր ծառայութեան, Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Ընծայարանին մէջ:

Իր տեսակին մէջ իւրայատուկ այս առաքելութիւնը կը հովանաւորուէր Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Ընծայարանին կողմէ:

Նրեքշաբթի, 28 Յուլիս առաւօտեան ժամը 10ին խումբը իր առաջին այցելութիւնը կատարեց Նրեանի Առաջնորդարան, ուր Գարեգին Նպիսկոպոս Ներսէսեան, Արարատեան Հայրապետական Թեմի Առաջնորդական փոխանորդը, բարի գալստեան իր խօսքի աւարտին ներկայացուց խումբին համար նախատեսուած ծրագրի ընթացքը: Աւելի ուշ, երեկոյեան ժամը 5ին, Ս. Ներսէսի խումբը հանդիպում ունեցաւ Նրեանի Նրիտասարդաց խումբի անդամներուն հետ եւ ապա ուղեւորուեցանք Ապարան, ուր մեզ դիմաւորեցին Ապարանի հոգեւոր հովիւ՝ Տ. Մկրտիչ քահանան ու Շրջկենտրոնի նախագահ՝ Պրն. Մուրատ Պօղոսեանը:

Զորեքշաբթի, 29 Յուլիս առաւօտեան տեղի կ'ունենայ ժամերգութիւն տեղւոյն Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ: Աղօթքի այս պահը չափէն աւելի ոգեւորող ու ներշնչող էր: Շրջանի քնակիչները, մեծեր եւ փոքրեր, եկած էին միանալու մեզ իրենց աղօթքով ու շարականներու երգեցողութեամբ: Թէեւ եկեղեցին աւերակ վիճակի մըն է մատնուած,

այսուհանդերձ, անձնական փորձով պէտք է հաստատել տեղւոյն ժողովուրդի հաւատքի արտայայտութիւնը: Ժամերգութենէն անմիջապէս յետոյ, անակնկալօրէն, տունէ-տուն անցնելով, կատարեցինք տնօրհնէներ: Ժողովուրդին հոգեւոր կեանքին ծարաւը ակնյայտ էր. անոնց մէջ կը տեսնէինք հաւատքի անմար կրակը: Իւրաքանչիւր տան օրհնութեան աւարտին, խօսեցանք աղօթքի կարեւորութեանը մասին, Աւետարանի փրկարար դերի մասին, հայ եկեղեցւոյ մասին, եւլն: Կէսօրէն ետք բարձրացանք Ապարանի յուշահամալիր, ուր կատարեցինք հոգեհանգստեան պաշտօն Արցախի նահատակներէն Ռաֆիկի հոգւոյն համար: Այնուհետեւ շարունակեցինք տնօրհնէները, եւ երեկոյեան ժամը 6ին Քաղաքի գլխաւոր սրահին մէջ կատարեցինք ժամերգութիւն, ի ներկայութեան աւելի քան չորս հարիւր հաւատացեալներու: Ժամերգութեան աւարտին քարոզեցինք, նիւթ ունենալով "Պիտի սիրես քու Տէր Աստուածդ քու ամբողջ հոգիով, քու ամբողջ սրտով ու ամբողջ գործութեամբդ: . . . Պիտի սիրես ընկերդ քու անձիդ պէս": Նրեկոյեան լիապէս յագեցած մեր ժողովուրդի հաւատքի կեանքէն, կարճ աղօթքի պահ մը ունենալէ ետք, վերադարձանք մեր հիւրընկալներուն քնակարանները:

Հինգշաբթի, 30 Յուլիս առաւօտեան խումբը ուղեւորուեցաւ Նդիպատրուշ: Տեղւոյն Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ կատարեցինք առաւօտեան ժամերգութիւն, որմէ յետոյ կատարեցինք ընտանեկան այցելութիւններ ու տնօրհնէներ: Այս անգամ տնօրհնէներու ընթացքին կատարեցինք նաեւ աւետարանական ընթերցումներ: Կէսօրէ ետք բնակավայրէն շուրջ գաղթականներու կացարանը, ուր թիւով շուրջ 400 հայեր ապաստան էին գտած Պաֆուէն, Սումկայթէն եւ այլ վայրերէ: Հանդիպումը չափէն աւելի յուզիչ էր: Գաղթականները չափէ մամէն առումով կը գտնուէին անմիջապէս գրեթէ ամէն առումով կը գտնուէին անմիջապէս վիճակի մէջ: Առանձնակի պահերու ընթացքին

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Նրկուշաբթի, 27 Յուլիս 1992ին Նրեանի Ձուարթնոց օդանաւակայանը ժամանեցին՝ խումբ մը նրիտասարդ-նրիտասարդուհիներով, այնտեղէն ուղեւորուելու համար դէպի Ապարան եւ Զարեհցաւանի շրջանները՝ քարոզչական աշխատանքի առաքելութեամբ: Մեզի կ'ընկերակցէին նաեւ քահանայ հայրեր՝ Տ. Գարեգին Ա. Քհնյ. Գասպարեան, Արեւելեան Թեմն ու Տ. Մեսրոպ Քհնյ. Սարափեան, Արեւմտեան Թեմէն: Նրիտասարդներու խումբը՝ կազմուած Գանատայի եւ Ամերիկայի Արեւելեան Թեմերու անդամներէն, իր մէջ ունէր նաեւ հինգ սարկաւազներ, որոնցմէ երեքը կը պատրաստուին հոգեւոր ծառայութեան, Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Ընծայարանին մէջ:

Իր տեսակին մէջ իւրայատուկ այս առաքելութիւնը կը հովանաւորուէր Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Ընծայարանին կողմէ:

Նրեքշաբթի, 28 Յուլիս առաւօտեան ժամը 10ին խումբը իր առաջին այցելութիւնը կատարեց Նրեանի Առաջնորդարան, ուր Գարեգին Նպիսկոպոս Ներսէսեան, Արարատեան Հայրապետական Թեմի Առաջնորդական փոխանորդը, բարի գալստեան իր խօսքի աւարտին ներկայացուց խումբին համար նախատեսուած ծրագրի ընթացքը: Աւելի ուշ, երեկոյեան ժամը 5ին, Ս. Ներսէսի խումբը հանդիպում ունեցաւ Նրեանի Նրիտասարդաց խումբի անդամներուն հետ եւ ապա ուղեւորուեցանք Ապարան, ուր մեզ դիմաւորեցին Ապարանի հոգեւոր հովիւ՝ Տ. Մկրտիչ քահանան ու Շրջկենտրոնի նախագահ՝ Պրն. Մուրատ Պօղոսեանը:

Զորեքշաբթի, 29 Յուլիս առաւօտեան տեղի կ'ունենայ ժամերգութիւն տեղւոյն Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ: Աղօթքի այս պահը չափէն աւելի ոգեւորող ու ներշնչող էր: Շրջանի քնակիչները, մեծեր եւ փոքրեր, եկած էին միանալու մեզ իրենց աղօթքով ու շարականներու երգեցողութեամբ: Թէեւ եկեղեցին աւերակ վիճակի մըն է մատնուած,

այսուհանդերձ, անձնական փորձով պէտք է հաստատել տեղւոյն ժողովուրդի հաւատքի արտայայտութիւնը: Ժամերգութենէն անմիջապէս յետոյ, անակնկալօրէն, տունէ-տուն անցնելով, կատարեցինք տնօրհնէներ: Ժողովուրդին հոգեւոր կեանքին ծարաւը ակնյայտ էր. անոնց մէջ կը տեսնէինք հաւատքի անմար կրակը: Իւրաքանչիւր տան օրհնութեան աւարտին, խօսեցանք աղօթքի կարեւորութեան մասին, Աւետարանի փրկարար դերի մասին, հայ եկեղեցւոյ մասին, եւլն: Կէսօրէն ետք բարձրացանք Ապարանի յուշահամալիր, ուր կատարեցինք հոգեհանգստեան պաշտօն Արցախի նահատակներէն Ռաֆիկի հոգւոյն համար: Այնուհետեւ շարունակեցինք տնօրհնէները, եւ երեկոյեան ժամը 6ին Քաղաքի գլխաւոր սրահին մէջ կատարեցինք ժամերգութիւն, ի ներկայութեան աւելի քան չորս հարիւր հաւատացեալներու: Ժամերգութեան աւարտին քարոզեցինք, նիւթ ունենալով "Պիտի սիրես քու Տէր Աստուածդ քու ամբողջ հոգիով, քու ամբողջ սրտով ու ամբողջ գործութեամբդ: . . . Պիտի սիրես ընկերդ քու անձիդ պէս": Նրեկոյեան լիապէս յագեցած մեր ժողովուրդի հաւատքի կեանքէն, կարճ աղօթքի պահ մը ունենալէ ետք, վերադարձանք մեր հիւրընկալներուն քնակարանները:

Հինգշաբթի, 30 Յուլիս առաւօտեան խումբը ուղեւորուեցաւ Նդիպատրուշ: Տեղւոյն Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ կատարեցինք առաւօտեան ժամերգութիւն, որմէ յետոյ կատարեցինք ընտանեկան այցելութիւններ ու տնօրհնէներ: Այս անգամ տնօրհնէներու ընթացքին կատարեցինք նաեւ աւետարանական ընթերցումներ: Կէսօրէ ետք բնակավայրէն շուրջ գաղթականներու կացարանը, ուր թիւով շուրջ 400 հայեր ապաստան էին գտած Պափոնէն, Սումկայթէն եւ այլ վայրերէ: Հանդիպումը չափէն աւելի յուզիչ էր: Գաղթականները չափէ մամէն առումով կը գտնուէին անմիջապէս գրեթէ մամէն առումով կը գտնուէին անմիջապէս վիճակի մէջ: Առանձնակի պահերու ընթացքին

ունեցան գրոյցներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը մէկը միւսէն աւելի ծանր կացութիւն մը կը ներկայացներ: Երեկոյեան ընթրեցինք Աստուածը նկատելով Եկեղեցւոյ բակին մէջ եւ վերադառնալով Ապարանի շրջակեանքը, այնտեղ ունեցանք աղօթքի ու խոկման առանձնակի պահ մը:

Ուրբաթ, 31 Յուլիս առաւօտեան մեկնեցանք Շենաւան, ուր նախ քան ժամերգութիւնը այցելեցինք գիւղի այն բնակիչներուն, որոնք վերջերս տեղի ունեցած դժբախտ պարագաներու բերումով դարձած էին սգաւոր: Այնուհետեւ, ժամը 11ին, Շենաւանի մշակոյթի տանը կատարեցինք առաւօտեան ժամերգութիւն եւ քարոզեցինք Եկեղեցի հասկացողութեան մասին: Ժամերգութեան աւարտին շարունակեցինք տնօրհնէմները, որոնք ընթացքին գիւղացիները հացի օրհնութեան արարողութիւնը կ'ընդունէին որպէս սգահան արարողութիւն մը: Կէսօրէն ետք Արագած գիւղի մշակոյթի տան մէջ կատարեցինք երեկոյեան ժամերգութիւն եւ քարոզեցինք: Աւելի ուշ, խումբը վայելեց շրջանի հովիւ՝ Տ. Մկրտիչի հիւրասիրութիւնը, ուր եւ ունեցանք երեկոյեան աղօթքի ու խոկումի պահը:

Շաբաթ, 1 Օգոստոս առաւօտեան ժամը 10ին Քարոզչական խումբը ուղեւորուեցաւ Վարդենիս, ուր ժամերգութիւն կատարուեցաւ տեղւոյն Սուրբ Աստուածածին Եկեղեցւոյ մէջ, Եկեղեցւոյ վերաբացման առիթով: Այստեղ խումբը գիւղի բնակիչներուն հետ միասին, մաքրեց եկեղեցւոյ ներսը, ուր կուտակուած էր տարիներու աղբ: Կէսօրէն ետք ուղեւորուեցանք Լուսագիւղ, ուր երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին խումբի անդամները առանձին առանձին այցելեցին գիւղացիներու տունները՝ աւետարանը քարոզելու առաքելութեամբ: Բոլորը վերադարձան գոհ՝ այս փորձին համար, քանզի իւրաքանչիւրը առիթ ունեցած էր վկայութիւն մը տալու իր կեանքի մասին, իր հաւատքին: Շաբաթ երեկոյեան խումբը ունեցաւ սովորականէն աւելի երկար տնօրհնութեամբ հաւաք մը, որու ընթացքին բնակչութեան առաքելական աշխատանքի դրական ու թերի կողմերը:

Կիրակի 2 Օգոստոս առաւօտեան

կազմակերպուած էր քացօքայ պատարագ Ապարանի մարզական դաշտին կից պարտէզին մէջ: Ներկայ գտնուեցան թիւով աւելի քան հինգ հարիւր հաւատացեալներ, որոնք բոլորն ալ հաղորդուեցան: Քարոզի գլխաւոր նիւթն էր՝ Եկեղեցին ու իր առաքելութիւնը: Առանձնաբար անդրադարձանք խորհուրդներուն, հաւատքի կեանքին, եւ մեր երաշխիքը յայտնեցինք շրջանի ղեկավարութեան Եկեղեցւոյ կեանքը զարգացնելու իրենց ցոյց տուած փաշարներէն համար: Կէսօրին, ողջերթի ճաշկերոյթէն ետք մեկնեցանք Երեւան, ուր Ազատութեան հրապարակի վրայ կատարեցինք հանրապետական մաղթանք ու հոգեհանգստեան արարողութիւն՝ Արցախի նահատակ հերոսներու հոգիներու համար:

Երկուշաբթի, 3 Օգոստոս խումբը իր առաքելական աշխատանքը սկսաւ Զարեհնաւան փողոցին մէջ, ուր մեզի դիմաւորեցին հայրապետական Թեմի Առաջնորդական փոխանորդ՝ Գարեգին Եպիսկոպոս Ներսէսեանն ու շրջանի հոգեւոր հովիւ՝ Տ. Տաթեւ փառանաւ, փողոցի իշխանութեանց հետ միասին: Պաշտօնական հանդիպումէն ետք հանդիպում ունեցանք նաեւ փողոցի երիտասարդներուն հետ եւ ունեցանք Աւետարանի սերտորոշութիւն: Կէսօրէն ետք այցելեցինք Բժնի գիւղը, ուր Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ մէջ կատարեցինք երեկոյեան ժամերգութիւն: Նախ քան ժամերգութիւնը խումբը քաժնուեցաւ տասը առանձին խումբերու, այցելելու համար գիւղացիներու բնակարանները: Այս այցելութիւնները քաւական հետաքրքրական էին ու իւրաքանչիւր վերադարձանք ուսանելի փորձառութեամբ մը: Երեկոյեան, Զարեհնաւանէն էջմիածին վերադարձին եղանք Երեւանի Նորքի հիւանդանոցը, ուր կը գտնուէին Արցախէն կուռի շատ վիրաւորներ:

Երեքշաբթի, 4 Օգոստոս առաւօտեան այցելեցինք Զարեհնաւանի դպրոցը, նաեւ երաժշտական դպրոցը: Ամէն տեղ մեր հանդիպումները անցան չափազանց խանդավառ մթնոլորտի մը մէջ: Կէսօրէն ետք կազմակերպուած էին հարցազրոյցներ տեղւոյն թերթերու ու հեռուստատեսութեան կայաններու հետ: Երեկոյեան խումբը պաշտօնապէս ներկայացուցինք Վեհափառ

Հայրապետին, ստանալու համար Հայրապետի օրհնութիւնները:

* * *

"Առաքելութիւն ի Հայաստան" ծրագիրը չափէն աւելի օգտակար ներդրում մը կրնայ ունենալ հայրենի մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ, եթէ երբեք այս աշխատանքը դառնայ մնայուն եւ ծաւալ ստանայ թեմակալ բոլոր առաջնորդներու միասնական ուժերով: Իրօք մեր ժողովուրդը ծարաւի էր կրօնական դաստիարակութեան ու հոգեւոր սնունդի: Մեծն ու փոքրը, առանց չափազանցութեան, պատրաստ էին ընդունելու ինչ որ հրաժեշտէին: Ունեցանք ներշնչումի բացառիկ պահեր: Այսպէս, օրինակ, Ապարանի մէջ կազմակերպուած պատարագին, երբ աւելի քան չորս հարիւր հաւատացեալներ մօտեցան Ս. Հաղորդութիւն ստանալու, պահ մը անել կացութեան մատուցեցանք՝ Ս. Հաղորդութիւնը չքաւարարելով բոլորին: Ժողովուրդը, սակայն, երկիւղածօրէն կը սպասէր, որ անպայմանօրէն միօրեայէն ճանաչուին Ս. Հաղորդութեան անմասն հաւատացեալներու խումբը: Ստիպուած հրաւիրեցինք, որպէս զի իրենց ծարաւը յագեցնեն՝ սկիզբ համրութեամբ: Շնորհաւոր մէջ չափէն աւելի յուզիչ էր պահը, երբ հաւատացեալ կին մը մօտեցաւ մեզ եւ հաւատքի գորութեամբ իր ուրախութիւնը յայտնեց մեզի այն բանի համար, որ սգաւոր ընտանիքներուն կատարած մեր այցելութեամբ ու տնօրհնէմներով սգահան էինք ըրած նահատակներու ընտանիքները: Զափէն աւելի յուզիչ էր պահը, երբ գիւղէ-գիւղ դառնալով ժողովուրդին կը սորվեցնէինք խաչակնքել: Մանուկներէն մինչեւ տարեցները, առանց բացառութեան, մեծ յափշտակութեամբ կը դիտէին ու երկվայրկեանի մէջ մեր աչքի առջեւ կը պարզուէր հարիւրաւորներու խաչակնքումը: Իսկական առաքելական շրջանը յիշեցնող քարոզական շրջագայութեամբ կը խանդավառէինք ժողովուրդը: Գիւղերու թաղերուն մէջէն շարականներու երգեցողութեամբ կ'այցելէինք տունէ-տուն, կ'օրհնէինք հայ գիւղացիին աղն ու հացը, ու

Աւետարանէն դաս մը կարդալով կը քացատրէինք Յիսուսի կեանքին խորհուրդը: Յաճախ մեր շուրջը կը հաւաքէինք երախաներու քաղութիւնը, որոնց հետ մեր գրոյցները կը թուէին ըլլալ ամենէն հետաքրքրականը: Մեզ յուսադրողը այն էր նաեւ, որ փոքրերը, շատ տեղերու մէջ "Հայր Մեր"ը կ'արտասանէին արեւելահայերէնով, երեւոյթ մը, որ չափէն աւելի խրախուսող էր: Հայ հոգեւորականը, ի տես այս երեւոյթին, անպայմանօրէն պէտք է սքափի: Եթէ մենք անուշադիր գտնուինք մեր պարտականութեանց նկատմամբ, ապա ժողովուրդը ինք քայլեր պիտի առնէ փոխելու համար քարացած օրէնքները, պարզապէս որովհետեւ կ'ուզէ եկեղեցին դարձնել ապրող իրականութիւն մը:

Մեր այցելութեան եզրակացութիւնը եղաւ այն, որ հաւատքը պարզապէս անթեղուած էր մեր ժողովուրդի հոգիին խորքը: Քանի մը տասնեակ տարիներու ընթացքին թեւեւ ննջուած էր ամբողջ ժողովուրդի մը կրօնական ապրումներն ու հաւատքի կեանքը, այնուամենայնիւ, հաւատքը սնուցանող արմատները մնացած էին առողջ ու միշտ պատրաստ վերընձիւղուելու:

ՅՈՎՆԱՆ ԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԳԱՆԱՏԱՅԻ

ՄԵՆՔ ԳՆԱՑԻՆՔ ԵՐԿԻՐ

ԼԵՒՈՆ ՄԻՐԻՋԱՆԵԱՆ

Երբ Աբրահամն ի վերուստ հրաման ստացաւ զաղթի ու տարագրութեան, գիտէր, որ ինքն ու իր թոռները դատապարտուած են հանգչելու օտար հողում: Եհովան ասել էր, թէ մի օտար երկրում նրա սերունդները պիտի չարչարուեն չորս հարիւր տարի, մինչեւ որ հասնի Աւետեաց Երկրին արժանանալու ժամանակը:

Եհովան գիտէր, որ մեր պապերի ու ծնողների սիրտը չի դիմանայ, ուստի նրանց չասաց, թէ երկիրը քանի տարով են թողնում: Եւ նրանք՝ մեր ծնողներն ու պապերը բառացիօրէն ապրեցին վաղուայ վերադարձի յոյսով: Նրանցից շատերը չկան արդէն, մինչդեռ յոյսը, կարօտի ու մրմուռի հետ, մնում է նրանց զաւակների ու թոռների սրտում:

Օգոստոսի վերջերին Երկրից վերադարձաւ զբօսաշրջիկների առաջին խումբը: Հայրենակիցների խանդավառ պատմութիւններից մեր գլուխը պտոյտ էր գալիս: Շնորհակալ ենք Արտասահմանեան տուրիզմի վարչութեանն ու ՕՎԻՐ-ին, ընդառաջեցի՛ն, եւ կազմաւորուեց Հայաստանի «Վասպուրական» Միութեան ուխտագնացների խումբը:

Նոյեմբեր 5-ի վաղ առաւօտեան խումբն արդէն Աշտարակի խճուղով սլանում էր դէպի Կումայրի-Ախուրեան, դէպի պետական սահմանը: Ազարակում մի քանի րոպէով կանգ առանք «Արծիւ Վասպուրական»ի յուշակոթողի մօտ, որտեղից խորհրդանշականօրէն սկսում էր ուխտագնացութիւնը:

Կումայրիի կայարանում մեզ ընդունեցին յուզմունքով.

— Էս իրիկվան Կարս կեղնիք... Երանի ձեր աչքերին...

Մենք էլ էինք ենթադրում երեկոյեան արդէն Կարսում լինել, բայց... մեզ վիճակուած չէր հարթ ու հանգիստ երկաթուղային ճանապարհորդութիւն:

Սահմանն անցանք ուշ երեկոյեան, որովհետեւ մի քանի ժամ կորաւ իրերը բեռնատար վագոնից հանելու վրայ, մի հասարակ գործողութիւն, որ կատարւում է սահմանամերձ թուրքական կայարանում: Կառամատոյցի մի կողմում կանգնում է հայկական գնացքը, միւս կողմում՝ թուրքականը: Կառամատոյցը նեղ է: Ասեղ գցելու տեղ չկայ: Ոչ մի լուսաւորութիւն:

բեռնատարի երախից մի քանի տղամարդ լուցկու լոյսով դուրս են հանում մեծ ու փոքր ճամպրուկներ՝ գոռալով.

— Էս ո՞ւմն ա, ժողովուրդ...

Մենք 31-ս էլ առաջին անգամ ենք այստեղ եւ նման բան չէինք սպասում:

— Մեղքը մե՛րն է, — տրտունջներն ընդհանրացնում է Սի-րիա մեկնող եւ սառը քամուց արդէն հարբուի վաստակած մի տղամարդ, — վագոնում մի լապտեր չլինէ՞ր...

Թուրքական գնացքն ամէն ինչ գերազանցեց. բոլոր վագոններում՝ համատարած խաւար ու սառնամանիք...

Ճանապարհի կէսին էլ չէինք հասել, երբ ամայի մի վայրում գնացքը կանգ առաւ: Քիչ յետոյ երկաթուղային համագգեստով մի բարձրահասակ երիտասարդ յայտնուեց՝ ձեռքի լապտերը աւելի շատ յանգցնելով, քան վառելով: Հարցրինք՝ ինչո՞ւ չենք գնում: Պատասխանը եղաւ մէկ բառ՝ Աթեժ: Թեժ-ը պոկուեց օտարոտի բառից, լուսաւորուեց ուղեղիս մէջ, ու ես բարձրաձայն թարգմանեցի՝ հրդեհ: Այո՛, էլեկտրաքարշում հրդեհ էր ընկել:

Խցիկի ապակեպատ դռան մէջ լուցկի չրթաց՝ ուրուագծելով Գրիգոր Աճեմեանի դէմքը.

— Վանի ճանապարհն անցնում է արգելքների միջով...

Կէս գիշերին մի արգելք էլ սպասում էր մեզ Կարսի «Թեմել» հինգյարկանի հիւրանոցում՝ խափանուած վերելակը:

Վաղ առաւօտեան, երբ մեզ ողջունեց Կարսի անամպ երկինքը՝ ժպտերես արեգակով, մեր ամբողջ յոգնութիւնը, դժուարին ճանապարհի հետ կապուած տհաճ յիշողութիւններն անմիջապէս յօդս ցնդեցին:

Հազարամեայ այս քաղաքը ոտից գլուխ պատմական է: Ամէն ինչ տեսել է՝ ե՛ւ Հայոց թագաւորութեան գանձերն ու փառքը, ե՛ւ բիւզանդական դրօշը, ե՛ւ սելջուկների վայրագութիւնները, ե՛ւ Լենկթիմուրի սարսափը, տարբեր դարերում ձեռքից-ձեռք է անցել, երեք անգամ նուաճուել ռուսների կողմից եւ նրանց է անցել, երեք անգամ նուաճուել ռուսների կողմից եւ նրանց է անցել... Թաղուել: Կարսը մի հազարամեայ իրողութիւն ուր խորհրդանշում է հայկական պետականութեան հզօրութիւնն ու դժիւմ ճակատագիրը, օտարների անյագութիւնը վայրագութիւնը եւ, վերջապէս, ռուսական քաղաքականութեան ապիկարութիւնը:

Առաջին իսկ պահից մեզ ազատ զգացինք: Մարդ ուրիշ ինչ-պէ՞ս պիտի զգայ իրեն իր նախնիների հողի վրայ: Մեր առաջին այցելութիւնը տուեցինք Սրբոց Առաքելոց եկեղեցուն: Կանգուն է, փառք Աստուծոյ: Յետոյ բարձրացանք մեր պատմիչների

լեզուով ասած կարուց բերդ: Ունենալ այսպիսի բերդ եւ...

Կամրջի մօտերքում Գրիգոր Աճեմեանի հետ փորձեցինք կռահել, թէ մօտաւորապէս որտե՞ղ պիտի ապրած լինի Նիկի Չարենցը: Կռահումը կիսատ թողած, ես ստիպուած էի մեր խմբի ուղեկից, այս ուղեւորութիւնը հնարաւոր դարձրած, հաւակարնակ բիզնեսմէն Յովսէփ Այվազեանի հետ գնալ քաղաքային ինչ-որ վարչութիւն:

Պարոն Յովսէփը երկրորդ խումբն է տանում Երկիր: Նա քաջատեղեակ է տեղացիների ոչ միայն լեզուին, այլեւ բարքերին ու կարգերին: Տակաւին կայարանում դժգոհեց. «Քեզի ըսի՝ վիզէֆամերա պէտք չէ. կրնայ գլխացաւանք ըլլալ»: Հիմա գնում ենք մեր գլուխն այդ ցաւից ազատելու:

Մեզ ընդունեցին յարգանքով: Նայեցին խմբի բոլոր անդամների անձնագրերը, որ մօտս էին, եւ թոյլտուութիւն ստացանք վաղը մեր խումբն Անի տանելու: Ապա Պարոն Յովսէփն ասաց, թէ ես խնդրում եմ, որ ինձ, իբրեւ գրողի եւ լրագրողի, արտօնուի տեսախցիկով նկարահանումներ անել: Աւելացրեց, որ զբօսաշրջիկների խմբի ղեկավարն եմ, խոստանում եմ նկարահանել միայն բնութիւն ու եկեղեցի: Ապա ցոյց տուեց օտար լեզուներով հրատարակուած գրքերիցս երկուսը, որոնք ես, յամենայնդէպս, վերջին պահին գցել էի պայուսակիս մէջ:

Այս ամէնը քաղաքավարութեամբ լսեցին, ապա ասացին.

— Եթէ կարելի է, գրքերը թողէք մեզ մօտ: Երեկոյեան մեր աշխատակիցը կը գայ ձեր հիւրանոց եւ արդիւնքի մասին կը տեղեկացնի:

Երեկոյեան եկաւ իշխանութեան ներկայացուցիչը.

— Անին ազատ կարող էք նկարահանել, միայն խնդրում ենք օբյեկտիւրը զինուորականների եւ զինուորական կէտերի վրայ չպահել:

Այսպէս, երկու գրքով, ես նուաճեցի Անին: Ու հիմա, ամէն Աստուծոյ օր, սենեակս լի է Անիով: Պատերը յետ-յետ են գընում, կապոյտ էկրանը դառնում է անշրջանակ, լցւում արեւով:

31 անհամբեր հայեր երկիւղածօրէն մտնում են Սմբատեան պարիսպների դարպասից ներս: Ու կատարւում է մի հրաշք, որ տեսանելի ու լսելի է միայն նրանց: Միլիոն-միլիոն քարաբեկորներ յետ են թռչում իրենց տեղը, ճանապարհները դառնում են սալայատակ, պարիսպները բարձրանում են ու երկարում: Վեհանում են մօտ ու հեռու գմբէթները: Ահաւոր լռութիւնը մէկէն լցւում է կեանքի ձայներով: Շարունակւում է Անիի մեծածխոյր առօրեան:

Անցնում ենք Աւագ, ապա՝ Շախմատաձեւ Դռների առջեւով

եւ, մտնելով Փայլածորի Դռնից, կախում կիրճի վրայ: Հինգերորդ դարում մեր նախնիք ոչ միայն Աստուածաշունչ են թարգմանել անգերազանց հայերէնով, այլեւ այսպիսի ամրոցներ կերտել: Ամրոցներ, որ պաշտպանական շինութիւն լինելով հանդերձ, ճարտարապետական գլուխգործոցներ են, գեղարւեստական չգերազանցուած ճաշակի արգասիք: Պատահակա՞ն է, որ աշխարհում միայն Անիի պարիսպներն են սրբատաշ: Գետի միւս ափին, ինչքան աչքդ կտրի, ժայռափոր այրեր են՝ գայլածորցիների համեստ, բայց ապահով կացարանները:

Զանգակատներից երկինք առաքուող փոխասացութիւնները կանչում են մեզ:

Այստեղից ամենամօտիկը Փրկչի եկեղեցին է: Փարուենք նրա իննհարիւրամետայ պատերին, լարենք մեր տեսողութիւնը եւ հիանանք սիւների վրայի Առաքեալների որմնանկարներով: Կամար առ կամար, քանդակ առ քանդակ ըմբոշխնենք դարերին թողած Բագրատունեաց այս ընծան, որ գին չունի եւ լրիւ կանգուն էր մինչեւ 1958-ի գարունը: Գմբէթի նրբագեղ կամարաշարերից մէկի մէջ մի բարձրաքանդակ աղաւնի է: Անշուշտ, Սուրբ Հոգու նշանն է: Բայց գուցէ նաեւ հաւատարմութեա՞ն նշան: Այն հաւատարմութեան, որով մեր հանճարեղ նախնիք նուիրուած էին արուեստի յարատեւութեան գաղափարին:

Անիի եկեղեցիներով այսօր մի անսովոր թափօր է անցնում: Ամենայն Հայոց մայրաքաղաքից ժամանած 31 պապակ հայեր պիտի մօմ վառեն, խունկ ծխեն, Կոմիտաս երգեն: Ահա, քարայծերի ինքնավստահութեամբ, նրանք նետում են դէպի Ախուրեանը գառիթափուող քարափն ի վար: Այստեղ, մի աստ-Արիւստանը զառիթափուող քարափն ի վար: Այստեղ, մի աստ-Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին: Մոմերով պայծառացող նրա կամարների ներքոյ դիտում ենք գմբէթի ներսն ու եկեղեցու լուրջ պատերը զարդարող հրաշագեղ որմնանկարները, միաժամանակ լսելով քարոզչին, որ պրոֆեսոր Վարազդատ Յարութիւնեանն է.

— Այս եկեղեցին կառուցել է տուել Անիի մեծահարուստներից մէկը՝ Տիգրան Հոնենցը 13-րդ դարում, Զաքարեանների օրօք, երբ Անին հարստացաւ հոգեւոր եւ աշխարհիկ նոր արժէքներով...

Յետոյ թափօրը ձգուում է ձորն ի վեր:

Ո՞վ մեծասքանչ Մայր Տաճար: Հանդիպակաց ափից ես քեզ տեսել եմ երեսունհինգ տարի առաջ: Նայում էինք հեռադիտակով, ճգնում որսալ սրբազան պատերիդ իւրաքանչիւր մասունքը: Յիշում եմ, բարեկամս՝ տոհմիկ վանեցի Միքայէլ Պարո-

նիկեանի որդի Սեպուհը, որ քո գիտական ու երկրպագուն էր, անընդհատ կրկնում էր.

— Մենք անպայման կը տեսնենք Անին... Անպայման կը տեսնենք...

Այս մի պտղունց խունկն էլ, որ ահա գցում եմ սեղանիդ վառուող կրակին (մեզ ների'ր, որ բուրվառ չկայ, խնկանոց չկայ), թող ծխայ իմ վաղամեռիկ բարեկամի հոգու հանգստութեան համար:

Իսկ հիմա ունկնդրենք նաեւ երգեցողութեա'ն պրոֆեսոր Վարազդատ Յարութիւնեանին: Ո՞վ ասաց, թէ Կոմիտասի «Ծիրանի ծառ»ը նաեւ Անիի մասին չէ: Ուրիշ էլ որտե՞ղ կարող են առաւել խորախորհուրդ հնչել այս տողերը.

Ամէն մէջըդ ման գալիս
Ցաւերըս իրար մի' տայ:

Անին ամբողջութեամբ երաժշտութիւն է: Անին անպատմելի է: Անին պէտք է զգալ, ինչպէս զգում ես «Ծիրանի ծառ»ի վեհ տրտմութիւնը: Անիի ցաւերին մի ցաւ էլ է աւելացել՝ Մայր Տաճարում լայնշի մի ճաք 1988-ի երկրաշարժից...

Տրդատ ճարտարապետը նոր-նոր էր սկսում Մայր Տաճարի հրաշակերտումը, երբ նրան հրաւիրեցին Կոստանդնուպոլիս՝ վերակառուցելու Սուրբ Սոփիայի արեւմտեան մասն ու գմբէթը, որ երկրաշարժից փլուել էին: Տրդատը վերադարձաւ յաղթանակած եւ մարմին տուեց իր երազին...

Ե՞րբ է վերադառնալու մերօրեայ Տրդատը: Եւ քանի՞ Տրդատ է պէտք Անիին: Բայց նախ Գագիկ Թագաւոր է պէտք ու Կատրանիդէ Թագուհի:

... Մանուչէի մզկիթի պատուհանից ամբողջ խորութեամբ երեւում է Ախուրեանով թրատուած կիրճը: Լինէր եւս գէթ մէկ ժամ, կ'իջնէինք խունկ ծխելու նաեւ ահա այնտեղ, առափնեայ ժայռին թառած Կուսանաց վանքում: Այնտեղից կ'իջնէինք գետափ, ոտք կը դնէինք քաղաքի ամենամեծ՝ եռաչքանի կամրջի վրայ ու կ'ասէինք.

— Եթէ այս կամուրջը կար, ինչո՞ւ եկանք հեռաւոր ու տանջալի ուղիներով...

Փառք Ամենակալին, առջեւում դեռ քայլելու ճանապարհ կայ: Դեռ մենք պիտի ժայռերի կատարներից դիտենք աշխարհի հնագոյն ստորգետնեայ արուարձան-քաղաքը, որ տարածւում է Ծաղկոցաձորից մինչ իգաձոր: Ժայռափոր եկեղեցիներ, ժայռափոր ճանապարհներ, ժայռափոր դամբարաններ... Մի ամբողջ ստորգետնեայ աշխարհ Հայոց: Անիի վարպետներն ապա-

ցուցել են, որ քաղաք կոչուածը կարող է կատարեալ լինել նաեւ գետնի տակ: Բնութիւնը եղել է մայր բարեաց, եւ իրենք իմացել են բնութեան արժէքը:

Յիշատակդ օրհնեալ է, Պահլաւունեաց Աբուղամր իշխանի որդի Գրիգոր: Քո կառուցած Սուրբ Գրիգոր եկեղեցին մեզ յայտնում է տեսիլքի նման: Մենք որդիաբար գուրգուրում ենք նրա մամուտ պատերը, որոնց վրայ վաղուց մոմ չէր կաթել...

Վերջին մոմերը վառուեցին Գագկաշէնի Գրիգոր Լուսաւորչի տաճարում: Ու յետոյ 31 ուխտաւորներ յոգնաբեկ, սրտաբեկ քայլեցին դէպի Սմբատեան պարիսպների դարպասը:

Ես վերջինը թողեցի Անին: Անյագօրէն նկարում էի: Տեսախցիկը մի անգամ էլ չըջաղարձ կատարեց: Հեռուից Գագկաշէնի եկեղեցին թւում էր ափ նետուած հսկայական մի նաւ...

Աւարտուեց աւելի քան չորսժամեայ հրաշքը, եւ միլիոն-միլիոն քարեր նորից պոկուեցին պարիսպներից, գմբէթներից, պատերից, պոկուեցին ու շաղ եկան, կիտուեցին իրար գլխի: Անին լցուեց ահաւոր լուութեամբ... Ու ես լաց եղայ ի վերայ աւերակաց...

... Կարսը շրջանցելով՝ աւտորուսը շուտով յայտնում է Արաքսի ափով ձգուող ճանապարհին: Երկար ժամանակ չենք կարողանում սթափուել Անիի մորմոքից: Մեզ սփոփում է այն միտքը միայն, թէ ժամեր յետոյ հասնելու ենք Վան:

Սարիղամիշը մեզ դիմաւորում է արեւամուտի վերջին շողերով ողող զօրանոցներով, աւտոմատաւոր զինուորների շարքերով, մեզ համար արդէն սովորական դարձած փոքրիկ, բայց լի խանութներով ու կրպակներով: Մի քանի ըոպէ կանգնում ենք մօտակայ հիւրանոցի առջեւ, որոշելու՝ մնո՞ւմ ենք գիշերելու, թէ՛ գիշերով շարունակում ենք ճանապարհը: Օդը սառն էր, շրջապատը՝ օդից աւելի: Որոշեցինք ու շարժուեցինք առաջ:

Ուշ երեկոյեան հասանք Խորասան (չչփոթել Իրանի Խորասանի հետ):

Իջնում ենք ոչ այն է ճաշելու, ոչ այն է ընթրելու: Տեղացիք իսկոյն կալմէջ են անում յաղթահասակ, երկարաբեղ Մնացական Սիանոսեանին, որը նրանց ողջունում է ե՛ւ թուրքերէն, ե՛ւ քրդերէն՝ իրեն իր տարերքի մէջ զգալով:

— Հա՛յ էք... Հայաստանի՛ց... Բարո՛վ էք եկել, բարո՛վ էք եկել...

Մտերմիկ խորտկարանը տրամադրեց նստել աւելի երկար, քան ենթադրում էինք: Աւտորուս բարձրացանք բարձր տրամադրութեամբ: Շուտով մեքենան լցուեց երգով, պարով, զուար-ճախօսութիւններով:

Ինձ, որ նստած եմ առջևում եւ աւելի յարմար եմ տեսնում մայթեզրեայ ազդատախտակները, շարունակ հարցնում են.

— Ինչքա՞ն է մնում:

Վերջապէս երեւում է լատինատառ Van-ը, դիմացը՝ 110:

— Ուռա՛, մինչեւ Վան մնում է 110 կիլոմետր:

Աւտոբուսը կանգ է առնում Արճէշի բենզակայանում: Արդէն Վանայ ծովի հիւսիսային ափին ենք: Ճանապարհը շարունակելուց յետոյ, աջ կողմում մենք աւելի շուտ զգում, քան նշմարում ենք ծովը: Վահրեղդինը (երիտասարդ, սեւաբեղ, ուշիմ մեր վարորդը) մեքենան կանգնեցնում է թէ չէ, դուրս ենք թափւում ու բարձրադիր ափից մեզ զցում ցած՝ վայրկեան առաջ ողջագուրուելու մեր ծովի հետ:

Կարկամել ենք, չգիտենք ինչ ենք անում: Ջուրն արդէն թրջում է մեր ոտքերը, մենք համբուրում ենք պաղպաղուն կոհակները, խմում ենք ու չենք էլ զգում, որ աղի է: Այս ծովի ջուրն աշխարհի ամենահաճելի օշարակն է մեզ համար: Մեռոնի պէս քսում ենք մեր դէմքին, մեր հերթին հայրենի ծովն օժելով արցունքներով... Ու կէսգիշերային լռութեան մէջ թնդում է 31-ի վանկերգը.

— Վա՛-նա՛յ ծո՛ւվ... Վա՛-նա՛յ ծո՛ւվ...

Յայտնւում են խմիչք ու գաւաթներ:

— Կենա՛ցդ, Վանա՛յ ծո՛ւվ...

Մեր դիմաց ծովի արծաթաւուն հարթութիւնն է, իսկ մեր գլխավերեւում մի անպատմելի գոհարազարդ երկինք: Ոչ մի տեղ ու երբեք չեմ տեսել այդպիսի խոշոր աստղեր, ոչ մի տեղ ու երբեք չեմ տեսել ամբողջական Ծիր Կաթինը՝ ձգուած հորիզոնից հորիզոն:

31 երանելի հայեր բարձրանում են մեքենայ: Ժորես Մկրտչեանը շարունակում է կրկնել.

— Հրաչներ լինում են...

Այդ գիշեր Վանի բնակչութեան թիւը դարձաւ 173 հազար 31: Վերջին 31-ը խենթեր էին, երկրագնդի ամենաերջանիկ ու ամենաթերահաւատ մարդիկ: Նրանք անվերջ հարցնում էին իրենք իրենց ու միմեանց.

— Իրօ՞ք սա երազ չէ...

Այս տողերը գրելիս, երբ այդ բոլորներն արդէն յիշողութիւն են եւ շարունակում են երազ թուալ, ծիծաղով եմ վերյիշում, որ արդիական շինութիւններով մեզ ներկայացած առաջին իսկ փողոցում, ուր մեքենան կանգ առաւ, մենք որոշեցինք ու պնդեցինք.

— Այո՛, սա Խաչփողանն է, որ կայ...

լուսացաւ Վանի առաջին առաւօտը:

Արեւը չծագած՝ արդէն թափառում էինք մեր՝ «Շահին» հիւրանոցի շրջակայքում: Մեր հիւրանոցի դիմացի մայթին բուժարան է, նրանից դէպի աջ, խաչմերուկի խորքում՝ «Մեծ Ուրարտու» հիւրանոցը: Մեր մայթին մթերային խանութներ են, «Գեղեցկուհի Փարիզ» հիւրանոցը, իսկ փողոցի վերջում, աջի վրայ՝ փոստային ծառայութիւնների շէնքը:

Արեւը նոր էր բարձրանում անբիծ երկնակամարով, երբ մենք արդէն մագլցում էինք Վանի հինգհազարամեայ պատմութիւնը վկայող միջնաբերդի ժայռերով: Բառացիօրէն մեր հայեացքի դէմ յանդիման

Արեւ դիպաւ Սիփան սարին:

Միջնաբերդի վրայ ես մտովին որոնում էի այն դրօշը, որ բարձրացրին վանեցիք 1915-ի Մայիսի 4-ին: Գուցէ հենց այստեղ, բերդի առջևի տափարակում էր, որ Քաղաքամիջի եւ Այգեստանի կտրիճները կատարեցին Ապրիլեան հերոսամարտի յաղթանակէսը: Մի պահ թւում է, թէ պիտի լսուի Վանի նշանաւոր Փանֆառի ցնծագին նուագը: Աչքս ընկնում է մեկուսի կանգնած, ծոցատետրում նշումներ անող Մանիկ Բախչինեանին: Համոզուած եմ, որ նա էլ այդ պահին լսում էր Փանֆառի ձայները, ա՛յն նուագախմբի, որի խանդավառ ոգին էր նրա հայրը՝ Մարգար Փախչոյեանը:

Իմ որոնածի փոխարէն, միջնաբերդին յայտնւում է մի փոքրիկ մզկիթ: Պիտի ենթադրել, որ դա էլ է «ուրարտական», քանի որ միջնաբերդը, ինչպէս նաեւ Վանի աւազանի բոլոր հնութիւնները այստեղ վերագրում են ուրարտացիներին եւ միայն նրանց: Ինչպէս նշուած է տարբեր լեզուներով շքեղօրէն տպագրուած գովազդային գրքոյկներում, «ուրարտացիներն ապրել են Անատոլիայի արեւելքում Նախքան Քրիստոսը 1000 թուին»:

Թէ ովքեր են ուրարտացիները, պիտի իմանայինք երկու օր յետոյ, «Մեծ Ուրարտու» հիւրանոցի աշխատողներից: Դիտելով հիւրանոցի սրահները զարդարած «ուրարտական» պեղածոյ նիւթերի մեծադիր, գունաւոր լուսանկարներն ու դրուագումները, փորեա Մկրտչեանն իր վարժ թուրքերէնով հարցրեց.

— Ովքե՞ր են այդ ուրարտացիք, որոնց արուեստն այսպէս արժանացել է ձեր ուշադրութեանը:

Պատասխանեցին առանց այլեւայլութեան.

— Մենք եւ դուք՝ հայերդ, ուրարտացիներ ենք:

31-ը ցրուեցին միջնաբերդով մէկ, հակառակ պրոֆեսոր Յարութիւնեանի յորդորներին. «Ինձանից մի՛ հեռացէք, որ լսէք

իմ բացատրութիւնները»։ Բերդի ամենաբարձր ժայռի կատարին առաջինը յայտնուեցին Մագդա Յակոբեանը, Ժաննա Աղաբաբեանը, Մարգարիտ եւ Ռաֆիկ Յովհաննիսեանները։ Շատ չանցած հեռոււմ երեւաց մի ուղղաթիւ, որ եկաւ, եկաւ ու գրեթէ միջնաբերդի գլխին քսուելով, անցաւ։ Յատուկ ուղղաթիւ էր։ Բնական է, որ հետաքրքրուեց, թէ այս ի՞նչ խումբ էր, որ առաւօտ կանուխ եւ այդպէս արագ նուաճեց միջնաբերդը։

Մեկնելուց առաջ կուշտ-կուշտ խմում ենք միջնաբերդի տակի աղբիւրից, որի ջուրն անմահական է։ Ես մինչեւ ծնկներս մտնում եմ այդ աղբիւրից գոյացող գրնգուն առուակի մէջ ու բոլորովին չեմ գգում, որ ձմեռնամուտ է։

... Այդօր, մեր այցելութեան ժամին Աւանցում կառանւած նաւեր չկային։ Բայց նաւահանգստի բանուկ լինելը պարզ զգացւում էր մանաւանդ նաւամատոյցի ընդարձակութիւնից եւ դէպի ծովը միտող փարոսակիր հրուանդանի երկարութիւնից։ Աւանցը պատմական Հայաստանի հնագոյն աւաններից է եղել։ Դարասկզբին շուրջ երկու հազար բնակիչ է ունեցել։ Հիմա, պարզապէս, Վանի միակ նաւահանգիստն է։ Մեզ չվիճակուեց տեսնել, թէ ինչպէս «գեամին եկաւ Վանայ ծովից», բայց, փոխարէնը, Աւանցում ականատես եղանք ըստ ամենայնի յուզիչ մի արարողութեան։

Նոյնպիսի հանդիսաւորութեամբ, ինչպէս որ մեր հոգեւորականները Սուրբ Մեռոնն են կաթիլ-կաթիլ թափում մկրտուողի աւազանի մէջ, Ժորես Մկրտչեանը Սեւանայ լճից մի մեծ շշով իր հետ բերած ջուրը լցրեց Վանայ ծովը։ Թնդացին ծափերը։ Կապոյտ կոհակներն ուրախ-ուրախ վազեցին լուր տանելու ծագէ-ծագ։

... Վան-Վասպուրականի հոգեւոր ամբոցը Վարազավանքն է։

«Մենք պանդուխտ ենք, էս տեղերին ծանօթ չենք», Վահրեղիինն էլ երբեք առիթ չի ունեցել զբօսաշրջիկներ տանելու Վարագ։ Ուղեցոյցի կամ ուղեկցողի կարիք կայ։

— Մեքենան պահէք, ես հիմա մի «լեզու» կը բերեմ, — եւ Ժիրայր Ասլանեանը ընդհանուր ծիծաղի տակ, քիչ յետոյ յայտնում է մի պատրաստակամ պատանու հետ։

— Կարո՞ղ ես մեզ հետ գալ Վարագ, — հարցնում է Սիւնոսեանը։

— Այո։

— Հարցրու, թէ ո՞ր գիւղի մօտով է անցնում ճանապարհը՝ նախքան Վարագ հասնելը, — հարկ է համարում ստուգել պրոֆեսոր Յարութիւնեանը։

— Շուշանց գիւղի մօտով, — պատասխանում է պատանին, եւ այլեւս տարակոյս չի մնում:

Մեր «Մերսեդես» ավտոբուսը դանդաղ անցնում է քաղաքի «տոճիկ» թաղերով, ուր միայն բնակելի տներ ու տնակներ են՝ թէ՛ հին, թէ՛ նորացրած, թէ՛ նոր: Բոլորն էլ՝ փոքր կամ մեծ պարտէզներով: Ապա դուրս ենք գալիս Այգեստանի սահմաններից եւ բռնում դէպի Վարազայ բարձունքները տանող խճուղին: Եթէ երազ չէ, ուրեմն հաւատանք, որ մեր դիմաց Վարազայ լեռնաշղթան է, որ գնալով մօտենում է՝ մեզնից ոչ պակաս անհամբեր: Մեր ձախ կողմում տարածուող դաշտերի հեռում, սարերի մէջ ծուարած, մի գիւղ է երեւում:

— Շուշանցն է, — ասում է ուղեկցող պատանին:

— Շուշանցը երկու սարի մէջ սեղմուած չէր, ահա այս դաշտերի տեղում էր եւ՝ բաւականին ընդարձակ: Մեծ էլ եկեղեցի ունէր, — եւ պրոֆեսորը տարակուսանքով օրօրում է գլուխը:

Ճամբեզրով գնացող մի մարդ ձեռք բարձրացրեց: Վերցրինք: Յիսուսին մօտ, սեւ աչքերով քուրդ էր Մուհամէդը: Նա հաստատեց գիւղի Շուշանց անունը եւ համաձայնեց մեզ ուղեկցել մինչեւ Վարազավանք, չնայած որ իրենց տունն աւելի մօտ է:

«Մերսեդես»ը բարձրացաւ ոլորան ոլորանի յետեւից ու ոսկի հագած բարդիների տակ անշարժացաւ: Հիմա ես կը տեսնեմ Վարազավանքի համբաււոր գմբէթները, վանքի երկյարկ, երկարածիգ հիւրատունը եւ հսկայական հրապարակը, որտեղ մեր խումբը, մէկ էլ տեսար, «Փոռկա, Փոռկա» պարեց հին-հին բարի ժամանակների ուխտաւորների նման:

Գմբէթն^ը: Հիւրատո^ւն: Հրապարա^ւկ...

Գմբէթը կորցրած Ս. Նշանի եւ նրա գաւիթ, իր հերթին իբրեւ եկեղեցի ծառայած Ս. Գէորգի մնացորդա՛ցը միայն...

Բնաւ երբեք հրապարակ չյիշեցնող ցեխապատ բակի աջ կողմում, նախկին հիւրատան տարածքում, փողոց է՝ պարզունակ տներով: Վանքի նախասրահի դրսի խորշերում ընկած են կալսիչ մեքենայի մասեր: Բակի ձախ կողմում՝ մէկ եւ երկու յարկանի անարուեստ տներ ու տնակներ: Բնակիչները՝ առչկան մանող, գլուխ, քիթ ու բերան ծածկած քուրդ կանայք, շիկահեր, խաժակն աղջիկներ, անլուայ երեսով սիրունիկ երեխաներ, մէկէն լցւում են բակ՝ ակնապիշ մեզ դիտելով: Վերարկուն ուսը գցած մի տղամարդ ու մի քանի ջահելներ գլխի շարժումով, անխօս առնում են մեր ողջոյնը եւ շտապում մեզ հետ մտնել վանքի եռակամար նախասրահի անդուռ մուտքից ներս, կարծես թէ իրենք էլ ամէն ինչ առաջին անգամ են տեսնելու:

(Շար.)

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԿՐԾՆԱԻՈՐԸ

Շ. Ռ. Պ.

Դուք կը պատրաստուիք Հայ Արդիական կրօնաւոր մը ըլլալու, կամ այդպիսի դիտաւորութիւններ մը կան: Ի՞նչ է, կամ ինչ պէտք է հասկնալ Արդիականութիւն ըսելով. բառը չունի modernisme-ի իմաստը. այլ պարզապէս հիմականաւ կը նշանակէ: Մեր արդի ժամանակի կրօնաւորը եւ ոչ թէ Ե-րդ կամ ԺԸ. դարու կրօնաւոր մը: Ուրեմն ինչ պէտք է հասկնալ կրօնաւոր ըսելով: Պիտի բացատրեմ առիկա՝ երեք terme-երը բացատրելով խնդրին՝ գատ գատ:

Ի՞նչ է Կրօնաւորութիւնը:

Ի՞նչ է արդիականութիւնը,

Ի՞նչ է Հայութիւնը

եւ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ Հայ Արդի Կրօնաւորը:

Կրօնաւոր ըսելով կը հասկնանք Հոգեւորական: Հոգեւորականը հոգիի մարդն է. esprit-ի մարդը: Զանազան բաներու մարդ կ'ըլլայ, օրինակ, հրապարակի մարդ, ընտանիքի մարդ, ծովի մարդ, բանակի մարդ: Այս տեսակը մարդու՝ ոգիի մարդն է, Homme de l'esprit:

Ոգի ըսելով ի՞նչ կը հասկնանք: Անիկա շատ իրական է, որքան այս գաւաթը այստեղ է, որքան այս լոյսը կը վառի այստեղ: Ոգին այն է որ իրականութիւնը նախ իմացապէս կը նուաճէ, որ կը գիտնայ, մեր մէջ գիտցող կարողութիւնն է: Մեր առջեւը իրականութիւն մը, Տիեզերք մը կայ, եւ մենք այդ տիեզերքը մեր միտքով կը նուաճենք. տիեզերքը՝ տիեզերք, եւ մենք՝ մենք մնալով հանդերձ: Մեր մէջ լոյս մըն է անիկա որ դուրս կու գայ իբրեւ լուսաւորող, transforme՝ ընող բան, եւ

ատով կարող կ'ըլլայ գիտնալ իրականութիւնը: Զայն ծանօթութեան կը վերածէ, ուրիշ խօսքով, ճշմարտութեան, հասկնալի, մտածելի կը վերածէ: Ինչ որ մութ էր քիչ առաջ, հիմա կը դառնայ մտածելի: Ոգին այն է հետեւաբար որ այդ իմացական նուաճումը կ'ընէ իրականութեան: Թէ կա՞յ նուաճում մը: Անշուշտ որ կայ: Մենք այսօր շատ աւելի բան գիտենք իրականութեան մասին քան որ գիտէին մարդեր դարեր առաջ: Փա՞ստը՝ այսօր մենք իրականութիւնը ուզածնուս պէս կ'ընենք, կ'ազդենք անոր վրայ, մինչդեռ հինները չունէին այդ կարողութիւնը: Մեր կարենալ նուաճելը արդէն մեր գիտնալն իսկ է:

Նոյնպէս ոգին այն է որ այդ իրականութեան մէջ, տեսարանին մէջ, intuition-ը ունենալով կարգերու, անոր մէջ Գեղեցկութիւնը կը ճանչնայ contempler կ'ընէ: Հետեւաբար ոչ միայն կը ճանչնայ այլ նաեւ անոնք իրենց գեղեցկութեամբ կը յայտնուին անոր: Տակաւին ոչ միայն կը տեսնէ այդ գեղեցկութիւնները այլ կրնայ նաեւ ինք ստեղծել գեղեցկութիւն:

Ոգին տակաւին այն է որ գործող է, եւ կը գործէ: Իրմէ անանկ շարժումներ դուրս կու տայ որոնք բանի մը համար են, եւ բաղադրուելով անոնք իրարմով իր ուզածը յառաջ կը բերեն: Հետեւաբար ոգին միջոցներով նպատակի կը հասնի, կը ստեղծէ միջոցները, եւ դեռ չեղածը կը յղանայ եւ եղածներով չեղածը յառաջ կը բերէ: Ասոնք՝ իր շարժումները, իրականութեան մէջ տեղ կ'առնեն, բայց իրենց մեկնակէտին մէջ վեր կը մնան իրականութենէն: Հետեւաբար ոգին այն է որ իրականութեան վրայ գործելով հանդերձ

ազատ եւ վեր կը մնայ անկէ: Որ այդ տեսակէտով միշտ վերութիւն մը կը պահէ այդ գործին մէջ, որ քաջութիւնն իսկ է: Որ այդ իրականութեան դիմաց ոչ միայն հետեւաբար ճանչցող է, *contempler* ընող է, այլ անկէ վեր է: Ու ոգին այս քաները կրնայ ընել շնորհիւ անոր որ իր մէջ դէպի ան գացող բխում մը կայ, որ Սիրոյ կարողութիւն մըն է: Ոչ միայն կոյր ոյժ մը չէ ասիկա, այլ լուսաւոր ոյժ մըն է, ոչ միայն կոյր ոյժ մը չէ, այլ կամեցող է, որ նաեւ սիրող ոյժ մըն է, որուն մէջ ճանաչողութիւնը *elan* մը կ'առնէ, որուն մէջ կը սնանի գեղեցկութիւն՝ հայեցում՝ ինչպէս նաեւ իր գործելութիւնը, այդ իրականութեան ազդելը: Հետեւաբար մեծ տիեզերքին ներկայ ենք ոչ թէ անտարբեր կերպով մը՝ հայելիի պէս, այլ կու գանք տիեզերքի մէջ *interet*-ով մը, մեր կեանքը իրագործելով հոն. կու գանք մեծ գմբզ շատցնելու համար, տեսակ մը սիրով կու գանք՝ տիեզերքին մէջ հոն մեր գտած էակներուն կապուելու համար: Ոգին ճիշդ այդ սիրողը, բխող գործելութիւնը, բեղունութիւնը, *elan*-ը տուողն է:

Մենք իւրաքանչիւրս որ հոգիներ ենք, այդ ոգիէն կը կրենք: Իւրաքանչիւրին մէջ այդ ոգին ամենուն համար իր արդիւններով համարժէք քաներ կը բերէ: Ինծի համար՝ գեղեցիկը, ճշմարիտը, արդարը (ուղիղ վարմունքը), ուրիշներուն համար ալ այդ նոյն արժէքները ունին: Արդ, այդ քաղաքի մարդոց մէջ հետեւաբար կայ միակ, մէկ հոգի մը:

Արդ, հոգեւորականը ճիշդ այդ ոգիի մարդն է: Ամենէն քարձր արժէքը իրեն համար այդ է: Եթէ պէտք ըլլայ որ շատ մը քաներէ անդին անցնի, շատ սիրով կ'անցնի, որովհետեւ կը հաւատայ վերին արժէքներուն, եւ հետեւաբար այդ արժէքը կը նախադասէ միւսներէն որոնք *humble*, համեստ քաներ են: Ռամիկ մարդը իրապէս ասկէ չհասկնար: Անշուշտ ան ալ պէտք

ունի ատոր իր տառապանքներուն, մահուան դիմացը: Երբ բուն էութեան, ոգիին մէջ մնալու քան մը կը փնտռէ, այդ պարագաներուն հոգեւորականին կը դիմէ, որ պիտի քաջ ընէ զինքը: Բայց այդ մարդը յամենայն դէպս ասոր համար չէ, թէեւ միտք ալ ունի, սէր ալ ունի, բայց ատոնք ամենքը պատիկ քաներու կը գործածէ: Օրինակ, կը մտածէ թէ ինչպէս ընել որ անիլի շահի, հարստանայ, եւայլն, եւայլն:

Հոգեւորականը ոգիին մարդն է, ուրիշ խօսքով Մեծ Սիրոյն մարդն է, որ չի ճանչնար այլամբոժ, պատիկ քաները, նախանձի, ատելութեան, եւայլն: Անիկա ճանաչման, գեղեցկութեան, հայեցողութեան, քաջ, գերագոյն ստեղծող գործ ունեւորեան մարդն է: Այդ ընելու համար ճիշդ Մեծ Սիրոյն մարդն է, որ բոլորին վրայ, ամէն ինչի վրայ կը նայի վերէն եւ պատիկութիւնները չտեսներ, չըններ, որովհետեւ իր վերին *ge'nerosite'*-ին մէջ, սրտի տաքութեան մէջ անոնք կը լուծուին:

Այս տեսակէտով Հոգեւորականը ոգիի ազնուականութիւնը ունի: Ինչպէս ազնուականը վեր կ'ելլէ ռամիկ քաներէն, այնպէս ալ Հոգեւորականը պատիկ, փցուն հաշիւներէն վեր կ'ելլէ, որովհետեւ իր սէրն ալ վերէն է որ կու գայ: Այս տեսակէտով ուրեմն հոգեւորականը մէկ ազնուական մըն է, եթէ այս քաղին տանք իր խորագոյն իմաստը: Եւ որեւէ ժողովուրդի հոգեւորականը քարձր, ազնուական դասակարգն է, անոր արժէք կու տան: Որուն համար հրճուանքը գերագոյն հայեցման, քաջ գործունեութեան մէջ է, որ վեր է ժամանակէն եւ տեսակ մը յաւերժութեան մէջ հաստատուած է, որ վերէն կը նայի ոչ թէ արեւմտաբնիկ բոլորը, այլ իր սիրոյ մէջ առնելու եւ միխթարելու համար զանոնք: Ահա թէ ինչո՞ւ միխթարիչ հոգի մըն է ան:

Այդ հոգեւորականը արուեստագէտ մըն է, որովհետեւ ինք կը պաշտէ հոգին: Եւ պաշտելու համար պաշտամունքի ձեւեր կը ստեղծէ: Կը պաշտէ ինք գայն որ իր մէջ բոլոր սքանչելի լոյսը եւ սքանչելի նուաճումը կը բերէ տիեզերքին: Այս բանին միակ ու գերազոյն պաշտողը կը ներկայանայ անկախ: Որպէս զի թէ՛ ինք պաշտէ եւ թէ մխիթարելով իւր զառնալը յառաջ բերէ մարդերուն մէջ: Զայն կը պաշտէ եւ զանոնք ալ իր պաշտամունքին միջոցաւ կը բարձրացնէ այդ ոգիին: Կը խօսի, կը փարօզէ, կը սարքէ հանդէսներ, որոցմով ներկաները ուժաւորուին պիտի, հոգիները պիտի գոհանան եւ իրենց կեանքը տանելի ընեն այսպէս աշխարհի վրայ: Ահա հոգեւորականը այս արուեստին, կրօնական սեռին, արուեստագէտն է:

Եւ իբրեւ սիրող մարդ, որուն սէրը միւսներու սէրներէն վեր է, համայնական սէր մըն է, իբրեւ այդ կը գործէ մարդերու մէջ, անշուշտ անոնց անձկութիւններուն հասնելով: Կը պտտի ուրեմն զանոնք ոգեւորելով, լուսաւորելով, իւր զարմանքով, վեր հանելով: Այս տեսակէտով հոգեւորականը ոչ միայն ճանաչող, հայեցող է, այլ նաեւ բարձրագոյն արարչներու մէջ բարձրացնող է: Իր գործն է ասիկա: Այս տեսակէտով ինք integrale-ամբողջական-ոգիի մարդն է: Գիտունը՝ մէկ երեսը միայն ունի այդ հոգիին - հայեցող է: Արուեստագէտը՝ ստեղծումին մարդն է: "Քօլիթիսինը" գործողն է ընկերութեան կեանքին մէջ: Բայց հոգեւորականը թէ՛ հայեցող է, թէ՛ ստեղծող է եւ թէ՛ գործող է: Ասոր գաղտնիքը մանաւանդ Սիրոյ Մարդը ըլլալուն մէջն է:

Եւ եթէ պատմութեան մէջ, բոլոր ժամանակներուն ու կրօններու մէջ եղած են հոգեւորականներ, եւ եթէ բուն հոգեւորականը քրիստոնէութեան բերածն է, ասոր պատճառը այն է որ Ան միայն հասկցաւ որ հոգիի բեղունութիւնները

իրենց գաղտնիքը ունին բուն սիրոյ մէջ: Ատիկաւ elan-ը ստեղծեց հոգեւորականին մէջ: Այդ էր որ հոգեւորականը այդ elan-ով մօտենալու տարաւ մարդերուն ցաւերուն, տառապանքներուն:

Բուն հոգեւորականը այս է, Սիրոյ Հոգեւորականը:

Ան չի հիմնար: Հոգեւորականութենէն բան չի հասկցողներն են, որ պէտք չեն տեսներ ատոր: Ասոնք լուր չունին որ ոգին ստեղծման կարողութիւնն է, որ աշխարհը կը վերանորոգէ, որ հետեւաբար չի հիմնար: Միակ բանն է որ չի հիմնար, եթէ կ'ուզէ: Նիւթական բաները կը հիմնան: Լեռները անգամ դարերու մէջ հալած գացած են: Բայց հոգին միշտ կենդանի է: Նոր կը ստեղծէ: Իրեն համար, օր նոր՝ ստեղծում նոր: Օր նոր՝ նուաճում նոր: Օր նոր՝ գործնական կազմակերպութիւն նոր: Օր նոր՝ գեղեցկութիւն նոր: Քանի որ անիկա չը հիմնար, անոր մարդը երբեք չը հիմնար:

Այն հոգեւորականները կը հիմնան որոնք ոգիին տարրին մարդերը չեն: Եւ եթէ հոգեւորականը տարրի մարդն է, անկէ աւելի շուտ հիմնող բան չիկայ: Իսկ բուն հոգեւորականը ամէնէն նոր մարդն է: Իր ժամանակին գլուխը կը կենայ, անիկա ժամանակը ստեղծողն իսկ է: Հետեւաբար ոգիի մարդը կ'ըսէ միշտ. "Այստեղ եմ ես": Եւ ա՛ն իրապէս ժամանակին գլուխը կեցած է: Ուրեմն ինչպէ՞ս պիտի հիմնայ:

Ահա հոգեւորական ըսուածը:

Այս հոգեւորականը չկարծէ որ այն մարդն է, որուն վրայ միւսները կը խղճան, որովհետեւ իրենք ուզած գոյն զգեստը կրնան հագնիլ, անիկա միայն սեւ պէտք է հագնի: Իրենք "Ֆօթէօյի" մէջ կը բնակին, անիկա պզտիկ խուց մը միայն ունի: Իրենք ընտանիք ունին, երջանիկ են, անիկա չունի, ու միշտ տխուր է. խեղճ մարդ: Իրենք "սինէմա" կ'երթան, ան

չկրնար երթալ, եւայլն, եւայլն: Խեղճ մարդ մըն է անիկա: Հետեւաբար հոգեւորականը կ'ըմբռնեն իբրեւ այս բոլորէն զրկուած, արգիլուած մարդը: Չեն գիտեր որ հոգեւորականը այդ բոլորէն մեծ հանոյք առնել ցանկացողը չէ: Եւ անոնցմէ իր զրկումը չգգար անիկա, որովհետեւ ունի իր հոգիի հանոյքները, եւ անկէ վեր կեանքի ձեւ մը տուած է ինքզինքին: Ազնուական է:

Սակայն այս խղճացողներէն աւելի՝ այն "Հոգեւորականներն" են խղճալի, որոնք իրենք իրենց վրայ կը խղճան, որ չեն կրնար պարել, եւ չունին այն հանոյքները որոնք այնքան շատ են դուրսը. "Բրավաթ" չեն կապեր, եւայլն: Ինչո՞ւ այդ մարդերը կը խղճան, որովհետեւ իրենց ռամիկութիւնը կը ցուցնեն: Հոգեւորականը անոնց հանոյքէն զրկելով ինքզինք, ինչպէս ըսի, ոչ թէ չուզեր զանոնք վայելել, այլ որովհետեւ անոնցմէ վեր՝ ինք ոգիի հանոյքը ունի: Ճիշտ այդ վերին հանոյքը չի՞ ձգեր որ սրեւարանը երթալուն մէջ ինք հանոյք մը գգայ: Իսկ անոնք որ հոգեւորականին վրայ կը խղճան, կը խղճան որովհետեւ չեն հասկնար, չեն ըմբռներ իր այդ գերազոյն հրեւումները: Միւս կողմէ, այն հոգեւորականները որ իրենք իրենց վրայ կը խղճան, չեն տեսներ այն բանները որոնց համար կոչուած են: Իրենք այդ դուրսը եղածները մեծ բաներ կը կարծեն: Ահա ա՛յս մարդերը ամէնէն գէշ հոգեւորականներն են: Եթէ չունին իրենց ըրածին ու նոյնիսկ պաշտածին, Աստուծոյ հաւատքը՝ այն ատեն այդ մարդերը ահաւոր խղճալի մարդերն են: Ահաւոր cinique մարդ մըն է (այդ բառին արդի իմաստով) այդ հոգեւորականը որ ուրիշները կը խաբէ, իր դէմքի դիմակովը կատարելով եկեղեցւոյ Մեծ Խորհուրդները, իբրեւ թէ հաւատացողի պէս: Այդ մարդոց երեսն իսկ կարելի չէ նայիլ: Միայն փախիլ կը մնայ այդ մարդերէն:

Հոգեւորական ըլլալու համար բարձր նաշակը պէտք է ունենալ հոգիի, եւ բարձր ազնուականութեան մէջ ըլլալու է: Մէյ մը որ կը հաւատայ իր ըրածին՝ sobre բայց եւ ազնուական կեցութեամբ մը, սքանչելի կերպով կը կրէ իր սքեմը. եւ այն ատեն է որ միւսներուն ըսածներուն վրայ վերէն կը նայի, որովհետեւ անոնք "չեն գիտեր թէ ինչ կ'ընեն": Ինչպէս Քրիստոս խաչին վրայէն ըսաւ. "Հայր ներէ անոնց, որովհետեւ չեն գիտեր թէ ինչ կ'ընեն": Ան իր հոգիի բարձրութեան մէջ այնքան վեհ դիրքի մը վրայ է որ դիւրաւ կը բացատրէ անոնց վիճակը: Երբեք չատեր զանոնք, այլ կը ջանայ փրկել զանոնք իրենց ցած վիճակէն, ինչպէս կը տեսնենք Վիթթօր Հիւկոյի "Թշուառները" վէպին մէջ, երբ իրար կը հանդիպին Ժանվալթանը եւ Եպիսկոպոսը . . . :

Ասոնք են այն հրաշքները որոնք հոգեւորականը կը գործէ: Սիրոյ հրաշքներն են անոնք: Ինք ունի գորութիւնը: Հոգին սիրոյ:

Հոգեւորականը հետեւաբար այն է որ այդ հոգին կը կրէ, եւ անոր պշտումին կրնայ բարձրանալ, եւ անոր մեծագոյն պաշտամունքը ունի, եւ որուն համար ամէնէն մեծ մեղքը, այդ պատճառաւ, հայհոյանքը պիտի ըլլար այդ հոգիին:

Անցնինք երրորդ եզրին - Արդիակա-
նութիւնը--

Ըսուեցաւ որ հոգին միշտ նուաճումներ կ'ընէ, այսինքն ոգին կը յա-
ռաջանայ. այսպէս է որ ամէն ժամանակ ոգիի նոր նուաճումներով կը ներկայանայ: Եւ եթէ բաղդատենք մեր օրերուն հետ Միջին դարն ու Յունականը կը տեսնենք որ նոր հանճարներ մեծ նուաճումներ որ նոր հանճարներն ալ վրայ եւ մեր ըրած են բոլոր մարգերուն ալ վրայ եւ մեր միտքերը շատ աւելի բան գիտեն քան այդ դարու միտքերը: Արուեստներու technique-ները շատ աւելի յառաջացած են: Ընկերութեանց մէջ արդարութիւնը

քերելու համար նոր ճիգեր եղած են ու կ'ըլլան: Հետեւաբար մեր ժամանակը յառաջացած ժամանակ մըն է: Արդ՝ Հոգեւորականը իր ժամանակին նուաճումները իրեն հետ ունի, անոր գիտութիւնները գիտէ, գեղեցկութիւնները կը հասկնայ, գիտէ անոր technique եղելութիւնները: Ոչ միայն գիտէ, այլ գիտէ վայելել ալ զանոնք: Տակաւին՝ գործնական նուաճումները կը ճանչնայ, կրնայ դատել, եւ անհաղորդ չէ հետեւաբար իր ժամանակի հարցերուն եւ համամարդկային ցաւերուն: Հետեւաբար հոգիի մարդը իր ժամանակին մէջ է եւ ինք ժամանակին տէրն է միշտ:

Ամենասխալ կարծիքը այն է, որ կրօնաւորը իբրեւ թէ որոշ շրջանի մը մարդն է եւ հիմակուան ըմբռնումին մէջ կը սոսկայ գիտութեան: Ինք իրեն հինէն հասած կարգ մը գաղափարներու միայն պէտք է տեղեակ ըլլայ: Գիտութիւնը հակակրօն է, եւայլն, եւայլն: Սխալ է ասիկա: Գիտութիւնը մտքին, ոգիին նուաճումն է իրականութեան: Արդիականը այն է որ հաղորդ է իր ժամանակի գիտութեանց: Այդ ոգին իր մէջ ճշմարտութիւնն իսկ է: Ինչէ՞ն պիտի վախնայ այլեւս: Հետեւաբար պէտք է որ իր մէջ ունենայ եռանդուն, գործող, շարժող ոգին: Ոգին ոչ մէկ բան կը կորսնցնէ ինքզինքնէն, երբ այսպէս գիտական խնդիրներու խառնուի: Թէեւ կը զգայ, ու կը կրէ ժամանակի բոլոր ցաւերը, բայց երբեք այդ տառապանքներուն մէջ չընկնուիր: Ուրեմն ինչո՞ւ հեռու պահել զինք այդ գիտութիւններէն, նորութիւններէն:

Ազնուականը այն չէ որ կը փաշտի ասոնցմէ՝ տառապանքներէն մարդոց, ու անձնական երջանկութիւնը կը հետապնդէ, այլ այն է որ ազնուօրէն կը հակի անոնց վրայ ու կը ջանայ թեթեւցնել ծանրը: Որովհետեւ ի վերջոյ կը հաւատայ ու կը

յուսայ որ իր մէջ է իրապէս այն վերջին կէտը որուն պիտի գան բոլորը:

Ահա ուրեմն ինչ որ կը հասկնանք "արդիական հոգեւորական" ըսելով: Ի՞նչ է Հայ Արդիական Հոգեւորականը:-

Մեր ժողովուրդը որ ֆրիստոնայ եղաւ, իր եկեղեցին ունեցաւ, տուաւ իր եկեղեցականները, նախ խորապէս հասկցաւ այդ կրօնը: Եթէ իր Աստուածաբանութեան մէջ դրութիւններ, ստորաբաժանում, խորացում, եւայլն, չենք գտներ, պատճառը թերեւս այն է որ խորապէս կը զգար որ ամբողջ խնդիրը մէկ որակի, Սիրոյ հոգիի խնդիր մըն է: Ատոր համար է որ մեր Աստուածաբանութիւնը "Քաղութիւն կամ ճիգութեան" խնդիրներով հատորներ չէ լեցուցած, այլ զբաղած է միայն էական, հիմնական բաներով: Այս ոգին կարելի է դիտել նաեւ մեր նարտապետութեան մէջ: Հայ հանճարը պարզ եւ էական հոգիի հանճարն է: Հետեւաբար մենք մեր ֆրիստոնէութիւնը ունեցած ենք, ու տուած մեր մեծ հոգեւորականները, որոնք խոր դիտած են Քրիստոսը:

Հինէն ի վեր մեր մէջ եղած է Հոգեւորականի աւանդութիւնը, ու ժողովուրդը անոր նկատմամբ միշտ ունեցած է մեծ պատկառանք մը: Որովհետեւ մեր դարերը շատ տառապագին եղած են ու շատ փչանգամ միայն մեր ժողովուրդը դիւրին կեանք մը ունեցած է: Այդ տառապանքի օրերուն փառութիւն եւ յոյսներ շնչողները ճիշդ այդ հոգեւորականները եղած են: Հետեւաբար հոգեւորականութեան աւանդութիւնը յաղթանակի մը հպարտութիւնը կը բերէ իր հետ: Այն հոգեւորականները որոնք կը ստանձնեն այդ սխմը, ասպարէզը, պէտք է իրագործեն այդ յաղթանակող աւանդութիւնը իրենց ալ մէջ: Բայց ասիկա ընելու համար հոգեւորականը պէտք է այդ հին դարերուն ըլլայ, այլ պէտք է լայն բացուի հանճարեղ ազգերու նուաճումներուն, գիտութեանց,

աշխարհայեացքներուն: Ուրիշ խօսքով հայ հոգեւորականի միտքը արդի միտք մը ըլլալու է: Հայ միտքը ամէնէն բաց եւ կենդանի միտքերէն է: Ինչո՞ւ չմտնէ այդ բոլորին ծանօթացման մէջ: Իրեն արուեստին մէջ ճիշդ է որ պիտի պահէ հայ *genie*-ին ստեղծումը, բայց պիտի օգտագործէ նոր, արեւմտեան *technique*-ները որոնք գտնուած են այսօր մեծ ազգերու կողմէ: Եթէ ատոնցմով պիտի զարգացնէ, պիտի նորոգէ իր պաշտամունքի արուեստը, հարազատ մնալով միշտ հայ ոգիի աւանդութեան, ինչո՞ւ չընէ այդ ճիգը: Ինչպէս արդէն Կոմիտաս Վրդ. ըրած է Հայ երաժշտութեան համար: Նախ ճանչցած է բուն հայ երգը ու անոր վրայ եղած արեւելեան ազդեցութիւնները, ու մաքրած այդ երգը իր աւելորդ փայլերէն: Ուրիշ խօսքով մեր երգին "էութեան" գեղեցկութիւնները երեւան հանած է արդի եւրոպական նոր *technique*-ին միջոցաւ:

Այսպէս ալ Հայ Հոգեւորականը պիտի նուաճէ այդ բոլորը իր հայ հոգիին, իր ժողովուրդին բարձրացման համար, անոր հոգիին գացող շնչով գտնելու համար, անոր ցաւերուն, տառապանքին իր մեծ ուղղութեամբը ուղղութիւն տալու համար: Ինք ներշնչողը եւ վերին խանդավառողը ըլլալով այդ գործին:

Թէեւ ունինք մեր կուսակցութիւնները, Հայաստանի կառավարութիւնը, որոնք այդ ուղղութեամբ կրնային օգտակար ըլլալ, բայց անոնք ալ որոշ տեղէ մը անդին չեն տեսներ, իրենց գործերուն մէջ պոտիկ *cadre*-երու մէջ ընկղմած են: Հոգեւորականը շատ աւելի խոր կը տեսնէ իրողութիւնը, եւ հետեւաբար ինք բերէ պիտի նշմարտութիւնը մեզի:

Ով որ այդ մեծ խանդը, հաւատքը չունի հոգիին, պէտք չէ մօտենայ հոգեւորականութեան սեմին նոյնիսկ: Որովհետեւ ատիկա ասպարէզ մը չէ ուր ուզողը կարենայ մտնել, միայն ննչեցեալ

մը թաղելու կամ նոր ծնած մանուկ մը աւագանը երեք անգամ կոխելու համար: Եւ կամ ձրի կեանք մը անցնելու համար չէ այդ ասպարէզը: Այս տեսակ եկեղեցականէն աւելի իրաւ մարդ մըն է դուրսի կօշկակարը որ իր ասպարէզը ըրած է ատիկա, ու հոգիովը կ'աշխատի հացը հանելու համար: Հոգեւորականութիւնը ասանկ ասպարէզ մը չէ: Անիկա Յոյսի, Սիրոյ, Հաւատքի գործն է: Դժուար է անշուշտ լրացնել պահանջը: Սակայն մէյ մը որ հոգիին մէջ ոգին շարժի, այն ատեն կը զգաս որ՝ "լուծս քաղցր է եւ բոս փոքրոգի": Սուրբ Պրանչիսկոս Ասսիզացին ճիշդ ատիկա ըրաւ: Իր հարստութիւնը ձրի տուաւ աղքատներուն ու ինք քաշուցաւ քաղաքէն, ճիշտ որովհետեւ Քրիստոսի վարակող Սէրը զարկած էր անոր:

Վերջացնելու համար՝ պոտիկ բան մը պատմեմ: Սկիւտարի պարտէզներուն մէջ նոր սրճարան մը բացուցաւ, ուրտեղ մէկ անկիւնին ալ քանի մը հոգի երաժշտական քանի մը գործիքներով *orchestre*-ի կտորներ կը նուագէին: Օր մը նուագի միջոցին, "Քօնթրապաս" նուագողը յանկարծ կը կենայ, չի նուագեր: Մայիստօն կը հարցնէ իրեն թէ ինչո՞ւ չի նուագեր: Կը նայի անոր ու կ'ըսէ, "Նայէ՛, հոն կերակուր կ'ուտեն կոր": Եւ գործիքը ձգել երթալը մէկ կ'ընէ:

Հիմա հոգեւորականը ճիշտ հակառակը պէտք է ընէ ասոր: Այսինքն կերակուրը՝ անոր հանոյքը պէտք է մէկ կողմ ձգէ ու երաժշտութեան երթայ: Այս ձեւով իրագործած կ'ըլլայ իր տիպարը իրքեւ արդի հոգեւորականը:

4 Մարտ 1944

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԶԱՅՆՔԱՂ ՇԱՐԱԿԱՆ

«Ս. Վարդան Մատենաշարը» կրկին կը խտացնէ իր շարքը, մեծածաւալ մատենանով մը: Շատոց կը սպասուէր հրատարակութիւնը՝ «Զայնֆաղ Շարական»ին, 513 մեծադիր էջերով: Անոր, յապաղած վերահրատարակութեամբը, կարելի պիտի ըլլայ յաջողեցնել կարեւոր ու անյետաճգելի պահանջքի մը դիմաւորումը, Հայաստանեայց եկեղեցիէն ներս:

Արտօնութիւն՝ Գերշ. Տ. Խաժակ Եպս. Պարսամեանի, Առաջնորդ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմին. իսկ հրատարակութեան նուիրատուութիւն՝ Տիկ. Թագուհի Թամսնի, իր ամուսնոյն՝ Սէթ Թամսնի յիշատակին: Թուական՝ 1992. վայր՝ Նիւ Եորք: Հաստատուած աւանդութիւնը՝ եկեղեցական գրքերու վերահրատարակութեան առընչութեամբ, ուրախալի է որ կը շարունակուի լուրջ հետեւողութեամբ:

Լուսանկարչական թեքնիքով վերարտադրուած սա մատենան իբրեւ սկզբնատիպ ծառայող «Զայնֆաղ Շարական»ը կը կրէ 1914 (ՌՅԿԳ-1363) թուականը, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Աթոռի տպարանէն: Հետաքրքրական է որ 1914-ը կը հանդիսանայ երրորդ տպագրութեան թուականը: Ի՞նչ են նախնացեալ երկու թուականները: Չեն յիշատակուած:

Հայաստանի եւ սփիւռքի Հայաստանեայց եկեղեցիներու մէջ ամենէն շատ գործածուած, եւ ամենէն աւելի օգտակար եղող «Զայնֆաղ»ը երեւակայել որ, 1914-էն, հայ ցեղասպանութեան դէպքէն ու սովետական խտարունցք տարիներէն՝ ամբողջ 78 տարիներ ետք, 1992-ին

երջանիկ առիթը կ'ունենայ արժանանալու նոր տպագրութեան: Յոգնած, ջլաքեկ, մատներու սեւաթոյր կնիքը էջերու եզերքին, «Զայնֆաղ Շարական»ները՝ կազմալուծուած ու էջաքափ կերպարանով, օգնութիւն կը հայցէին հանգստեան կոչուելու կանչերով: 1992-ին, «Ս. Վարդան Մատենաշար»ով իրականացած այս վերահրատարակութիւնը՝ դրական պատասխանը եղաւ արձակուած օգնութեան կանչերուն: Անտարակոյս, պատասխանատուութեան ծանր բաժինը կը հանգչի Առաջնորդ Սրբազան Հօր ուսերուն:

Բացառաբար Հայաստանեայց եկեղեցւոյ յատուկ «Զայնֆաղ Շարական»ը կը պարունակէ «Հայաստանեայց Սուրբ եւ Ուղղափառ եկեղեցւոյ հոգեւնուագ պաշտօնեքութիւնք»: Մատենան անուանակոչումին թելադրանքն ալ այդ է: Առանց բանասիրական ենթադրութիւններու դուռը ափ առնելու, շարական բառը կը նշանակէ եկեղեցական երգ. իսկ Զայնֆաղ բարդբառը՝ փաղուածք, հաւաքածոյ, ժողովածոյ: Ուրեմն՝ զանազան աղբիւրներէ իրարու փոխ քերուած եկեղեցական ընտիր երգերու հաւաքածոյ: Յար եւ նման՝ Ծաղկափաղին, որ է ընտիր գրութիւններու հաւաքածոյ:

Եկեղեցական երգերը կամ շարականները բացառիկ դեր կը կատարեն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պաշտամունքին մէջ: Տեղին է յիշատակել որ նախնական շրջաններու ընդհանուր եկեղեցւոյ (ինչպէս նաեւ մեր) ժամերգութիւններուն մէջ կ'երգուէին Դաւթի Սաղմոսները միայն՝ բաժնուած՝ ուր կանոններու, Ս. Գրքէն փաղուած նոյնաթիւ օրհնութիւններու հետ:

Սակայն Սակայն հետգհետե սկսան երգուիլ
այլ հոգեւոր երգեր որոնք ժամանակով՝
ստացան տիրական հանգամանք, մինչ՝
սաղմոսներն ու Ս. Գրական ընթերցումները
քաջութեան հրապարակէն, եւ
ամփոփութեան պաշտամունքային որոշ ու
սեղմ սահմաններու մէջ: Բնականաբար,
ենթարկուելով նոյն յեղաշրջումի
պայմաններուն, մեր եկեղեցւոյ մէջ
յայտնաբերուող հոգեւոր երգեր՝ կազմեցին
գլխաւոր մասերը հայ պաշտամունքին ու
ժամերգութեան: Աւելցնել որ, հոգեւոր
երգերը ձեւաւորութեան ութ խումբերու,
համաձայն սաղմոսներու ութ կանոններու:
Ասկէ՝ ութ ձայներու բաժանումները (ԱԶ.
ԲԶ. ԳԶ. ԴԶ. եւ ԱԿ. ԲԿ. ԳԿ. ԴԿ) եւ ութ
խմբաւորումներ՝ հետեւեալ անուններով
- Օրհնութիւն, Հարց, Մեծացուցէ,
Ողորմեա, Տէր յերկնից, Մանկունք, Ճաշու
եւ Համբարձի:

Շուրջ 500 մեծադիր էջերու լայնփն
տեղադրուած՝ Տէրունական, Հոգեգալստեան,
Ս. Խաչի, Հայ ու օտար
Մարտիրոսներու, Հայրապետներու,
Սուրբերու, Սրբուհիներու, Մարգարէներու,
Ապաշխարողներու, Հանգստեան եւ Աւագ
Օրհնութիւններու շարականները կը կա-
ռավարուին ութ ձայներու մականով, եւ
կը հպատակին ութ խմբաւորումներու
դրութեան:

Ժամանակակից եւ ստոյգ
վկայութիւններու չգոյութեան հետեւանով
դժուար է՝ կարգ մը շարականներու
գրութեան թուականները եւ անոնց
հեղինակները՝ վերացնել՝ Սահակ-
Մեսրոպեան ժամանակամիջոցին (Ե., Զ.,
է. դարեր), կը պնդեն մասնագէտներ: Թէեւ
անոնցմէ ոմանց անուններուն կ'ընծայուի
կարգ մը շարականներու հեղինակութեան
իրաւունքը:

Համաձայն Երուսաղէմի լուսահոգի
Դուրեան Պատրիարքի հաստատումին,

շարականներու գոյութեան
յիշատակութիւններու կը հանդիպին
գլխաւորաբար ԺԳ. դարուն, երբ Կիրակոս
պատմիչ կը յիշատակէ Անիի Դպրեվանքի
Առաջնորդ՝ Ճօն Բարսեղը, որուն կը
յանձնուի շարականները մաքրագործելու
եւ վերադասաւորելու դժուարին պաշտօնը:
Ասկէ զատ, բաւական վաւերականութեամբ
մեզի հասած շարականներ գրուած են է.
եւ Ը. դարերուն: Իսկ աւելի ճշտութեամբ
մեզի հաղորդուած են ԺԱ.-ԺԴ. դարերուն
ապրող շարականագիրներու անունները
եւ անոնց հեղինակած հոգեւոր երգերը -
Պետրոս Կաթողիկոս Գետադարձ, Ներսէս
Շնորհալի, Ներսէս Լամբրոնացի,
Յովհաննէս Պուլգեւ, շատ ուրիշներ: Այս
մասին աւելի լայն անդրադարձումներ
պիտի հեռացնեն մեզ այս յօդուածի
գրութեան նպատակէն:

Հակառակ վերելի եւ այլ յարակից
հաստատումներուն, «Զայնփաղ Շարական»ի
առաջին երկու էջերուն վրայ՝ «Յօրինող
Շարականաց» գլխակարգութեան ներքեւ,
ժամանակագրական կարգով կը
յիշատակուին հեղինակներու անուններ,
իրենց յօրինած շարականներու
վերագրելով ու գրութեան թուականներով՝
426-էն մինչեւ 1478: Ինչ ալ ըլլան
բանասիրական ճշդումներն ու
վերապահումները, մենք գուրգուրանով
պիտի պահենք աւանդութեամբ մեզի
յանձնուած թանկագին տեղեկատու-
թիւնները անոնց մասին:

Հայ շարականները կ'ընդգրկեն
գրական արժէք: Կը յայտնաբերեն՝ լեզուի,
ոճի, դասական ցկարագրագեղ բառերու
գործածութեան շնորհք եւ քերթողական
թռիչք: Կ'արժէ ընթեռնուլ ներամփոփ
պահի մը ընթացքին Հոփսիմեանց
կոյսերու՝ «Անձինք նուիրեալք սիրոյն
Գրիստոսի . . .», եւ Սրբոյն Գրիգորի
Լուսաւորչին ի վերապմ Մտանելոյ՝ «Այսօր

զուարճացեալ ցնծայ եկեղեցի . . .»
շարականները, 34-ական տուները
ամբողջութեամբ:

Հայ շարականները կը պարունակեն
պատմական տուեալներ, կ'անդրադառնան
դէպքերու ու դէմքերու եւ կը հետեւին
անոնց ընթացքին: «Փարաւոն հանդերձ
կառօք ընկղմեցաւ ի հոսանս ջուրց. եւ
որդիքն Իսրայելի գնացին ընդ ցամաքն ի
մէջ ծովուն» (Աւագ Օրհն. ԲԿ):
Ակնարկութիւն՝ պատմական դէպքի մը:
Մին՝ տասնեակ մը օրինակներէն:

Հայ շարականները ուղեցոյցներ են
հոգեւոր ապրումներու, աստուածամերձ
կեանքի եւ ֆրիստոնէական
կենցաղավարութեան հետապնդումներու:
Շարականները աղօթքներ են, սրտի խորքէն
Աստուծոյ հետ խօսակցութիւններ:

Հայ շարականները ուսումնարան են
ֆրիստոնէական աստուածաբանութեան,
որմէ կը յայտնաբերուին ընդհանուր
եկեղեցւոյ ֆրիստոսաբանական
ուսուցումներ եւ հայ եկեղեցւոյ
դաւանաբանական սահմանումներ: Ս.
Խաչի, Ս. Հոգւոյն, Ս. Աստուածածնի, Ս.
Յարութեան, եկեղեցւոյ, եայլն, նուիրուած
շարականները կը պարունակեն առատ
վկայութիւններ:

Շարակնոցի վերջին էջերուն (507-
513) գետեղուած են շարականներուն՝ քը-
ծախնդրօրէն պատրաստուած ցուցակն ու
էջահամարները: Հետաքրքրական է որ
511-րդ էջին՝ առանձին կը հանգչի «Մե-
ծացուցե՞նք ու ցանկ մը ուր ձայներով:
Զարմանալի է որ գլխաւոր ցանկէն կը
պակսին՝ 414-422 էջերուն վրայ
տեղադրուած կարն շարականներ,
գլխաւորաբար ստեղծ «Մանկունք»ներ:
512-րդ էջով կը տրուի «Զայնգիւտ»
աղիսակը. իսկ վերջին էջին, 513-րդ, կայ
ցուցակը «Յատուկ Աւուրց Հարցից եւ Մե-
ծացուցեից», առանձին էջահամարներով:

«Զայնգիւտ Շարական»ը գանձատունն
է՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պաշտամունքի
գոհարներուն, եւ հանդիսարանը՝ հայ
մշակոյթի անկրկնելի ստեղծագոր-
ծութիւններուն:

ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

ԵԱՐԱԿԱՆ

ԳԶ. Նոր Սին ծընեալ ման-
կո՞ւնք սո՛ւրբ աւանդանաւն.
Հորհաղարդեա՞լք Հոգւոյն
Աստուծոյ. օրհնեցէք զՀայրն
Երկեաւոր յաւուր ծնընդեա՞ն
Սըրբո՛ւհւոյ Անւսին. յոր օրհ-
նեցա՞յք յանի՛ծից նախնեոյն:

Արեամբ գառինն անարատի
Վերկեալ ժողովուրդք. յաւուր
ծնընդեա՞ն մօր անտա՛նեւոյն,
դա՛վեցէք ըզմիածինն որ հաճե-
ցաւ առնուլ մարմնի՞ն ան-
սերմն ի նմանէ. յոր օրհնե՛:
Յաւատարմուղիս Հորհաց Հոգ-
ւոյն լուսաղարդեա՞լ աղբք
Հե՛թաննաց. յաւուր ծնըն-
դեա՞ն մօր բանի՛ն ծնողի. ըդ-
ժառակից Արգւոյ զՀոգին բա-
րեբանեցէ՞ք Հոգեւոր երգով.
որ մարմնաւորդ եա՞յց զմարմնաւ-
րան Արգւոյն:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԲ
ՏԵՐՏԵՐԵԱՆԻ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԸ

Հանգուցեալ Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանի տապանաքարի կառուցման համար նշանակուած յանձնախումբը (Լուսարարապետ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Ս. Փրկիչ Վանուց տեսուչ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայնեան, եւ Հոգ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան) իր աշխատանքը ամբողջացուց երեք տարբեր ֆանդակագործներէ ստացուած յատակագիծերէն մէկը ընտրելով, եւ հանգուցեալ Պատրիարքի գերեզմանին վրայ գետեղել տալով սեւ պազալթէ մարմարը, փորագրեալ գեղեցիկ գծագրութեամբ եւ արձանագրութեամբ:

Քրիստոսի Այլակերպութեան տօնին յաջորդ օրը, Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին մէջ մատուցուած Սուրբ Պատարագէն եւ ազգիս հայոց համայն ննջեցելոց հոգիներուն համար կատարուած հոգեհանգստեան պաշտօնէն յետոյ, գլխաւորութեամբ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր, Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը թափօրով եւ շարականներու

երգեցողութեամբ առաջնորդուեցան դէպի Սուրբ Փրկիչ: Հանգուցեալ Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանի գերեզմանին շուրջ հաւաքուած, խաչածեւ ծաղկեպսակը գետեղուեցաւ եւ Հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Սուրբ Աթոռոյ բոլոր Պատրիարքներու հոգւոց համար, եւ նոր գետեղուած տապանաքարի վրայ կատարուեցաւ հանգուցեալ Պատրիարքի Գերեզմանի կնքման օրհնութիւնը՝ «Օրհնեցի եւ կնքեալ պահեսցի դամբարան եւ ոսկերք ծառայիս Աստուծոյ . . . մինչեւ ի գալուստն Քրիստոսի»:

Նոյնպէս թափօրով Միաբանութիւնը վերադարձաւ Ժառանգաւորաց Վարժարանի փոքր սրահը ուր ըստ աւանդութեան «հոգեսուրբ» հրամցուեցաւ ներկաներուն:

Նոյն երեկոյին, միաբան Եպիսկոպոսներ եւ վարդապետներ իրենց ընթրիքը ունեցան Ամեն. Պատրիարք Սրբազանին հետ, Պատրիարքարանի քացօթեայ պարտէզին մէջ:

ՍՐԲԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԷՋ

Յուլիս 22, Չորեքշաբթի, կէսօրէ վերջ ժամը 4ին, Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Պատրիարքի հովանաւորութեամբ, Ժառանգաւորաց վարժարանի մեծ սրահին մէջ, բացումը կատարուեցաւ Ֆրանսահայ ծանօթ նկարիչ Արտաւազդ Պերպէրեանի վերանորոգած կրօնական նկարներու: Հոծ բազմութիւն մը ներկայ էր, ի միջի այլոց նաեւ օտարներ: Պատրիարք Սրբազան հայրը, իր բացման խօսքին մէջ, շնորհաւորեց Պր. Արտաւազդ Պերպէրեանը, իր մանրակրկիտ եւ տփնաջան աշխատանքին համար, որով տասնըութերորդ եւ տասնիններորդ դարերէն մեզի հասած նկարներ, վերստին կեանք ստացան իրենց խօսուն արտայայտութիւններով: Պատրիարք

Սրբազանը ըսաւ թէ, պէտք է տէր կանգնինք մեր հոգեւոր եւ բարոյական արժէքներուն, որոնք անխորտակի ժառանգն են հայ ժողովուրդին:

Ցուցահանդէսին բացումը խթան մը եղաւ հայ եւ օտար արուեստասէրներու, որոնք իրենց յանախակի այցելութիւններով, հայ արուեստին պատգամը փոխանցեցին իրենց շուրջիներուն:

Այսպէս, Պր. Արտաւազդ Պերպէրեան, հրաւիրուեցաւ Երուսաղէմի ճայնասփիւռէն. ելոյթ ունենալով վերոյիշեալ նկարներու կապակցութեամբ եւ տեղւոյս ձերուսալէմ Ռիփորթ շաքաթաքերթի թղթակիցը եկաւ եւ ցուցահանդէսը լուսանկարեց, եւ յօդուած մը լոյս տեսաւ այս մասին:

Նկարներն ումանց նիւթերն են, Ս. Կոյս Աստուածածին եւ Յիսուս Մանուկը, Խաչէն Իջեցումը, Պատանգումը, Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Տրդատ Թագաւոր, Յիսուսի Մկրտութիւնը, Ս. Սարգիս, Ս. Գէորգ, Համբարձումը, Խաչելութիւնը, Յարութիւնը, եւլն:

Պր. Արտաւազդ Պէրպէրեան, Երուսաղէմ կը գտնուի նաեւ Ս. Յարութեան

Տանարի նկարազարդման աշխատանքներուն մասնակցելու իրրեւ Հայոց Պատրիարքարանի ներկայացուցիչ:

Ս. Յարութեան Տանարի Գլխաւոր Գմբէթին նկարազարդումը, երեք համայնքներու՝ Հայերու, Յոյներու եւ Լատիններու Պատրիարքութեանց փոխադարձ համաձայնութենէն կախում ունի:

ԱՆՈՒՇԱԽԱՆ Ծ. ՎՐԴ. ԶԴՋԱՆԵԱՆ

80 ԱՄԵԱՅ ՆՈՒՊԱՐ ԱՐՍԷՆԵԱՆ ԿԸ ՍՏԱՆԱՅ ՎԵՀ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԿՈՆԴԱԿԸ

Նուպար Արսէնեան անդրանիկ գաւակն է դեղագործ Յակոբ Արսէնեանի եւ Տիկ. Հոութի, Ատապազար ծնած 1912 Յուլիս 29ին: 1915ին, Բիւթանիոյ նահանգէն 500 հոգիւնոց տարագիր կարաւանէն, Տէր Զօրի մէջ ջարդուած, միայն ութ հոգի ազատեցան, շնորհիւ դեղագործ Յակոբ Արսէնեանի կատարած բուժումին զինուորական բանակի հիւանդ պետին, որուն անմիջական հրամանով ան Երուսաղէմ դրկուեցաւ իրրեւ դեղագործ զինուորական հիւանդանոցին:

1992 Օգոստոս 2, Այլակերպութեան Կիրակիի երեկոյին, Երուսաղէմի Քրիստէս Հօթէլի բացօթեայ շրջափակին մէջ, Տէր եւ Տիկին Նուպար եւ Սիրարփի (Գրագիրեան) Արսէնեաններու համալսարանական կրթութիւն ստացած եւ ամուսնացեալ երեք դուստրերը՝ Սօնա, Նորա եւ Արտա (իրենց ամուսիններով եւ գաւակներով՝ Տֆթ. Եղուարդ Ադամեան Բարիգէն, Զօրն Քարմի Երուսաղէմէն, Ժագ Էմէլէնեան Պէյրութէն), նաեւ Նուպարին կրտսեր եղբայրը՝ Ժիրայր եւ Տիկինը (Գանատայէն) "Անակնկալ Տարեդարձը" կազմակերպեցին 80ամեայ եւ իր հօր գործը ցարդ հաւատարմօրէն շարունակող Նուպար Արսէնեանին, կոկիկ յայտագիրով եւ հիւրամեծարութեամբ:

Երեք հարիւր հրաւիրեալներու կողմէ, բացի երախտագէտ գաւակներու արտայայտած զգացումներէն, Հայ եւ օտար բարեկամներ (Անդրանիկ Պագրեան՝ "Ճինիշեան Դարմանատան Յանձնախումբի" եւ Հայերուն անունով, Ալպէո Աղազարեան՝ ազգային շարժումներու, քաղաքի մտաւորականներու, եւ նուիրեալ հանրային ծառայութեանց յիշատակութեամբ) իրենց կազմակերպութեանց շնորհաւորանքը ներկայացուցին:

80 ամեակի տարեդարձը կը վայելէր հովանաւորութիւնը Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր, որ Միաբանութեան անդամներուն հետ ներկայ էր, եւ որ 1938 թուականէն ծանօթ է Արսէնեան ընտանիքին: 1935ին Պաղեստինեան Կառավարութեան կարգադրութեամբ վկայեալ դեղագործ Նուպարը Երուսաղէմի Պետական Հիւանդանոցին մէջ պաշտօնի կը կոչուի, եւ այդ պատճառաւ, 1917էն ի վեր Գագա հաստատուած ծնողքը, իր երկու եղբայրները՝ Նորայր եւ Ժիրայր, եւ բոլոր Արսիներ, 1938ին կը փոխադրուին Երուսաղէմ: Պատրիարք Սրբազան Հայրը գնահատանքով յիշեց Արսէնեան ընտանիքին եւ Նուպարին ազգասիրական, մարդասիրական եւ քաղաքացիական

ծառայութիւնները, հակառակ 1948ի Պաղեստինեան պատերազմի հետեւանքով կրած կորուստներուն, եւ կրկին տեղափոխութեանց:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը "անակնկալ" մը եւս յայտնեց, ներկայացնելով Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Առաջին Սրբազանգոյն Կաթողիկոսի Օրհնութեան կոնդակը, որուն ընթերցումը՝ Հոգ. Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէֆեանի կողմէ, ունկնդրուեցաւ յոտնկայս:

Տիար Նուպար Արսէնեան, իր եւ իր տիկնոջ՝ Սիրարփիի կողմէ, իր երախտագիտութիւնը յայտնեց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետէն ընդունած օրհնութեան եւ կոնդակին համար, եւ յուզումով յիշեց տարագրութիւնը իր ժողովուրդին, իր ծնողաց հաւատքը, իր հօրը հրաշագործ դեղը, հայ ընտանիքին կարեւորութիւնը, եւ շնորհակալութիւն յայտնեց իր գաւակներուն՝ անոնց կազմակերպած "անակնկալին" համար, եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան եւ բոլոր քարեկամներուն:

* * *

Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր ղրկած հեռագիրը Յորդանանի Վեհաշուք Հիւսէյն Թագաւորին, շուտափոյթ ապափնում մաղթելով անոր: Նաեւ Յորդանանի Հաշիմական Թագաւորութեան Պալատէն, յանուն Հիւսէյն Թագաւորին ղրկուած շնորհակալութեան հեռագիրը:

His Majesty King Hussein II
The Royal Palace Amman
Hashemite Kingdom of Jordan

August 26, 1992

On behalf of Armenian Patriarchate of Jerusalem and Armenian community on both sides of River Jordan we extend to Your Majesty our heartfelt good wishes on your successful surgery praying for speedy recovery asking God to preserve you and grant you joy and long life.

Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem

Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem

August 31, 92

I have been commanded by His Majesty the King to convey to you and through you to the Armenian Patriarchate of Jerusalem and the Armenian community on both sides of the River of Jordan His sincere appreciation for Your warm message wishing Him a speedy recovery from His recent surgery and kind sentiments of good wishes.

Dr. Khalid Al Karaki
Chief of the Royal Hashemite Court

ԱԻՍՏՐԱԼԻՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ 36-ՐԴ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎ

ԱՆԽ-ի 36-րդ Ընդհ. Ժողովը տեղի ունեցավ 26-30 Յունիս 1992-ին, Մելպուռն Համալսարանի Օրմոնտ Քոլեճի մէջ:

Ժողովին մասնակցեցան 13 անդամ եկեղեցիներու Հոգեւոր Առաջնորդներ, ներկայացուցիչներ, դիտորդներ ու հիւրեր, թիւով 150 հոգի:

Ուրբաթ երեկոյեան, Անկլիկան Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ տեղի ունեցած եկեղեցական արարողութեամբ, բացումը կատարուեցաւ ժողովին:

Շաբաթ առաւօտեան եկեղեցական արարողութիւնը վերապահուած էր Հայց. Առաքելական եկեղեցւոյ, ուր Աւստրալիոյ եւ Նոր Զելանտայի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Աղան Եպս. Պալիօզեան, իր կողմէն ունենալով Յակոբ եւ Ասողիկ Քահանայ Հայրերը եւ դպիրներ, կատարեցին Արեւագալի արարողութիւնը, աղօթքները մատուցանելով անգլերէն լեզուով:

Եկեղեցական արարողութենէն ետք, ժողովը անցաւ իր օրակարգին: Նոյն երեկոյեան Վեր. Տէք. Կունթըր Կասմըն գլխաւոր բանախօսն էր. խօսեցաւ "Միութիւնը որ կը ցանկանա" նիւթին շուրջ:

Ժողովը իր աւարտին հասաւ Երեքշաբթի 30 Յունիսին: Վեր. Իան Ալլսօփ ընտրուեցաւ ԱՆԽ-ի նախագահ, յառաջիկայ երկու տարիներու համար:

Առաջնորդ Ս. Հայրը, երեք կարեւոր յանձնախումբերու վարչական անդամ դարձաւ: Իսկ Տիկին Ազմիւ Իսկէնտէրեան՝ Սիտնիէն, եւ Տիկ. Շուշան Պոյաճեան՝ Փըրթէն, ընտրուեցան կանանց յանձնախումբի վարչական անդամներ:

Առաջնորդ Ս. Հօր առաջարկութեամբ ժողովը ընդհանուր միաձայնութեամբ

որոշեցրեց հետեւեալ երկու որոշումները:-

1.- Հաղորդակցիլ Նորին Սրբութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին հետ Հայց. Առաքելական եկեղեցւոյ, եւ արտայայտել բարի մաղթանքներ՝ Հայաստանի եկեղեցիին, ժողովուրդին եւ կառավարութեան, ազատութեան եւ մարդկային իրաւացի համար իրենց պայքարներուն մէջ, ի հետեւանս լեռնային Ղարապաղի (Արցախի) մասին ստեղծուած վէճերու եւ տարակարծութեանց:

2.- Խնդակցութիւն յայտնել եկեղեցւոյ եւ հոգեւոր արժէքներու մասին վերանորոգուած վստահութեան համար, հակառակ տնտեսական եւ քաղաքական խիստ դժուարութեանց:

Առաջնորդ Ս. Հայրը Մելպուռն գտնուած օրերուն, իր ազատ ժամերը յատկացուց եկեղեցւոյ ու գաղութի ձեռնարկներուն:

Շաբաթ երեկոյեան ներկայ եղաւ եկեղեցւոյ տարեկան պարահանդէսին, նուիրուած հայրենիքին:

Կիր. 29 Յունիսին, պատարագեց ու քարոզեց Մելպուռնի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ: Վեր. Տէք. Կունթըր Կասմըն ներկայ եղաւ Սուրբ Պատարագին ու անգլերէն լեզուով խօսեցաւ ներկայ հաւատացեալոց:

Յաւարտ Ս. Պատարագի ծերունազարդ Վահրամ Երեցեան իր ծննդեան 100-ամեակին առիթով արժանացաւ Վեհափառ Հայրապետի Օրհնութեան Գրքին:

Եշ. 25 Յունիս 1992ին, Մելպուռնի Անկլիկան Արքեպիսկոպոսարանին մէջ տեղի ունեցաւ Աւստրալիոյ Հոգեւոր Առաջնորդներու միօրեայ ժողովը, որուն իր մասնակցութիւնը բերաւ Առաջնորդ Ս. Հայրը:

ժողովը զբաղեցաւ Կրօնական, Ընկերային, Բարոյական ու Գաղթականաց հարցերով:

Ուր. 26 Յունիսին, ԱԵԽ-ի Հաւատք եւ Կարգ Յանձնախումբը միօրեայ Սեմինար մը կազմակերպած էր, ուր գլխաւոր բանախօսն էր Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի Հաւատք եւ

Կարգ Յանձնախումբի Ատենապետ, Վեր. Տոմբ. Կունթըր Կասմըն: Ան խօսեցաւ "Եկեղեցւոյ միութիւնը" նիւթին շուրջ:

Առաջնորդ Ս. Հայրը ներկայ եղաւ ու ներկայացուց Ուղղափառ Եկեղեցիներու եւ յատկապէս Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ ըմբռնումը Հաւատք եւ Կարգ հարցերու շուրջ:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Նրուսաղէմի Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեան, իր Միաբանակից եղբայրներուն հաղորդած է հետեւեալ տեղեկութիւնը, ժընէվի դրամատան մէջ Պատրիարքարանի անունով եւ հանգուցեալ Նդիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանի ստորագրութեամբ բացուած հաշիւի մը մասին:

Միաբանակից եղբայրներուն,

Անցնող տարիներու ընթացքին հետամուտ եղանք Զուիցերիոյ ժընէվ քաղաքի դրամատան մէջ Պատրիարքարանի անունով բացուած հաշիւները ստուգելու, գանձմէք Պատրիարքարանի անունին փոխանցելու համար: Սակայն դրամատան պատասխանատուները մերժեցին փոխանցումը կատարել, առարկելով որ իրենց դրամատան մէջ բացուած հաշիւը, նախորդ Պատրիարք Նդիշէ Տէրտէրեանի ստորագրութեամբ, անձնական եւ անհատական հաշիւ է, եւ դրամատան ներքին օրէնքներուն համաձայն չեն կրնար որեւէ տեղեկութիւն տալ կամ ուրիշ անունի փոխանցել:

Մենք պնդեցինք որ Պատրիարքարանի անունով եւ Նդիշէ Տէրտէրեան Պատրիարքի ստորագրութեամբ բացուած հաշիւը անձնական չէ, եւ մենք մոյմ հաշիւը կը պահանջենք շարունակել եւ յաջորդ Պատրիարքին անունով արձանագրել:

Սուրբ Էջմիածնէն մեր վերադարձին, 1992 Մայիս 21-24, ժընէվ այցելեցինք գլխաւորաբար այս նպատակով: Ըստ նախապէս եղած կարգադրութեանց եւ ժամադրութեանց, ժընէվի մէջ մեզի ընկերացաւ Նրուսաղէմէն Պատրիարքարանի փաստաբանը: Օրինական փաստաթուղթերը եւ հաստատագիրները ներկայացուցան դրամատան վարիչներուն որոնք ընդունեցին փոխանցման գործողութիւնները կատարել, եւ մեր ներկայութեան եւ ստորագրութեամբ այդ հաշիւը փոխանցուցաւ Պատրիարքարանիս եւ Պատրիարքին անունին:

Այդ հաշիւին մէջ չնչին գումար մը մնացած է, երեսուն մէկ Ամերիկեան Դոլար: 1989 տարւոյ վերջին ամիսներուն, տասնեակ հազարներով "Cash" գումարներ գանձուած են, չենք գիտեր որո՞ւ ստորագրութեամբ եւ ի՞նչ նպատակներու համար: Զննել տուինք անունը այն անձին որուն լիազօրութիւն տրուած էր մոյմ հաշիւէն գանձումներ կատարելու:

Այս հարցին կապակցութեամբ ապագային կը տեղեկագրենք որք յաւելեալ տեղեկութիւններ կարելի դառնայ ձեռք բերել:

ԱՆՆԵԼ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԳՐԱԳԵՏԻՆ 50-ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ

Բանաստեղծ ԱՆՆԵԼ (Տֆ. Կարօ Յ. Կարապետյան) ծնած է Երուսաղեմ 1922ին: Իր առաջին բանաստեղծութիւններէն տպուած կը գտնենք ՍԻՌՆ ամսագրի 1942 տարուան թիւերուն մէջ:

Բանաստեղծութեան երեք հատորներ տպուած են. առաջինը՝ "Մուր Ցաւեր" (1945), Երուսաղեմ, երկրորդը՝ "Տեսիլք Գիւնդի" (1949), Պէյրութ, երրորդը՝ "Պարը Յոյսին" (1955), Երուսաղեմ:

1955ին Տֆ. Կարօ Կարապետյան կը մեկնի Միացեալ Նահանգներ, սրտի մասնագիտութիւնը կատարելագործելու համար Պոսթոնի Հարվըրտ Համալսարանին մէջ, ուր կ'աշակերտի աշխարհահռչակ ուսուցիչ եւ սրտաբան Փօլ Տատլի Ուայթին, որուն հետ առաջին անգամ գործադրութեան կը դնեն սրտի Փէյս-Մէյքըր գործիքին գիւտը:

Բացի բանաստեղծութենէն, ԱՆՆԵԼի գրական գործունէութիւնը կ'արտայայտուի հոգեբանական վէպով մը՝ "ՈՐԴԻ ՄԱՐԴՈՅ" որ կը հրատարակուի 1975ին, Երուսաղեմ: Ասոր կը յաջորդեն բազմաթիւ տպուած եւ անտիպ քերթածներ եւ պատմութիւններ՝ "Խենթ Բիւզանդը", "Նս Պիլի Գացի", "Հայր Խորեն", Խալլի:

ԱՆՆԵԼ տուած է գրական դասախօսութիւններ Երուսաղեմ, Գանատա, Անգլիա, Միացեալ Նահանգներ: Այժմ կ'աշխատի մեծածաւալ վէպի մը վրայ:

ԱՆՆԵԼէն Հատընտիր Քերթածներու հատոր մը տպուած է 1986ին, Նիւ Եօրք:

1992 Օգոստոս 22ին, Երուսաղեմի մէջ, Հայ երիտասարդաց Միութեան նախաձեռնութեամբ եւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հովանաւորութեամբ նշուեցաւ Բանաստեղծ-Գրագէտ ԱՆՆԵԼին 50ամեայ յորելեանը, ժառանգաւորաց վարժարանի Սրահին մէջ, հանդիսավա-

րութեամբ Յակոբ Անդրէասեանի: ԱՆՆԵԼի Կենսագրական Գիծերը ներկայացուց իր որդին՝ Տֆ. Վիգէն Կարապետյան, Բարիգէն: Ընտրեալ քերթածներէն արտասանեցին Օր. Ջեփիլո Պոյանեան, Օր. Գարինէ Գաբրիէան, Նաեւ ԱՆՆԵԼի երկու մանչուկ թոռնիկները, Բարիգէն, Կարօ եւ Թորգոմ: ԱՆՆԵԼի արձակ գրութիւններէն՝ հատուած մը Որդի Մարդոյ գիրքէն ընթերցեց Տիկին Ալին Պայեան, իսկ հոգեբանական պատմութիւններէն "Խենթ Բիւզանդը", յապաւումներով ներկայացուց Տիկին Նորա Նազգաշեան: Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը անդրադարձաւ ԱՆՆԵԼի կեանքին եւ գրական աճումին նպաստող ազդակներուն - Երուսաղեմ, ընտանիք, հայեցի դաստիարակութիւն, այլ մշակոյթներու եւ բժշկական մասնագիտութեան ներդրումները, պատմելու եւ վերլուծելու իւրաքանչեւ ոճը - եւ իր գնահատանքին հետ ներկայացուց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին Օրհնութեան կոնդակը, զոր ընթերցաւ Հոգ. Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան, եւ ԱՆՆԵԼին լափակէն անցուց Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ շքանշանը Վեհափառ Հայրապետէն շնորհուած:

Անել իր շնորհակալութեան խօսքէն յետոյ, վերլուծումը կատարեց Հայ Սփիւռքի ներկայ կացութեան, եւ պատկերեց թելադրական ցուցմունքներով այնպէս ինչպէս ինք կը տեսներ "Սփիւռքը 21րդ դարու սեմին":

Երեկոյթը աւարտեցաւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր "Պահպանիչով" եւ խմբովին երգուած "Հայր Մեր"ով:

ՊՈԼՍՈՅ "ԺԱՄԱՆԱԿ" ԵՒ "ՄԱՐՄԱՐԱ" ԹԵՐԹԵՐԸ ԿԸ ՀԱՂՈՐԴԵՆ

Կաթուղիկ Միաբանութիւններէն եւ ընկերութիւններէն նեօ-Քաթէֆումէններու խումբը, Պէյօղլուի Ս. Անթուան եկեղեցւոյ մէջ, եւ Ֆօֆօլարիէն խումբը Պիւլուֆտէրէի լատին եկեղեցւոյ մէջ, իսկ Սալէզիէններու Միաբանութիւնը եւ Միսիոններու Իտէնթաս Սպանիական Միաբանութիւնը Հարպիյէի Ս. Էսփրի Քաթիտրալի եւ Մեծ Կղզիի "Օրաթորիօ" ակումբներուն մէջ թափ տուած են միսիոնարական լայն աշխատանքներու: Թիրախ ընտրելով ի մասնաւորի Հայ

Առաքելական եւ Ասորի Ուղղափառ պատանիներն ու երիտասարդները: Հայոց Պատրիարքական Աթոռի Կրօնական Ժողովը, 7 Մայիս 1992 թուակիր նամակով, բացատրութիւն պահանջած է Հայր Լուի Փլաթրէն, որ ներկայիս Պապական Փոխանորդ նշանակուած է, եւ որուն նպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը հաւանական է որ Իսթանպուլի մէջ տեղի ունենայ: Ներկայիս Թուրքիոյ մէջ կը պաշտօնավարեն չորս Կաթուղիկ նպիսկոպոսներ:

ԿՈՒՍԱԿՐՕՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՆԻՒ ԵՕՐՔԻ Ս. ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՁ

ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Միացեալ Նահանգներու Հայց. Եկեղեցւոյ Արեւելեան Թեմի բարեխնամ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաթակ Ս. Եպիսկ. Պարսամեան Կիրակի, Յուլիս 26, 1992-ին հանդիսաւոր արարողութեամբ կատարեց կուսակրօն քահանայական ձեռնադրութիւնն ու օծումը բարեխնամ Վազգէն Աւագ Սարկաւագ Պէրպէրեանի:

Թուականը կը զուգադիպի Այլակերպութեան (Վարդապետի) սօնին: Մեր մէջ առ թուականը, սոմարական եզրաբանութեամբ՝ շարժական է, կապուած Ս. Զատիկի օրուան՝ Յօրեոս ետառաջութեան: Օրթոտօքս եւ Կաթոլիկ Եկեղեցիները Այլակերպութիւնը կը տօնեն Օգոստոս 6-ին, անշարժաբար: Լուսնային սոմարի հաշուարկութեան հետեւելով, աւանդաբար Յուլիս 30-ին կը զետեղուին Իր կեանքի վերջի դէպքերու մասին՝ Յիսուսի կատարած կանխասացութիւնները, որոնց կը հետեւի այլակերպութեան դէպքը, որ քրիստոնէական թուականով կը զուգադիպի Օգոստոս 6. 29-ին, երբ Յիսուս 33 տարեկան էր:

Հայ Երուսաղէմի մէջ աւանդութիւն եղած է ձեռնադրութիւնները կատարել Այլակերպութեան սօնի Կիրակիին: Այլակերպութեամբ՝ Քրիստոսի կերպարանքին լոյսի ու փառքի փոխարկումը խորհրդանշաբար կը կիրարկուի ձեռնադրութեան խորհուրդին, երբ ընծայացուն եւս կը փոխարկուի «նոր մարդու» կերպարանքին: Առաջնորդ Սրբազան Հայրը իբրեւ Երուսաղէմցի, նոյն սօնի Կիրակիին ձեռնադրուած ու օծուած, կարգադրեց որ իր անդրանիկ ձեռնադրութիւնը տեղի ունենար նոյն օրը, այլակերպութեան անիմանալի խորհուրդի մթնոլորտին մէջ:

Նախատեսակին, Շաբաթ օրը «Յիշատակ Տապանակին հնոյ եւ սօն նորոյս Սրբոյ Եկեղեցւոյ», Առաջնորդ Սրբազան Հայրը երեկոյեան արարողութեան աւարտին կը բազմի փոքր դասին մէջտեղ դրուած բազկաթուին, նախադասելու Կոչման Արարողութեան: Հոգ. Տ. Հայկազուն Մ. Վրդ. Նաճարեան, խարտավիլակը ընծայեալին, կ'առաջնորդէ զայն Ս. Բեմին, պատասխանելով օրինական հարցումներուն ի վկայութիւն Վազգէն սարկաւագի արժանաւորութեան: Մէջ ընդ մէջ երկարաշունչ ընթերցումներէ վերջ Սրբազան Հայրը կ'ընդունի ընծայացուն խոստումները հետեւելու ուղղափառ հայրերու դաւանութեան, եւ նզովելու՝ չարափառ ուսուցումները հերտիկոսներու: Կոչման արարողութիւնը կը փակուի Հայց. Եկեղեցւոյ դաւանաբանական ուղղափառ բանաձեւի բարձրաձայն արտասանութեամբ՝ Վազգէն Սարկաւագի կողմէ:

Յուլիս 26, Կիրակի առաւօտ: Ս. Վարդան Մայր տաճարը, լայնախարիս ու փառաւոր, եղաւ հանդիսարանը սրտառուէ ձեռնադրութեան արարողութեան: Ներսէ՛ ջահալոյց ու խնկաբոյր մայր տաճարը արդէն կը յորդէր հայ հաւատացեալներով: Նոյն Կիրակի երեկոյեան՝ դէպի Հայաստան իր ճամբուն, ձեռնադրութեան ամբողջ տեւողութեան ներկայ էր Գանատայի Առաջնորդը՝ Գերշ. Տ. Յովնան Եպիսկոպոս: Տէրոյեան: Ձեռնադրիչ երիտասարդ Առաջնորդ սրբազանը զգեստաւորուած լազուարթ գեղեցկատեսիլ հանդերձանքով եւ Կոմիտաս երգչախումբի «Հրաշափառ Աստուած»ով աւելի քան 20 սարկաւազներու, վարդապետներու եւ քահանաներու թափօրով կը մտնէ Ս. Պատարագի, առնթերակայ ունենալով Հոգշ. Տ. Գրիգոր Վրդ. Մագաւանան ու Արթ. Տ. Կարապետ Քհնյ. Քոչակեանը, կիսազգեստաւորուած:

«Ձի ողորմած եւ մարդասէր եւ Աստուած գալով...»: Ձեռնադրիչ սրբազանը կը բազմի խորանին առջեւ՝ բազկաթուին: Խարտավիլակ հայր սուրբը կ'առաջնորդէ ծնկաչոք ընծայացուն՝ խորանին: Երկար աղօթքներ, գիրք ու աւետարան: Ծնկաչոք, ձեռամբարձ, դէմքը հաւատացեալներուն, ընծայացուն համբրութեամբ կ'ունկնդրէ «աստուածային եւ երկնաւոր շնորհ...» երիցս կրկնուող երգեցողութիւնը. ապա դառնալով կը մօտենայ ձեռնադրիչ սրբազանին որ իր կարգին կը կանգնի ոտքի, աջ ձեռքը կը դնէ գաղաթին ու կ'արտասանէ. «Ես դեմ ձեռս ի վերայ սորա եւ դուք ամենեքեան աղօթաւ արարէք», ձեռնադրութեան խորհուրդին ամէնէն կենսական պահը, երբ քահանայական իշխանութիւնն ու շնորհը կը փոխանցուի ընծայեալին:

Կ'երկարի պատարագը մինչեւ «Ողջոյն»: Ձեռնադրիչ սրբազանը կը վերադառնայ իր բազկաթուին, կատարելու օծման բաժինը, եւ ամբողջացնելու՝ ձեռնադրութեան խորհուրդին շրջանակը: Կրկին աղօթքներ, գիրք, սաղմոս, աւետարան: Մեծ ափսէով կը բերուին սեւ փիղոն ու քահանայական զգեստները, որոնք յաջորդաբար կը դրուին նորօք ձեռնադրեալի վրին ու ուներուն:

Ձգեստաւորուած քահանայական հանդերձանքով, ընծայեալը կը կանգնի Ս. Բեմի ձախակողմին, հանդիման Սրբազանին, որ Ս. Միւռնի ամանը ի ձեռին, միւռնաթաթալս բթամատով կը մօտենայ ու կը ձայնէ «օծցի եւ որբեացի ճակատ Տէր նարեկ կուսակրօն քահանայի...», ապա աջ ու ձախ ափերուն՝ «այս նշանաւ սուրբ խաչիւ եւ Սրբալոյս միւռնաւ...»: Ձեռնադրիչ սրբազանը քահանային կը յանձնէ Ս. Պատարագի սկիզբը, նշանակ' պատարագելու իշխանութեան: Ի պատասխան երիցս՝ «Օրհնեա՛ Տէր նարեկ կուսակրօն քահանայ» կոչին, նորաօծը կ'արտասանէ իր ստաջին օրհնութիւնը եւ «խաղաղութիւն ամենեցուն»ը ներկայ հաւատացեալներուն:

«Ողջոյն տուք միմեանց ի համբոյր սրբութեան...»: Ձեռնադրիչ Առաջնորդ սրբազան հօր առաջնորդութեամբ, ներկայ եկեղեցականներն ու սարկաւազները մի առ մի կը բարձրանան Ս. Բեմ եւ ողջագութեամբ կը տոանան «ողջոյն»ը նորած Տէր նարեկէն: Արդարեւ տպաւորիչ, յուզիչ ու խորհրդաւոր տեսարան: Արցունք՝ հոգեւորականներուն, հաւատացեալներուն եւ իր ալ աչքերուն մէջ:

Իր անդրանիկ ձեռնադրութեան առթիւ հարազատ յուզումով աւլցուն, Առաջնորդ սրբազանը արտայայտուեցաւ Այլակերպութեան դէպքին եւ կատարուած ձեռնադրութեան խորհուրդին միջեւ յանդիսութիւններուն: Սրտառուչ բառերով օրհնեց իր հոգեւոր անդրանիկ զաւակը հայրական դրկընդիսառնութեամբ:

«Օրհնեալ եղբուք»էն առաջ, վեղարի տուչութեան արարողութիւն: Աղօթքներ, սաղմոսներ, գիրք ու շարական: Առաջնորդ սրբազանը, իր առջեւ ծունկի եկած նորածէն խորհրդաբար կը վերցնէ «Հին մարդը» եւ անոր տեղը կը գեանդէ նորը, վեղարը, կուսակրօն քահանայութեան քօղը:

Անոր բարձր ու նիհար հասակն ու երիտասարդ դէմքը կը զգենուն նոր վայելչութիւն, նոր այլակերպութիւն: Թագաւոր երկնաւոր անշարժ պահէ եկեղեցիդ: Ընկերակից եղիր Հ. նարեկին, իր կեանքի դիւրգնաց եւ դժուարգնաց երկար ճանապարհին:

Ժամը 2:15, կէսօրէ վերջ: Հանդիսաւոր ճաշկերոյթ Գալուքճեան հանդիսասրահին մէջ, ի ներկայութեան խուռներամ հաւատացեալներու:

Սրբազան հայրը կ'օրհնէ սեղանը: Տիկ. Պըրթայ Մորէարթի, դուստրը ձեռնադրութեան կնքամայր՝ Տիկ. Ալիս Սաւլըճեանի, ի դիմաց մօր եւ ազգականներու կ'արտասանէ իր սրտի խօսքը. ապա կ'առաջարկէ կենացը խմել իրենց հոգեւոր զաւակին:

Ի դիմաց Ս. Վարդան Մայր Տաճարի Տիկնանց Միութեան ատենապետուհի երէցիկին Մարիամ Աշճեան կը կարդայ իր խօսքը:

Մինչ ճաշկերոյթը կը շարունակուի, ատենավարը կը հրաւիրէ Օր. Կարինէ Մկրտիչեան, Առաջնորդարանի պաշտօնեաներէն, որ ապրումով կ'արտասանէ Վ. Թէքէեանի դասական ոտանաւորներէն՝ «Եկեղեցին հայկական»:

Կը հրաւիրուի Գերշ. Տ. Յովնան Սրբազանը տալու իր վկայութիւնը Վազգէն սարկաւազին ի Ս. էջմիածին դպրոցական տարիներուն, եւ յայտնելու բարեմաղթանքներ նորընծայ նարեկ հայր սուրբին: Սրբազան հօր խօսքերը եղան տպաւորիչ, յուզումնալից ու հայրախնամ:

Հանդիսավարի հրաւերով բեմ կը բարձրանայ դաշնակահար Պրն. Ռուբէն Ալազեան: Եկած Հայաստանէն, չրջանաւարտ Երեւանէն. ապա՝ Մոսկուայի երաժշտանոցէն: Վարպետ մասններով արդարացուց իր արուեստագիտութիւնը. վկայ՝ բուռն ծափահարութիւնները:

Իր ուղերձով հոգչ. Տ. Գրիգոր Վրդ. Մազուտեան շեշտը դրաւ հայ դպրոցներու կարեւորութեան եւ անոնց կատարած բարերար ու անմրցելի աշխատանքին: Հայ սուրբ վարիչն է՝ Առաջնորդարանին կից՝ Գրիգոր եւ Գլարա Զօհրապ Տեղեկատուութեան կեդրոնին:

Կարճ ուղերձի ընթերցումով եւ ոտանաւորի արտասանութեամբ, երկուքն ալ ինքնագիր, Տիկ Մաքրուհի Աղճայեան կարողացաւ տպաւորել ներկաները:

Ձայնագործիքին կը մօտենայ Հոգշ. Տ. Հայկազուն Ծ. Վրդ. Նաճարեանը որ իւրյատուկ մտածումներով կըրցաւ արժեցնել իւր ուղերձը: Հայր սուրբը փոխանորդն է Թեմիս եւ ուսուցիչն ու տեսուչը հայր Նարեկին, ի Ս. էջմիածին:

Հաճոյք էր ներկայութիւնը Կանոնիկոս Փրոֆ. Ժ. Րապըրթ Րայթի, որ եղած էր ակադեմական խորհրդատուն, երբ հայր Նարեկ անցեալ տարի կ'ուսանէր եպիսկոպոսական Աստուածաբանական Ճեմարան, ի Նիւ Եորք: Ան յայտնեց իւր մտածումները պատշաճ բառերով եւ ներկայացուց իւր բարի մաղթանքները:

Կարգը եկաւ նորընծայ հայր սուրբին արտայայտելու իւր ապրումներն ու յուզումները որոնք իրենը եղան իւր ամբողջ ուսանողութեան տարիներուն, եւ այսօր ալ, ձեռնադրութեան ու օծման արարողութիւններու տեւողութեան: Յիշեց անուններ ու դէպքեր որոնք դպած էին իւր կեանքին մինչեւ ներկայ պահը: Շնորհակալութեան ու

երախտագիտութեան զգացումներով անդրադարձաւ իւր հոգեւոր Սրբազան հօր, իւր մօր, իւր կնքամօր եւ բոլոր անոնց որոնք ծրագրեցին ու դուրս հանեցին այս յիշատակելի օրը:

Կ'արժէր հայր սուրբին խօսքը գետեղել այստեղ ամբողջութեամբ, եթէ տեղը թոյլատրէր:

Բնականաբար, ձեռնադրիչ Սրբազան հօր բաժին ինկաւ կատարելու փակման խօսքը: Իւրյատուկ պերճախօսութեամբ անդրադարձաւ «մշակներու» կարիքին որոնք

պարտականութիւնը ունին դիմադրաւելու հայ համայնքային կեանքէն ներս գոյառնող լաւ ու չար պայմանները, թուեց արժանիքները իւր հոգեւոր զաւակին եւ վստահութիւն յայտնեց որ ան պիտի կարենար անգայթում գնացքով քալել իւր որդեգրած ճամբուն երկարածիգ արահետներէն:

Ճաշկերոյթի հանդիսավարութեան եւ յայտագրի գործադրման պարտականութիւնը վստահեցած էր Գրիգոր Ոսկանեանին:

Պատուոյ սեղանին վրայ տեղ գրաւած էին երկու պատուական տիկիներ, քով քովի: Մին, Տիկ. Նուարդ Պէրպէրեան, տիրամայրը. ինքնամփոփ ու սակաւախօս, եկեղեցական արարողութիւններէն մինչ վախճանը ճաշկերոյթին: Ինչե՛ր կը զգար ու կը մտածէր: Դժուար է թափանցել: Բայց ժախտ կար երեսին երբ կ'ընդունէր շնորհաւարութիւններ:

Միւսը, Տիկ. Ալիս Խալիլեան, կնքամայրը՝ նորընծայ հայր սուրբին: Յոգնած, բայց բարեմոյն տրամադրութեամբ կըրցած էր դիմանալ ձեռնադրութեան արարողութիւններուն եւ ճաշկերոյթի ճառախօսութիւններուն: Սակայն կար իւր աչքերուն մէջ խինդ, որ կը ծորէր բարի, աստուածահաճոյ պարտականութիւն մը կատարած ըլլալու գոհունակութենէն:

Նիւ Եորք Օգոստոս 1992

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ԼԵՐՍԵԼ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Շր. 4 Յուլիս.- Ս. Մեծին Ներսիսի եւ Խաղայ Եպիսկոպոսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 5 Յուլիս.- Բարեկենդան Ս. Լուսաւորչի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէժեան:

Ուր. 10 Յուլիս.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս.:

Շր. 11 Յուլիս.- Գիւտ մշխարաց Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ, ուր թաղուած է, ըստ աւանդութեան, մասունքը Ս. Լուսաւորչի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

Կիր. 12 Յուլիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Երուսաղէմի հրեական բաժնին մէջ գտնուող Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէճեան, իսկ քարոզիչը՝ տեղւոյն Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոջանեան:

Դշ. 15 Յուլիս.- Թարգմանչաց նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Եշ. 16 Յուլիս.- Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ (Տօն Ազգային): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալմանեան:

Շր. 18 Յուլիս.- Ս. Տրդատայ Թագաւորին եւ Աշխէն տիկնոջն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

Կիր. 19 Յուլիս.- Գիւտ Տփոյ Ս. Աստուածածնին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Ջոջանեան: Երթ ու դարձի թափօրները գլխաւորեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպիսկոպոսը:

Շր. 25 Յուլիս.- Ս. Երկոտասան առաքելոցն Քրիստոսի եւ Պօղոսի՝ երեքտասաներորդ Առաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պօղոսի վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 26 Յուլիս.- Բարեկենդան Վարդապետի

Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Ուր. 31 Յուլիս.- Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիածին մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս.:

Շր. 1 Օգոստ.- Յիշատակ Տապանակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

- Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը "Հրաշափառ"ով մուտք գործեց Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճար, ուր Այլակերպութեան հանդիսաւոր նախատօնակին եւ անոր յաջորդող Տեսուչներ Գահակալութեան նուիրուած արարողութեան նախագահելէ ետք թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարան:

- Իրիկնադէմին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած "Եկեղեցի"ի եւ Հսկման կարգերուն նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս.:

Կիր. 2 Օգոստ.- Վարդապետ (Այլակերպութեան Տեսուչ): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը եւ քարոզեց տօնին մեծ խորհուրդին շուրջ:

Բշ. 3 Օգոստ.- Յիշատակ մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէժեան: Ապա, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը Հանգստեան շարականներու երգեցողութեամբ մեկնեցաւ Ս. Փրկչի գերեզմանատունը, ուր Հոգեղոյս Ս. Նղիշէ Պատրիարք Տէրտեբեանի նորակառոյց դամբարանին վրայ գետնդրուեցաւ ծաղկեպսակ եւ կատարուեցաւ Հանգստեան պաշտամունք: Աւարտին, հոգեւորն տրուեցաւ Ժառանգ. Վարժարանի փոքր սրահին մէջ:

Ուր. 7 Օգոստ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս.:

Շր. 8 Օգոստ.- Ս. Թաղէտիս Առաքելոյն եւ Սանդիտոյ Կուսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

Կիր. 9 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէճեան:

Շր. 15 Օգոստ.- Որդւոց եւ Թոռանց Ս. Գր. Լուսաւորչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Կիր. 16 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. մախագահեց "Խաղողօրհնէք"ի արարողութեան, որ կատարուեցաւ յաւարտ Ս. Պատարագի:

Բշ. 17 Օգոստ.- Այսօր սկսաւ Ս. Կոյսի վերափոխման տօնը կանխող կէս-հանդիսաւոր Ս. Պատարագներու մատուցումը Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ:

Շր. 22 Օգոստ.- Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 23 Օգոստ.- Բարեկենդան Ս. Աստուածածնի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բագրատ Արդ. Պրնէքեան:

Բշ. 27 Օգոստ.- Առաւօտեան ժամը 2.30ին, Միաբան Հայրեր եւ Ժողովուրդ իջան Գեթսեմանի ձոր, ուր Աստուածածնայ Սուրբ Գերեզմանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց հիւրաբար Ս. Աթոռ գտնուող Անթիլիասի միաբան Հոգշ. Տ. Անուշահան Մ. Վրդ. Դանիէլեան:

Ուր. 28 Օգոստ.- Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս.:

Շր. 29 Օգոստ.- Տօն Շողակաթի Ս. Էջմիածնի: Ամերիկա ձեռնադրուած եւ իր քառասունհինգ ամեայ տարւածքով օրերը Ս. Փրկչի վանքին մէջ անցուցած Հոգշ. Տ. Նարեկ Արդ. Պէրպէրեան իր անդրանիկ Պատարագը մատուցաւ Ս. Էջմիածին մատրան մէջ:

- Կէսօրէ ետք, գլխաւորութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Միաբանութիւնը իմենաշարժերով իջաւ Գեթսեմանիի ձորը ու "Հրաշափառ"ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցաւ ժամերգութիւնն ու վերափոխման մեծահանդէս մախատօնակը:

- Իրիկեանդէմին, մոյմ Տաճարին մէջ պաշտուած "Նկեպտէ"ի եւ Հսկման կարգերուն մախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Նպս.:

Կիր. 30 Օգոստ.- Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, դարձաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք

Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը իմենաշարժերով իջաւ Գեթսեմանիի ձորը ու "Հրաշափառ"ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցաւ եւ մայրութեան գաղափարին շուրջ քարոզեց Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեան: Գերշ. Սրբազանը մախագահեց մաք. Ս. Պատարագէն ետք կատարուած "Անդաստան"ի արարողութեան:

- Կէսօրէ ետք եւս "Անդաստան" կատարուեցաւ, ինչպէս մաք. յետ ժամերգութեան, մախատօնակ՝ Մայր Տաճարին մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս.:

Բշ. 31 Օգոստ.- Յիշատակ Մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան, վարժիչ-ուսուցիչը նորընծայ Տ. Նարեկ Արքեպսին: Հոգեհանգստեան կարգերուն մախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս.:

ՊԵՏՏՈՆԱԿԱՆԻՐ

Ուր. 3 Յուլիս.- Կէսօրէ ետք, վաղուան Միացեալ Նահանգաց Անկախութեան 21-րդ տարեդարձին առիթով, Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Գերշ. Տ. Կիւրեղ եւ Սեւան Սրբազանները, Աւագ Բարձրան Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանը եւ քարտուղար Գէորգ Հինդլեանը:

Բշ. 13 Յուլիս.- Կէսօրէ ետք, 13րդ Գնէտէքի բացման հանդիսութեան ներկայ եղաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Գաւազանակիր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Գշ. 14 Յուլիս.- Երեկոյեան, Յրանսական Յեղափոխութեան 203րդ տարեդարձին առիթ, Յրանսական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ սարգուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեանը, Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի եւ Գէորգ Հինդլեանի:

Գշ. 21 Յուլիս.- Երեկոյեան, Պէլիքիայի ազգային տօնին առիթ, Պէլիքիական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Գերշ. Տ. Սեւան Նպս., Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. եւ Գ. Հինդլեան:

Կիր. 26 Յուլիս.- Հոգշ. Տ. Անուշահան Մ. Վրդ. Ջոզանեան այլ յարաճառութեանց հոգեւորականներու խումբի մը հետ մեկնեցաւ

Ձիթենեաց լեռ, երեք օրեր առաջ կառուցման մէջ
 եղող Յունաց Եկեղեցւոյ փուլզումին առթիւ Յունաց
 Պատրիարքարանի կողմէ կազմակերպուած
 պաշտամունքին մասնակցելու համար:

ԵՂ. 13 Օգոստ.- Կէսօրէ ետք,
 Յոյն-Կաթոլիկներու Եկեղեցւոյ մէջ կատարուած
 Ասորի Կաթոլիկ Համայնքի Մոլիթար Ճօրն
 Սափարի յուղարկաւորութեան ներկայ եղան
 Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս., Գերշ.
 Տ. Գուսան Վրդ.:

ԴՂ. 19 Օգոստ.- Կէսօրէ ետք, Նօթր Ծամի
 Եկեղեցւոյ մէջ, Երուսաղէմի Քաղաքապետարանի
 երկարամեայ պաշտօնեայ եւ Լատին համայնքի
 երեսելի անդամներէն Անթօն Սաֆիէի
 յուղարկաւորութեան ներկայ եղաւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ
 Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր. 30 Օգոստ.- Ամեն. Ս. Պատրիարք
 Հայրը ներկայ եղաւ երեկոյեան Հ. Մ. Ը. Մ.ի
 ակումբին մէջ կազմակերպուած տեղւոյս Հ. Օ.
 Միութեան մասնահիւղի Հիմնադրութեան 60
 ամեակի հանդիսութեան եւ ըրաւ փակման խօսքը:

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵԻՑԱԼ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. ԶԱՊԵԼ ԵՍԱՅԱՆ ՓՈԲՐ ԿՏԱՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
Ավետյան Ա. Գրիգորյան: Ուսումնական Զեռնարկ Երեւան, 1990 էջ 107
2. ԹԵԼԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
Զ. Հ., Ալեքսանեան, Ա. Ա. Մարության, Հ. Ն. Նազարեթյան եւ Ա. Մ. Պողոսյան:
Երեւան, «Լույս» 1991 էջ 304
3. ՀՐԱՇԲ ԵՐԿԻՐ ԻՄ ՂԱՐԱԲԱՂ
Հրաչյա Բեգլարյան: Բանաստեղծություններ: Երեւան, «Նաիրի» 1990 էջ 145
4. ՍԱՄՆԱՅ ԱՐԾԻՎԸ
Սողոմոն Մկրտչեան: Երեւան, «Նաիրի» 1991 էջ 164
5. ՎԵՐՆԱԳԻՐԸ ՎԵՐՋՈՒՄ
Պարույր Սեւակ: Երեւան, «Անահիտ» Հրատարակչութիւն, 1991 էջ 224
6. ԵՓՐԱՏ
Նորայր Ադալյան: Վեպ, պատմվածքներ: Երեւան, «Արեւիկ» 1990 էջ 405
7. ԵՐԻՑՍ ԽԱԶՈՒԱԾԸ
Շահեն Թաթիկյան: Երեւան, «Լույս» 1988 էջ 363
8. ԱՐՄԱՏԵԱՆ ԾԱՌԵՐ
Լիպարիտ Սարգսյան: Վիպակներ Պատմվածքներ: Երեւան, «Արեւիկ» 1991 էջ 350
9. ՇԻՐԱԶ
Խիկար Բարսեղյան: Հուշ նովելներ, թանկագին մասունքներ: Երեւան, «Արեւիկ»
1990 էջ 255
10. ԽԱԶԻԿ ԴԱՇՏԵՆՑ
Հովսեփ Հ. Արեւիկյան: (Կյանքի ու Ստեղծագործության Ուրվագիծ): Երեւան,
Հայկ. ԽՍՀ. «Գիտելիք» Ընկերություն, 1989 էջ 34
11. ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԱՄՈՒԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ (1828-1920)
Սմբատ Դ. Ավագեան: Երեւան, Երեւանի Համալսարանի Հրտրկչքն. 1989 էջ 286
12. ԽԻԿԱՐ ԻՄԱՍՏՈՒՆԻՑ ՄԻՆԶԵՎ ԶԱՆՈՆ
Հրանտ Ադասայան (Ռուսերենից թարգմանեց): Երեւան, «Հայաստան» 1990 էջ
478
13. ՆՇԽԱՐՆԵՐ ԱՐՑԱԽԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ
Լեւոն Հարությունյան (ժողովեց, կազմեց եւ ծանոթագրեց): Երեւան, Երեւանի
Համալսարանի Հրտրկչքն. 1991 էջ 398
14. ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՌԱՐԱՆ
Արտեմ Սարգսյան: Երեւան, «Արեւիկ» 1991 էջ 319

(Շարունակելի)

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ
Բարտուղար Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH OF AMERICA

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹԵՄԻ

BISHOP KHAJAG BARSAMIAN, PRIMATE

Առաջնորդարանիս Ս. Վարդան Գրատունը՝ առ ի գիտութիւն մեր հոգեւոր հայրերուն եւ եկեղեցւոյ պաշտօնեաներուն՝ կը յայտարարէ որ այժմ մատչելի են հետեւեալ սպառած ծիսական եւ կրօնական գրքերու նոր հրատարակութիւնները.

«ԶԱՅՆՔԱՂ ՇԱՐԱԿԱՆ»

Վերատպութիւն Երուսաղէմի 1914 թուականի Գ. տպագրութեան:
Այս գեղատիպ մեծադիր երկսիւնակ հրատարակութիւնը անհրաժեշտ է ունենալ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ:
գին՝ \$100.00

«ՄԱՇՏՈՑ»

Վերատպութիւն Երուսաղէմի 1961 թուականի Զ. տպագրութեան:
Հայ եկեղեցւոյ ծիսարանին աւանդական բնագրի հրատարակութիւնն է այս, որ կը գործածուի մեր եկեղեցիներուն մէջ:
գին՝ \$25.00

«ԱԻԱԳ ՇԱԲԱԹ»

Վերատպութիւն Նոր Զուլայի դասական 1895 թուականի հրատարակութեան:
Անհրաժեշտ է որ մեր հոգեւորականները, սարկաւազներն ու դպրապետները օրինակ մը ունենան այս հատորէն, որուն մէջ կարգաւ դասաւորուած են Աւագ շաբթուայ բոլոր արարողութիւններն ու շարականները:
գին՝ \$20.00

ԶԵՌԱՅ «ԺԱՄԱԳԻՐՔ»

Վերատպութիւն Երուսաղէմի 1915 թուականի ձեռաց ժամագրքին, որուն մէջ գործածուած են միջնադարեան հայկական խազեր:
գին՝ \$15.00

ԱՌԶԵՌՆ «ՇԱՐԱԿԱՆ»

Վերատպութիւն 1936 թուականի Երուսաղէմի հրատարակութեան:
գին՝ \$20.00

«ԺԱՄԱԳԻՐՔ ԱՏԵՆԻ»

Վերատպութիւն 1915 թուականի Երուսաղէմի մեծադիր հրատարակութեան, որ կը բովանդակէ նաեւ Սաղմոսարանը եւ Տօնացոյցը:
գին՝ \$60.00, լաթակազմ
\$50.00, թղթակազմ

COMMENTARY ON THE DIVINE LITURGY BY XOSROV ANJEWAC'I

«ԽՈՍՐՈՎԱՆԻ ԱՆՁԵԻԱՅԵԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅ ՊԱՏԱՐԱԳԻ»

translated with an introduction by S. Peter Cowe

գրաբար բնագիրը եւ անգլերէն թարգմանութիւն խորով Անձեւացեաց Եպիսկոպոսի
դասական մեկնութեան:

գին՝ \$17.50

«ԾԻՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ»

Հեղինակ՝ Նորայր Արքեպս. Պողարեան

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ գործածական ծիսական գրքերու բովանդակութեան
մասին կուռ ուսումնասիրութիւն մըն է ներկայ հրատարակութիւնը:

գին՝ \$15.00

«ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՌԱԿՆԵՐԸ»

Հեղինակ՝ Բարգէն Ա. Քհնյ. Մադսոնեան

հոգեշահ քարոզներ:

գին՝ \$12.00

Սոյն հրատարակութիւնները կարելի է ապսպրել՝ գրելով հետեւեալ հասցէին.

St. Vartan Bookstore

Diocese of the Armenian Church

630 Second Avenue

New York, New York 10016-4885

Tel. (212) 686-0710

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

Վեհ. Հայրապետի Խօսքը Նրեանի
Հեռուստացոյցից

190-193

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

Պայծառակերպող Տեսիլք
Արարչագործական Պարգեւ
"Ոչ եկի Լուծանել Զօրէնս"
Եւ Մինչ Լեռից Իջնում էին
Are You Aware?

Թ.Ա.Մ.

Նարեկ Եպս. Շաքարեան
Գեորգ Ճինիվիզեան
Արմէն Աթաջանեան
Rosemary Aprizian

194-197
197-200
201-202
203-205
205

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Լորտ Պայրընի "Հարութի Որդւոյն
Պանդխտութիւնը"
Զար Մարդու Լեզուն
Խաղաղութիւն Ամենեցուն
Տեսիլք-Ներկան

Թրգմ. Մ. Մանուկեան
Աշոտ Գրաշի
Անել
Շէն-Մահ

206
207
208
209

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

"Միութեանական Շարժում" Ներսէս Շնորհալի
Օրագրութիւն

Էրնատ Սուտոնէր
Թրգմ. Արէլ Արեղայ
Մեսրոպ Վրդ. Նշանեան

210-218
218-219

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Նարեկացին եւ իր Ժամանակը
Մեծացուցէ ԲԿ. Ըզեզ Աստուածածին
Մեծացուցէ ԳԶ. Աստուածածին
Նրկնային Դուռն

Արշալոյս Ղազինեան

220-224
224

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

Առաքելութիւն ի Հայաստան
Մենք Գնացինք Նրկիր

Յովնան Եպս. Տէրտէրեան
Լեւոն Միրիջանեան

225-227
228-237

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Հայ Արդիական Կրօնաւորը

Շահան Ռ. Պէրպէրեան

238-243

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

"Զայնքաղ Շարական"
Շարական ԴԶ. Նոր Սիոն ծընեալ մանկունք

Գր. Ոսկանեան

244-246
246

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

- Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանի
Տապանաբարը
- Սրբանկարներու Ցուցահանդէս

Անուշաւան Ծ. Վրդ.
Զղջանեան

247
247-248

- 80ամեայ Դեղագործ Նուպար Արսենեան 248- 249
- Պատրիարք Սրբազանի ղրկած հեռագիրը
 և ստացած պատասխանը Յորդանանի
 վեհ. Թագաւորի բժշկական գործողութեան
 առիթով 249
- Աւստրալիոյ Թեմէն 250-251
- Պատրիարք Սրբազան Հօր նամակը
 Միաբանակից եղբայրներուն, ժընէվի
 Դրամատան Հաշիւներու մասին 251
- ԱՆԵԼ քանաստեղծի 50ամեայ յորելեան 252
- Պոլսոյ "Ժամանակ" և "Մարմարա"
 թերթերը կը հաղորդեն 253
- Տ. Նարեկ Աբղ. Պերպերեանի Զեռնադրութիւն
 Նիւ Եօրքի մէջ Գրիգոր Ոսկանեան 254-255

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

- Եկեղեցական-Բեմական 258-260
- Պաշտօնական

ՅԱՆԿ՝ ԿԻՎԱԷՆԿԵԱՆ Մատենադարանի

- կողմէ ստացուած գրքերու Սահակ Գալայնեան 261
- Նոր Հրատարակութիւն և Վարդան
 Գրատան, Նիւ Եօրք 262-263

Դեղատարժ Նուպար Յ. Արսէնեանի 80 ամեակի տարեդարձ, 2 Օգոստոս 1992, հրաւերով Տէր եւ Տիկին Նուպար եւ Սիրարփի Արսէնեանի երեք դուստրերուն եւ փեսաներուն, Տէր. Նդուարդ եւ Սոմա Արսէնեան, Ճօրն եւ Նորա Քարմի, Ժագ եւ Արտա Էմէֆնեան, հովանաւորութեամբ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր:

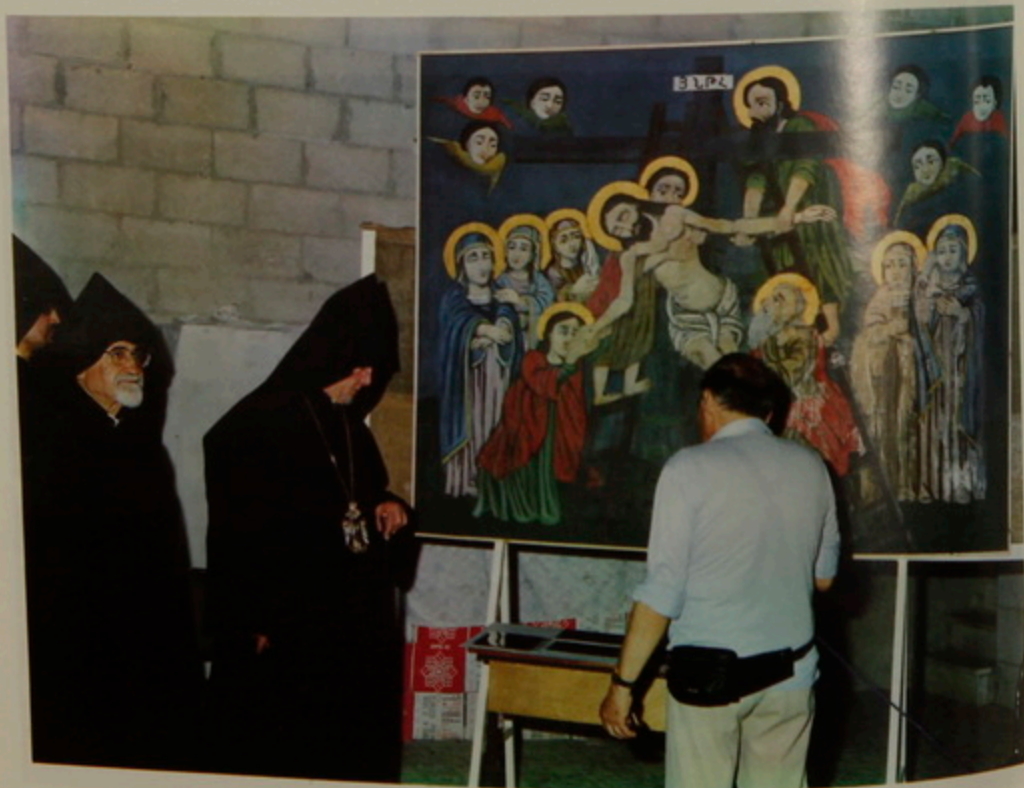

Արուեստագետ Արտաւազդ Պէրպէրեան Ամեն. Պատրիարք Սրբազանին եւ Միաբանութեան քաջատրուքիւ կու տայ նորոգուած մկարմերու մասին:

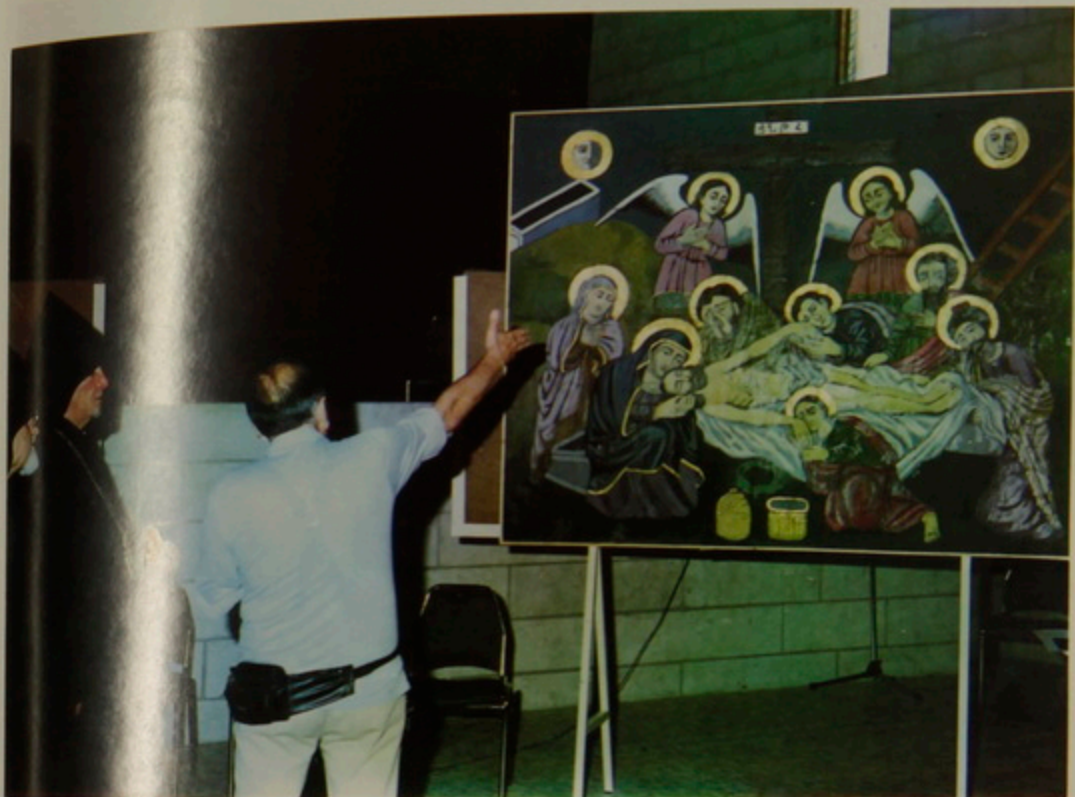

1. Քրիստոսի Համբարձումը

2. խաչմկարմը

3. Խաչէն վար պատանձումը

4. Խաչէն վար պատանձումի երկրորդ մկար

Անիլ քանաստեղծ-գրագէտի 50ամեայ Յոբելեանին յայտագրին (22 Օգոստոս 1992) մասնակցողներ--

Ա. Շարֆ, ճախէն աչ.- Յակոբ Անդրէասեան, Դուսամ Վրդ. Ալեանեան, Փոքրիկն Թորգոմ, Պատրիարք Սրբազան, Անիլ (Տէր. Կարօ Յ. Կարապետեան), Փոքրիկն Կարօ, Տէր. Վիգէն Կարապետեան:

Բ. Շարֆ, ճախէն աչ.- Տիկ. Նորա Նազգաշեան, Օր. Գարիմէ Գաբրիանեան, Տիկ. Ալին Պալեան, Օր. Զեփիլո Պոյանեան:

Հանգ. Եղիշէ Պատրիարք Տէրտերեանի գերեզմանին վրայ
գետեղուած տապանաքարը

